

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

PETRA THALER

MEDIJSKA REPREZENTACIJA SMRTI

MAGISTRSKO DELO

Mentorica: dr. KARMEN ERJAVEC

Ljubljana, 2005

*Iskrena hvala vsem in vsakemu posebej,
ki ste mi kakorkoli pomagali pri nastanku magistrske naloge.*

*Posebej se zahvaljujem mentorici dr. Karmen Erjavec,
ki je vedno našla čas zame, mi nudilo strokovno pomoč
in me usmerjala pri pisanju naloge.*

*Zahvaljujem se prijateljici Lenki Vojnovič za kritično branje
naloge v nastajanju in njene koristne pripombe ter njeni mami
Nastji Vojnovič za lektoriranje.*

Hvala družini, ki mi je ves čas študija stala ob strani.

*A single person is missing for you,
and the whole world is empty.
But one no longer has the right to say so.
(Philippe Aries)*

Kazalo

1. Uvod	2
2. Družba in njeno soočanje s smrtjo.....	5
2.1. Refleksivnost in zasebnost mišljenja.....	9
2.2. Smrt in ontološka varnost.....	11
2.3. Soočanje s smrtjo in problem smisla (smrt, ontološka varnost in postmoderna).....	14
2.4. Jaz in postmoderna	17
2.4.1. Telesna smrt.....	19
2.5. Samopodoba in smrt.....	21
2.6. Smrt in javna sfera	26
2.7. Strategije preživetja.....	30
2.8. Umiranje in osamljenost.....	34
2.9. Zanikanje smrti v moderni družbi	37
2.10. Moderna smrt: tabu ali ne?.....	39
2.10.1. Teze o smrti kot tabuju	39
2.10.2. Tabu "plus coda"	42
2.10.3. Skrit in ne prepovedan	44
2.10.4. Omejeni tabu	46
3. Mediji in smrt	50
3.1. Medijsko poročanje	50
3.1.1. Medijsko poročanje o smrti	52
3.1.2. Medijsko poročanje o raku (metafora za smrt).....	56
3.2. "Pornografija smrti"	60
3.3. Javni nadzor zasebnih čustev	62
3.4. Medijski čustveni nadzor	64
3.5. Primerno žalovanje.....	66
4. Analiza okvirov poročanja in izbire besed	68
4.1. Analiza okvira poročanja	68
4.2. Izbira besed	73
5. Tipični okviri poročanja o smrti tednika Jana	75
5.1. Analiza okvira poročanja prispevkov tednika Jana.....	76
5.2. Izbira besed v naslovih in podnaslovih tednika Jana	83
6. Diskusija.....	85
7. Zaključek	90
8. Literatura	93
9. Priloga.....	97

1. Uvod

Postmoderna družba je družba informacij, ki nam jih vsakodnevno posredujejo množični mediji. Preko množice informacij, ki posameznike spremljajo v vsakdanjem življenju si le-ti ustvarjajo podobe o svetu, v katerem živijo in tudi o svetovih, ki jih ne bodo nikoli videli v živo. Množični mediji tako odločilno prispevajo k oblikovanju posameznikove realnosti, hkrati pa posamezniku pomagajo pri reševanju problemov, s katerimi se v življenju soočajo, saj jim posredujejo tudi "navodila" za obvladovanje posameznih življenjskih situacij.

Tako množični mediji posamezniku pomagajo tudi pri soočanju z enim od najbolj perečih družbenih fenomenov, to je fenomenom smrti. V tradicionalnih družbah so bili smrt in pogovori o smrti del vsakdanjega življenja, del življenjskega kroga vsakega posameznika, z dejstvi katerega so se pripadniki družb soočali že od otroških let. Pomoč ostarelim in bolnim, bedenje ob njihovi "smrtni" postelji, škropljenje trupla umrlega v njegovi domači hiši itn., vse to je spremljalo proces umiranja in zapuščanja skupnosti neke osebe. V socioloških krogih postmoderne družbe pa prevladuje mnenje, da je bila smrt odstranjena iz javne sfere, kjer je bila v tradicionalnih družbah povsem naravno vključena v življenje skupnosti preko verskega prepričanja in običajev (Aries, 1974). Prišlo je do korenite spremembe sprejemanja smrti, kar ima za posledico izgubo "naravnega" doživljanja smrti. V današnjih družbah redko zasledimo sproščene pogovore o smrti, pogovori o njej pa so zdrsnili v zasebno sfero.

O smrti se ne govori, a je kljub temu prisotna v naših življenjih. Tudi sama sem bila deležna kritik domačih zaradi teme pričujočega dela. "Zakaj ne bi raje pisala o seksu in ne o smrti? O smrti nihče ne govori", so bile ponavljajoče se besede, ki sem jih slišala od svojih najbližjih. Tak odnos do smrti prevladuje v številnih postmodernih družbah. Pogovori o smrti in vsem, kar je z njo povezano so nezaželeni.

V življenju vsakega posameznika pride trenutek, ko se je prisiljen neposredno soočiti s smrtjo, z lastno ali smrtjo bližnjih. Kako je torej posameznik v družbi, kjer ni splošno priznanih ritualov in običajev, pripravljen na ta trenutek in kako odnos do smrti vpliva na vsakdanje življenje ter na sprejemanje vrednosti, ki jim sledi? Prav množični mediji so v

postmoderni družbi tisti, ki lahko posameznika v veliki meri "pripravijo" na to neizbežno soočenje. "Kako je torej smrt predstavljena v ključnem sredstvu širjenja informacij in poglavitnem konstruktorju predstav v postmoderni družbi: tj. v množičnih medijih (Giddens, 1991, Thompson, 1995)?" Prav to bo ključno vprašanje moje magistrske naloge.

Ker pa množični mediji poleg informativne v veliki meri opravljajo tudi razvedrilno in sprostilno funkcijo, bi pričakovali, da bodo tako mračne in težke teme, kot so teme o smrti, v medijih nedobrodošle. A temu ni tako. V medijih se zelo pogosto govori in piše o smrti, postavlja pa se vprašanje, kako. Teza, na kateri bo temeljilo pričujoče delo, je, da bo analiza medijskih prispevkov slovenskega družinskega tednika potrdila obsežno medijsko poročanje o smrti, predvsem preko nasilnih medijskih vsebin.

Namen pričujočega dela je torej bolj jasen vpogled v medijsko obravnavanje smrti in sicer preko raziskave o prisotnosti oziroma odsotnosti okvirov smrti in samem izboru besed v medijih. Analizirana bo reprezentacija smrti v najbolj razširjenem slovenskem družinskem tedniku *Jana*, za leta 2001, 2002, 2003 in 2004. S pričujočim delom bom skušala delno zapolniti vrzel na področju raziskovanja medijskega prikazovanja smrti, "saj se niti sociologi, ki se ukvarjajo s smrtjo, niti strokovnjaki, ki proučujejo medije, niso poglobili v prikazovanje le-te v medijih" (Walter in sodelavci, 1995: 594). Ključna trditev pričujočega dela je, da bi morale tako teoretične kot empirične študije o reprezentaciji smrti v postmoderni družbi nujno vključevati medijsko reprezentacijo smrti.

Prispevke o smrti lahko razdelimo v tipične skupine – okvire, ki reprezentirajo način poročanja o smrti v tedniku. Predvidevam, da bo največje število člankov ustrezalo okviru(om) nasilnih smrti, najmanj pa "naravni" oziroma "nenasilni" smrti.

Za ugotavljanje tipičnih okvirov poročanja o smrti bo uporabljena analiza okvira poročanja, s pomočjo katere bodo identificirani okviri, ki v izbranem tedniku upovedujejo teme o smrti. Z analizo izbire besed pa bom skušala še bolj natančno ugotoviti, na kakšen način izbrani prispevki poročajo o smrti.

Gre za interdisciplinarno raziskavo, ki združuje sociološko in komunikološko znanstveno disciplino. Prvi del je namenjen deskriptivnim metodam za ugotavljanje umeščenosti smrti v postmoderne družbe. V drugem poglavju gre tako za sociološka teoretična izhodišča, ki

dajejo jasen vpogled v preteklo in sedanje obravnavanje in soočenje s smrtjo, tretje poglavje pa obravnava ključno vlogo medijev pri razumevanju in obravnavanju smrti v postmoderni. Drugi, empirični del je prav tako razdeljen na dva dela. V četrtem poglavju je predstavljen teoretični koncept analize okvira, peto poglavje pa je namenjeno analizi značilnih novičarskih okvirov, s katerimi slovenski tednik *Jana* poroča o smrti, sledi pa mu analiza izbire besed. Diskusija in sklepne misli so povzetek ugotovitev analize okvira in njihova povezanost s teoretičnimi izhodišči prvega dela.

Pri študiju strokovne literature sem se opirala predvsem na dela A. Giddensa *Modernity and Self-Identity* (1991), P. Ariesa *Western Attitudes toward Death: From the Middle ages to the Present* (1974), G. Goretja *Death, Grief and mourning in Contemporary Britain* (1965) ter T. Walterja, J. Littlewood in M. Pickeringa *Death in the News: the public inviligation of private emotion* (1995).

Za izvedbo raziskovalnega dela naloge sem na uredništvu revije *Jana* pregleda revije preteklih štirih let in v njih poiskala vse prispevke, ki so se kakorkoli nanašali na temo smrti. Z izpisom vseh naslovov in podnaslovov sem lahko uspešno identificirala pričakovane novičarske okvire.

2. Družba in njeno soočanje s smrtjo

Družbe so žive in so kot take nenehno podvržene spremembam. "Na splošno pojem *družba* označuje univerzalno razširjeno obliko človeškega življenja. Lahko jo razumemo kot osnovno, vendar ne ekskluzivno, lastnost človeške *narave*: človek ima genske predispozicije za družbeno življenje" (Barnard in Spencer, 2004). "Pojem *družba* se nanaša tudi na skupino ljudi, ki so jim skupne naslednje lastnosti: teritorialnost; povečevanje števila članov preko spolnosti; institucionalna organiziranost, ki je sorazmerno samo zadostna in sposobna preživeti življenjsko dobo posameznika; kulturne značilnosti" (Barnard in Spencer, 2004). Omenjene značilnosti družb, pa se skozi čas, skozi zgodovino človeškega obstoja, spreminjajo, zato ne govorimo le o družbi, temveč o različnih tipih družb. Tradicionalne družbe, moderne družbe, postmoderne družbe so le nekateri od tipov, ki jih je za razumevanje pričujočega dela potrebno definirati.

- Tradicionalna družba

Če želimo definirati tradicionalno družbo, ne moremo mimo pojma "tradicionalizem". Po Južnič (1984: 9) "naj bi tradicionalizem označil "pojavnost", ki temelji na tradicijah." (Tradicije pa so del kulturnega trajanja človeštva, transmisija znanja, stališč, mnenj, navad itn. So posebne vrste orientacijski konsenz skozi čas (Južnič, 1984: 10).) "Gre za verovanje in hkrati zaverovanost v vrednostne sodbe, razvednosti, ki se prenašajo iz roda v rod, veljajo kot nespremenljivi obrazci prek številnih generacij skozi daljši čas" (Južnič, prav tam). S pojmom tradicionalna družba označimo tiste družbe, "v katerih je tradicija opravičilo in utemeljevanje obveznih družbenih, kulturnih in političnih norm" (Južnič, 1984: 15).

- Moderna družba

Zelo na splošno se pojem modernost uporablja kot sinonim za kapitalizem ali industrializacijo ali za kakršnokoli institucionalno ali ideološko primerjanje modernega zahoda s tradicionalnimi družbami (Barnard in Spencer, 2004). Prav zato se moderne družbe zelo pogosto definira s pomočjo parov, ki naj bi označevali tradicionalno/moderno:

sorodstvo/teritorij (Morgan)

mehanska/organska solidarnost (Durkheim)

skupnost (Gemeinschaft)/združenje (Gesellschaft) (Tönnies)
preproste/kompleksne družbe (Spencer)
tradicionalno/razumsko (Weber)
holizem/individualizem (Dumont)
hladno/vroče (Lévi-Strauss) (Barnard in Spencer, 2004).

Značilnosti moderne družbe naj bi bili številni znanstveni dosežki, tehnološki izumi, razvoj novih komunikacijskih sredstev, individualizacija itn.

- Postmoderna družba

Refleksivna moderna (Beck, 1994), post-tradicionalna družba (Giddens, 1994), pozna moderna, postindustrijska družba (Južnič, 1991) so le nekateri od sinonimov, ki označujejo družbo v kateri živimo danes in ki naj bi se pojavila nekje v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja (Barnard in Spencer, 2004). V pričujočem delu, bo za družbo, ki jo Lyotard (2004: 7) povezuje z idejo o izgubljanju modernega gibanja skupaj z njegovim ideološkim in estetskim zavračanjem, uporabljen pojem postmoderna družba. V ospredju postmodernih družb je zavest o podrejenosti moderne tržnim zakonitostim, ideji samostopnjevanja, vprašljiva postajajo razmerja diskurza, resnice, moči in mnogoterih raziskovalnih interesov (Lyotard, 2004).

V postmodernej družbi je brez dvoma prišlo do korenite spremembe organiziranja družbenih sistemov kot celote in mišljenja posameznikov kot predstavnikov teh sistemov. Propad tradicionalnih vrednot in norm je v večini skupnosti modernih družb privedel do tega, da posameznik v določenih, zanj kriznih situacijah (smrt ljubljene osebe), od družbenega sistema, ki mu pripada, ne more pričakovati podpore, kaj šele pojasnila, ki bi krizno situacijo ublažilo. Posamezniki so preprosto prepuščeni samim sebi, svojemu razmišljanju in izkušnjam, s katerimi se morajo kar se da dobro znajti v svetu "brez razumevanja".

V pričujočem poglavju bo kot ena izmed ogrožajočih se sprememb za učinkovito delovanje družbenih sistemov obravnavana smrt, soočenje s smrtjo, njeno sprejemanje oziroma nesprejemanje, njena mogočnost in neizogibnost, njena strašljiva končnost. Preden pa začnemo z razpravo pa še o tem, o kakšni smrti bo tekla beseda. Vemo, da poleg biološke, fizične smrti Južnič govori še o družbeni smrti, "ki nastopi z izstopom človeka iz aktivnih mrež poklicnega življenja, ko je profesionalno odpisan in prisiljen živeti zunaj javno

pripoznanih dejavnosti..." (1991: 7). Ko bomo govorili o smrti, ne bomo imeli v mislih družbene smrti, temveč biološko oziroma fizično smrt človeškega telesa. Govora bo o smrti kot prenehanju življenja, prenehanju življenjskih funkcij (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1994).

Kako so se s smrtjo soočale tradicionalne in kako moderne družbe sledi v nadaljevanju; postmoderno dojetje smrti, pa je na nek način del pričujoče razprave in bo "razkrito" v prvem delu naloge.

Smrt je bila v tradicionalnih družbah pojmovana kot naravno dejstvo konca življenja (Aries, 1974), na katero so se ljudje "skrbno" pripravili. Smrt je bila dogodek skupnosti. Pri soočanju s smrtjo so se ljudje močno opirali na vero, sam pogreb pa je bil ritualiziran in umirajoči je vedel, na kakšen način bo pospremljen k zadnjemu počitku. Počivanje umrlega v domači postelji je bil povsem običajen del pogrebnega rituala, kateremu so bili poleg domačih in prijateljev priča tudi otroci. Sam pogreb je bil izpeljan brez teatralnosti in močnega izražanja čustev (Aries, 1974).

Moderno soočanje s smrtjo ima po Ariesu (1974: 55) svoje korenine v začetku 18. stoletja, ko je v zahodnih družbah smrt dobila nov pomen. Bila je dramatisirana, o njej pa se je razmišljalo kot o zasraščujoči in pohlepni. Ljudje so postali manj obremenjeni z lastno smrtjo in bolj s smrtjo drugih, predvsem ljubljenih oseb, kar je v 19. in 20. stoletju privedlo do "oboževanja" grobov in pokopališč ter romantičnega, afektivnega dojetja smrti (Aries, 1974). Smrt ni bila več dogodek skupnosti, ampak vedno bolj individualna izkušnja posameznika.

"Smrt je osrednjega pomena za človeško bivanje", pravi Peter Berger (Mellor in Shilling, 1993: 411). Od ljudi zahteva, da ustvarijo sredstva za njeno uspešno obvladovanje, saj v nasprotnem primeru, z zapostavljanjem smrti, zanikamo enega maloštevilnih osnovnih parametrov, ki gradijo tako družbeno kot individualno življenje. Čeprav se mnenja, ki se oblikujejo okoli smrti, močno razlikujejo med kulturami, in tudi znotraj ene kulture, pa biološko dejstvo ostaja nespremenjeno: vsa živa bitja neizogibno čaka smrt. Kljub dejstvu o neizogibnosti smrti se je sociologija v času svojega razvoja v pretežni meri ukvarjala le s temami in problemi življenja, ne pa tudi s temo smrti. Smrt je zato počasi začela dobivati oznako nepoznanega, tistega, čemur se je smiselno izogniti.

Ker pa smrti ne moremo preprosto ubežati, trditev Dumonta in Fossa (Mellor in Shilling, 1993: 411), da morajo družbeni sistemi hkrati sprejeti in zanikati smrt, prav nič ne preseneča. Vsak družbeni sistem teži k brezhbnemu delovanju in zadovoljevanju potreb posameznikov, ki mu pripadajo, saj je le-to predpogoj uresničevanja težnje po popolnosti. Pripadnik družbenega sistema pa je zadovoljen takrat, ko v svojih dejanjih in razmišljanjih vidi nek smisel. Prav zaradi smisla, zaradi želje, da člani posameznega sistema pri oblikovanju vsakdanjega življenja ohranijo stik z realnostjo, mora biti smrt sprejeta. Hkrati pa mora biti tudi zanikana zaradi želje, da ljudje nemoteno opravljajo svoje delo z minimalnim čutom pripadnosti. Blauner (Mellor in Shilling, 1993: 412) trdi, da je, zgodovinsko gledano, v modernih družbenih sistemih smrt večkrat zanikana in preslišana kot v predhodnih sistemih. To naj bi bila posledica daljše pričakovane življenjske dobe in številnejše populacije, ki omogoča neprestano nadomeščanje manjkajočih družbenih položajev. V modernih družbah zato smrt posameznika navadno ne predstavlja motnje za delovanje družbenega sistema. Za družbo kot celoto ni smiselno, da bi tako smrt "obešala na veliki zvon", zato so se smrti počasi začele ovijati v tišino in zasebnost peščice žalujočih.

Prav zaradi tega so bili mnogi avtorji (npr. Gorer, 1965, Aries, 1981) mnenja, da je v modernih družbah smrt tabu, kar lahko v postmodernih družbah zaradi porasta akademskega in splošnega zanimanja za smrt ovržemo (Mellor in Shilling, 1993, Walter, 1991 v Mellor, 1993: 11). Po Mellorju v zahodnih družbah smrt ni tabu, ne v družbi kot celoti in ne v sociologiji, dokaz temu pa je porast literature, še posebej sociološke, na temo smrti. V zadnjih desetletjih v sodobnih zahodnih družbah ni več prisotno izogibanje pogovorom o smrti, ravno nasprotno, pogovori o smrti in smrt sama so še kako prisotni (Walter, 1991 v Mellor, 1993: 11). Čeprav se o smrti veliko piše, govori in uprizarja, pa je za navadnega posameznika vseeno nekako skrita v smislu, da je najpogosteje ločena od javne sfere (Blauner, 1966, Mellor in Shilling, 1993 v Mellor, 1993: 11). To je še posebej očitno v postmoderni družbi.

Ideje, ki smrt kljub vsemu označujejo kot tabu, bodo predstavljene nekoliko kasneje. Za nadaljno razpravo je pomembno, da se najprej dotaknemo nekaterih socioloških pogledov na smrt, ki skušajo na različne načine pojasniti, zakaj je v postmodernih družbah prišlo do tako korenitih sprememb dojemanja smrti in vsega, kar je z njo povezano. Pri tem ne moremo mimo dejstva, da so se s preoblikovanjem tradicionalnih družb in skozi moderno

družbo močno spremenili tudi nekateri pomembni elementi družbenega delovanja. Samo delovanje pa se je prav gotovo spremenilo zaradi drugačnega načina razmišljanja posameznikov, ki sodelujejo v družbenih sistemih.

2.1. Refleksivnost in zasebnost mišljenja

Za postmoderne družbe je značilna težnja po podaljševanju življenja ne glede na ceno, ki jo je zato treba plačati. Temeljna gonilna sila je izražena skozi "refleksivnost", kjer gre v soju spreminjajočih se okoliščin za sistematično in kritično odkrivanje, opazovanje in revizijo vseh prepričanj in navad (Giddens, 1991: 20). Helmuth Schelsky je za označitev trajnega odkrivanja pomena in vrednot, ki jih je opazil v moderni zavesti, osnoval pojem *Dauerreflexion*, ki pomeni "stalen odsev" (Schelsky, 1965 v Mellor, 1993: 17). S predhodnimi konceptualizacijami Schelskyja o sistematično vprašljivih lastnostih modernosti je združljiva Giddensova uporaba pojma "refleksivnost". *Dauerreflexion* ali dolgotrajna refleksivnost je sistematičen proces brez konca. Gre za ponovno ovrednotenje vseh pogledov modernega življenja, za postavitev vsega pod vprašaj in za uničenje kakršnekoli zanesljivosti vedenja. Lahko rečemo, da je glavna značilnost pozne modernosti prodor "popolnega dvoma" (Giddens, 1991: 21). Giddens pravi, "da živimo v svetu, ki je popolnoma določen skozi refleksivno vedenje, hkrati pa ne moremo biti nikoli prepričani, da ne bo kateri od elementov vedenja ponovno revidiran" (Giddens, 1990 v Mellor, 1993: 18). Tudi Gehlen je pisal o neprestani kontroli in preišljevanju o razlogih za dejanja, ki niso več umeščena v nadosebno tradicijo, temveč v izolirano individualno zavest (Gehlen, 1956, 1957 v Mellor, 1993: 18), ki oddaja isto težnjo negotovosti, kot je v samem jedru modernosti.

Kljub na splošno pesimistični Gehlerjevi interpretaciji samoumevnosti moderne refleksivnosti je za nepretrganost družbenega reda kot celote ter za psihološko trdnost posameznika možna bolj pozitivna interpretacija. Posameznikovo doživljanje refleksivnosti in prisotnost tveganja sta lahko nadvse osvobajajoča in vzpodbudna, saj mu nudita številne priložnosti, ki jih v preteklosti ni imel. Lasch (1986) razpravlja o načinih, s katerimi so v Združenih državah v okviru programov za osebni razvoj spodbudili starejše ljudi, da so pretrgali vse vezi s preteklostjo ter osnovali nov zakon, novo kariero in nove hobije. Ponuja karakterno skope interpretacije teh dejanj, ki jih povezuje z

"narcisoidnim" tipom osebnosti (1986). Zavedati pa se moramo, da lahko ljudje, ki doživijo tolikšne spremembe, le-te vidijo nadvse izpolnjujoče. Pogosto so brez pomisleka pripravljeni sprejeti t. i. "izgubo skupnosti", ki jo Lasch in drugi vidijo kot ceno za izpolnitev posameznikove osebnosti, saj se jim odpre popolnoma novo življenje.

Vseeno je težko razumeti, kako lahko reflektivnost končno pripomore k posameznikovemu soočanju s smrtjo. Smrt je splošen parameter, znotraj katerega se pojavi reflektivnost in ne predmet, na katerega bi se lahko reflektivnost nanašala. Čeprav lahko trdimo, da so moderne družbe kulturno raznolike in da premorejo določeno fleksibilnost, ki posameznikom omogoča, da se pri soočanju s smrtjo zanesejo na različne kulturne vire, pa lahko trdimo tudi, da lahko prav ta raznolikost predstavlja težave, ki jih imajo posamezniki, ko se soočajo s smrtjo. Reflektivnost lahko vse pogosteje na različne načine povezujemo s smrtjo, vendar pa raznolikost pristopov poudarja morebitno grožnjo smrti na splošno, tj. neizogibno biološko oviro pri različnih poskusih kulturnega obvladovanja. V moderni družbi so se pojavili raznoliki pristopi k smrti, kar pomeni, da jo je težje zadrževati znotraj splošno sprejetih okvirov, hkrati pa je na ta način zmanjšan strah, ki bi lahko ogrožal posameznika. Očitnost kulturne raznolikosti in fleksibilnosti modernih pristopov smrti lahko zato pojasnimo z izločitvijo smrti iz javne sfere v domeno zasebnosti (Mellor, 1993: 19).

Težava je še posebej očitna, ko se skušamo, zavedajoč se človeške končnosti, sprijazniti s prevladujočo reflektivnostjo postmoderne in obe bistveni vprašanji povežemo z vprašanji, osredotočenimi na posameznikovo samopodobo. Ta vprašanja so v sodobni družbi ključnega pomena. V modernosti gre, na račun splošno oblikovanih vrednot, za stremenje k povečani kontroli življenja. Vrednote so bile izločene iz javne sfere in potisnjene v zasebnost (Gehlen, 1956, 1957, Bauman, 1989, Giddens, 1991 v Mellor, 1993: 19). Tako je v modernih družbah ena najimenitnejših vrednot, za katero stremi vedno več posameznikov, brezhibna samopodoba. Navori za doseganje te vrednote pa so izključno zasebne narave.

V postmoderini je ukvarjanje z vprašanji samopodobe posledica tega, da so bili posamezniki pri oblikovanju smisla življenja, ki so ga iskali preko stabilnega občutka sebe, prepuščeni samim sebi (Sennet, 1974, Rose, 1989 v Mellor, 1993: 19). Samopodoba pa je tudi predmet prodorne reflektivnosti postmoderne, tako da je ustvarjena

in vzdrževana preko stalne refleksivne reorganizacije (Giddens, 1991). Berger trdi (1967 v Mellor, 1993: 19), "da je posameznikova biografija resnična le tedaj, kadar je razumljiva znotraj struktur družbenega sveta", še bolj pa je naklonjen ideji, da je družba tista, ki določa posameznikovo identiteto. Abercrombie dodaja, da se kritiki, ki Bergerja obtožujejo zanemarjanja družbenih struktur, motijo, ker je komunikacija med posameznikom in družbeno strukturo izključno enosmerna (Abercrombie, 1986 v Mellor, 1993: 19). V postmoderni morajo posamezniki sami gledati na refleksivne mehanizme in družbenokulturne vire, ki so jim na voljo, ustvariti svojo identiteto, hkrati pa morajo prevzeti odgovornost za osnovanje smisla in tudi izgradnjo identitete. V tem kontekstu je smrt še posebej moteča, saj napeljuje na strašljivo "neresničnost" projekta sebstva, h kateremu modernost spodbuja posameznike; gre za dokončno izgubo smisla, ki ga posameznikovi eksistenčni izolaciji prinese smrt (Mellor, 1993: 19-20).

Kaj je torej resnično in kaj so iluzije? Na koncu, ko pride smrt, se izkaže, da je bila vse le "laž", da so bili vse le prazni upi in stremljenje k popolnosti, ki izgine. Kdo je tisti, ki daje zagotovilo, da se vsak trenutek posameznikovega življenja zgodi z nekim namenom in da ni vse le tavanje skozi življenje z namenom, da "mine čas". Posamezniki nujno potrebujejo občutek smiselnosti in pomembnosti svojih dejanj, hkrati pa potrebujejo zagotovilo, da je njihovo bivanje "pod nadzorom" tudi v brezizhodnih situacijah. Potrebuje varnost, ki je bila v tradicionalnih skupnostih tako samoumevna.

2.2. Smrt in ontološka varnost

Tudi Giddens (1991: 35-36) opozarja na pomembnost varnosti, ki jo potrebujejo pripadniki družbenih sistemov. Poimenoval jo je "ontološka varnost" in je osrednji pojem v njegovi sodobni sociološki teoriji. Pomeni, da imajo ljudje za vsakodnevne izkušnje in dogodke, v katere so vključeni, nek občutek reda in kontinuitete (1991: 36). Ontološka varnost je torej odvisna od posameznikove sposobnosti najti smisel svojega življenja. Giddens trdi (1991:36), da se nahajata emocionalna in kognitivna trdnost občutkov ontološke varnosti v "praktični zavesti" pomembnosti naših vsakdanjih dejanj. Vendar pa je ta pomembnost vseskozi v senci pretečega nereda in kaosa, v katerem se zrcali neresničnost vsakdanjega dogajanja. Posameznikovo pojmovanje resničnosti je močno povezano prav z občutkom o tem, kaj je pomembno (Mellor, 1993: 12). Po Giddensu (1991: 35-37) ljudem vseskozi grozi nevarnost, da jih bo prevzel strah glede temeljne resnice in pomembnosti

vsakdanjega življenja. Družbe si prizadevajo omejiti ta strah tako, da iz vsakdanjega življenja "odstranijo" tista vprašanja, ki pod vprašaj postavijo tiste družbene okvire, ki se nanašajo na človeško eksistenco.

Proces "odstranjevanja" smrti ni vedno uspešen in v vseh družbah predstavlja velik izziv. Čeprav je trajen, je odvisen od tega, kako so družbeni sistemi sposobni kontrolirati pojav tistih faktorjev, ki močno ogrožajo ontološko varnost. Gre za stopnjo kontrole, ki se med družbami zelo razlikuje.

Lahko se zgodi, da eksistenčno soočenje s smrtjo, lastno ali smrtjo drugih, v posamezniku vzbudi strah, ki sproži vprašanja in dvome o pomembnosti in resničnosti družbenega okvira, v katerem sodeluje. S tem se poruši njegova ontološka varnost. Smrt je kot problem vedno prisotna v vseh družbah, torej morajo družbeni sistemi delovati tako, da na nek način sprejmejo smrt. Ker pa je smrt človeških bitij neizogibna, morajo družbeni sistemi do določene stopnje smrt tudi zanikati in s tem ljudem omogočiti, da lahko z nekim občutkom pripadnosti živijo iz dneva v dan (Dumont in Floss, 1972 v Mellor, 1993: 13). Kljub temu pa, kot pravi Giddens (1991: 162), smrt ostaja mogočni postranski dejavnik človeške eksistence, nekaj, kar se konec koncev upira družbeni vsebini in kontroli in ki vsako družbeno sprejetje le-te dela problematično. Prav zaradi tega Giddens povezuje smrt predvsem s tistimi "usodnimi trenutki", ko se morajo posamezniki soočiti s problemi, ki jih je družba držala proč od javne zavesti.

V "usodnih trenutkih" se je lahko posameznik prisiljen soočiti z bojznimi, ki jih je nemoteno delovanje reflektivno naravnane abstraktnega sistema uspešno držalo proč od zavesti. Usodni trenutki neizogibno, pogosto celo radikalno, zmotijo vsakdanjost. Posameznik je tako prisiljen razmisliti o temeljnih vidikih svoje eksistence in projektih, ki jih ima v načrtu v prihodnosti. Z usodnimi trenutki se lahko zelo pogosto spoprimemo znotraj meja referenčnih sistemov, prav tako pogosto pa posameznikom in tudi tistim, ki so s posameznikom tesno povezani, povzročajo večje težave, saj jih potisnejo preko meja, do najbolj skrajnega premišljevanja (Giddens, 1991: 203).

Večino prehodnih točk v življenju, ko se posameznik še posebej poglobi v premišljevanje, predstavljajo trenutki, v katerih se zunanji dejavniki ponovno znajdejo v "igri". Rojstvo in smrt sta dva prehoda, ki povezujeta anorgansko in organsko življenje, katerih širši

eksistenčni vpletenosti je težko ubežati. V obeh primerih so institucionalizirani sistemi izločili doživljanje in vpletenost drugih posameznikov. Seveda tudi v predmodernih družbah rojstvo in smrt nista bila javno razgrnjena dogodka. Sta pa običajno imela mesto znotraj družinskega dogajanja in sta bila tesno povezana tako z verskimi običaji kot tudi s kozmičnimi interpretacijami prehajanja generacij. Danes se oba dogodka zgodita v izoliranem okolju bolnišnice, tam pa sta obravnavana zelo diskretno in nimata niti najmanjše povezave z generacijskim krogom ali s širšimi moralnimi vprašanji, ki se nanašajo na razmerje med živimi bitji in anorgansko naravo. Smrt je še posebej skrita, morda zato, ker predstavlja večjo nevarnost v smislu vrnitve zunanjih dejavnikov. Na proces umiranja ne moremo gledati drugače kot na začetek izgubljanja kontrole: smrt je nerazumljiva prav zato, ker predstavlja ničelno točko, na kateri se kontrola sesuje (Giddens, 1991: 203).

Na tem mestu se lahko potegne vzporednica z Bergerjevim konceptom "marginalnih situacij", ki je pravzaprav izraz za isti fenomen. Mnoga Giddensova razmišljanja se zrcalijo v zgodnjih delih Petra Bergmana. Čemur Giddens pravi "usodni trenutki", situacije, v katerih je posameznik soočen z večnimi skrbmi, ki jih je moderna družba sistematično ohranjala skrite pred javno zavestjo, se pri Bergerju imenujejo "marginalne situacije". "Marginalne situacije" nas potisnejo do meja naše eksistence in nas prisilijo k spoznanju, da je človeški svet neskončen in nestabilen. Tudi Berger meni, da je smrt najpomembnejši dejavnik, s katerim se morajo v marginalnih situacijah soočiti posamezniki, saj ima moč, da radikalno spodkoplje posameznikov občutek pomembnosti in resničnosti družbenega življenja, pod vprašaj pa postavlja celo temeljne predpostavke, iz katerih je sestavljeno družbeno življenje (Berger, 1967).

Berger trdi, da so pri kreiranju sveta vse človeške družbe podjetja, svet pa je v tem kontekstu pomembna struktura, v kateri posameznik biva in ki mu daje občutek, kaj je pomembno in resnično (Berger in Luckmann, 1967). Podjetnost kreiranja sveta je trajen proces, kjer se vzpostavlja odnos s svetom, posameznik pa pridobiva občutek identitete, smisla in prostora. Družbena moč torej ni primarno izražena skozi "mehanizem družbene kontrole", temveč skozi reprezentacijo resničnega, tj. skozi sposobnost, da se kaže kot resničnost in tudi daje vtis resničnosti.

Verodostojnost podjetnosti kreiranja sveta je sama po sebi še posebej negotova v kriznih (ali "marginalnih") situacijah, kjer lahko dejavniki, kot je smrt, postavijo pod vprašaj družbeno konstruirano sliko realnosti. Na teh točkah se lahko družbeni ščit anomalije (strah pred nepomembnostjo) poruši, kar privede, po Giddensu (1991), do zloma ontološke varnosti. Ker je celo posameznikova biografija vsiljena s strani družbeno konstruiranih okvirov, ki gredo preko osebnih izkušenj, možnost smrti poseže v globino posameznikove samoidentitete. Na neki točki se morajo vsa človeška bitja neizogibno soočiti s smrtjo, kar za posameznika in družbeni red kot celoto predstavlja nenehno grožnjo; s tem se pojasni Bergerjev vidik, da je "vsaka človeška družba v svojem zadnjem pribežališču skupek moških (in žensk), ki jih povezuje soočenje s smrtjo" (Berger in Luckmann, 1967). Berger dvomi o družbeni pomembnosti religije, ki v veliki meri (sloni) počiva na legitimnostih v marginalnih situacijah. Skozi odnos, ki ga imajo do verstev, poskušajo družbe zadržati fenomen, kot je smrt, znotraj meja družbeno ustvarjene realnosti (Berger in Luckmann, 1967). Za Bergerja je smrt temeljna in neizogibna značilnost človeških bitij, zato je nekaj, s čimer se družbe morajo soočiti. Če se posamezne družbe ne uspejo ustrezno soočiti s smrtjo, se bodo njihovi posamezniki soočali z močnim strahom osebne nepomembnosti. Ne le to, tudi družbeni red kot celota postane dovzeten za kolaps, ki se lahko prevesi v kaos, s splošno razširjeno prisotnostjo izgube smisla in reda.

Kakšen smisel ima torej posameznikovo bivanje in ustvarjanje? Pri soočenju s smrtjo se zdi, da je ves trud zaman. Lahko se zgodi, da vse pomembno izgubi svoj smisel in da se novega smisla preprosto ne da oblikovati. Soočenje s smrtjo lahko omaja posameznikovo trdnost do točke, kjer ne vidi več izhoda. Prav zato je naloga postmodernih družbenih sistemov, da posameznike ustrezno opremijo s sredstvi za uspešno obvladovanje situacij, ki bi jih sicer lahko neuspešno prebrodili.

2.3. Soočanje s smrtjo in problem smisla (smrt, ontološka varnost in postmoderna)

Posamezniki so del družbenih sistemov in delujejo tako, da na vsaki točki v njih, skozi svoje delovanje, vidijo smiselnost bivanja. Bergerjevo videnje družbeno konstruiranega "*nomosa*", ki ščiti ljudi pred nepomembnostmi, ki se skrivajo v marginalnih življenjskih situacijah, je Beckford povezal z manihejsko fenomenologijo, ki pa jo je ostro kritiziral. Odziv na to so bile še mnoge druge kritike Bergerjevih in Luckmannovih predpostavk o

prvinski želji človeških bitij po smislu (Beckford, 1989 v Mellor, 1993: 15). Berger in Luckmann izhajata iz antropološke predpostavke, da ljudje hrepenijo po smislu in trdita, da niso sposobni ohranjati smiselne eksistence ločeno od običajnih družbenih konstruktov (Berger in Luckmann, 1967).

Identiteta je seveda element subjektivne realnosti in je tako kot celotna subjektivna realnost v dialektičnem razmerju z družbo. Identiteto oblikuje družbeni proces. Ko se enkrat izkristalizira, jo družbena razmerja vzdržujejo, spreminjajo in celo preoblikujejo (Berger in Luckmann, 1967: 160).

Neprekosljiva moč simbolnega smiselnega sveta, ki ga ustvarjajo družbe, je še posebej očitna, ko gre za zmožnost družbenega reda, da omogoča posameznikovo nadaljevanje z vsakdanjim življenjem po smrti pomembnih drugih in da pričakuje svojo lastno smrt s kar se da ublaženim občutkom groze, s čimer ni onesposobljeno opravljanje vsakodnevnih življenjskih rutin (1967).

Še posebej pomembno je, da so mejne situacije (se pravi, da niso vključene v realnost vsakdanje družbene eksistence) posameznikovega življenja prav tako zajete v simbolni svet... Simbolni svet se seveda gradi s pomočjo družbenih objektivizacij, toda njegova zmožnost postavljanja pomena daleč presega družbeno življenje, tako da posameznik "najde prostor" v njem celo takrat, ko gre za njegova najbolj samotna izkustva (Berger in Luckmann, 1967: 92).

Težava, ki se pojavi pri taki analizi, je, da če postavimo pod vprašaj temeljno predpostavko, da ljudje hrepenijo po smislu, potem pod vprašaj postavimo celoten teoretični okvir. Analiza naj bi se nanašala na vse družbe, kar dokazujejo številni primeri iz širokega spektra zgodovinskih obdobj in različnih kultur. Čeprav sta Berger in Luckmann izrazito naklonjena modernosti, kar je še posebej razvidno iz del, ki so plod skupnega sodelovanja, pa se primarno zanimata za sekularizacijo modernih družb ter tesno povezanost tega procesa z legitimacijo družbeno konstruirane realnosti. Drugače povedano: iščeta možne pomanjkljivosti modernih mehanizmov za družbeno konstrukcijo realnosti, hkrati pa ne vidita nobene bistvene razlike med temi mehanizmi in tistimi iz predmodernih družb (Mellor, 1993: 15).

Za Bergerja in Luckmanna so pravzaprav vse družbe, tudi moderne, sistemi reda, kar jasno nakazuje njuno razpravljanje o smrti. Res pa je, da njuna analiza družbenega sistema v

osnovi temelji na psihičnih zahtevah človeških bitij. Na tem mestu je za nas pomemben še en bolj splošen problem njune teorije: konec koncev se zdi, da družbeno življenje obstaja le za to, da se v njem ohranja red in nas pušča brez vsega, kar bi lahko bilo dejansko kaj vredno (Abercrombie, 1986 v Mellor, 1993: 16). Abercrombie dodaja, da lahko ljudje zelo dolgo tolerirajo negotovost, še več, lahko se celo okoristijo z določeno stopnjo negotovosti in tveganja (1986 v Mellor, 1993: 16).

Giddensove (1991) trditve se v marsičem pokrivajo z Bergerjevimi in Luckmannovimi, se pa v nekaterih idejah razlikujejo. Giddens ne dela predpostavk o osnovnih, transkulturnih, transzgodovinskih psihičnih potrebah. Ravno nasprotno, najbolj ga zanimajo značilnosti moderne družbe, saj pravi, da modernost zaznamujejo unikatne vrste mehanizmov, ki iz javne sfere odstranjujejo probleme smisla. Potiskajo jih v zasebno domeno individualnega življenja in izkušenj, s tem pa ustvarjajo zgodovinsko edinstveno grožnjo pred osebno nepomembnostjo. Giddens analizira predmoderne in moderne družbe glede na zgradbo odnosa zaupanje/tveganje. Dodaja, da so lahko elementi zaupanja in tveganja glede na kontekst, v katerem se pojavljajo, zelo različni; da je v moderni tveganje človeški konstrukt, ki je pogosto razumljen kot omogočanje ali celo usposabljanje (Giddens, 1990). Giddensove razprave o smrti nam, poleg Bergerjevih in Luckmannovih, nudijo nekaj posebnega, zelo dragocenega, kar pripomore k razumevanju sodobnih pogledov na smrt (Mellor, 1993: 16).

Giddensove razprave o ontološki varnosti se pojavljajo znotraj analize, ki jo sam imenuje "pozna moderna" (1991). Prepričan je, da še vedno živimo v kulturi, ki ji kljub argumentom postmodernistov še vedno lahko rečemo "moderna". Za postmoderno je značilna predpostavka, da so zahodne družbe doživele "krizo modernosti", vključno z izgubo ideološkega bistva, kot je ideja zgodovinskega napredka, ki je vse od razsvetljenstva naprej oblikovala te kulture (Foster, 1989 v Mellor, 1993: 16). Giddens potrjuje propad mnogih ideologij, vendar je prepričan, da to ne nakazuje opustitve sodobnega projekta postrazsvetljenstva, ampak le naslednjo stopnjo njegovega razvoja. Modernost je bila prvotno označena z dvomljivo dekonstrukcijo ideologij religiozne tradicije in njihovo zamenjavo z modernimi ideologijami. Zaupanje in tveganje sta torej del osnovnega razumevanja modernosti: zaupamo v moderno prepričanje, da tveganje lahko ocenimo kot posplošeno zavedanje o možnih nevarnostih (Giddens, 1990). Prav zaradi tega in ne zaradi kakšne prirojene psihične potrebe, je osebna nepomembnost

postala temeljni psihološki problem postmoderne. Moralna vprašanja in problemi eksistence, ki se pojavljajo v vsakdanjem življenju, so pritajeni, odgovorov nanje pa ni najti niti v osnovnem razumevanju modernosti. Končnost človeškega življenja je med vsemi problemi na prvem mestu in je hkrati problem z največ neznankami. V kulturnem kontekstu, ki predstavlja edinstveno grožnjo ohranitve ontološke varnosti, je soočenje s smrtjo še posebej težko (Mellor, 1993: 17).

Posamezniki si nekako morajo osmisliti življenje ter oblikovati samopodobo. Ker nimajo na voljo tradicionalnih vrednot, ki bi jim sledili, si morajo ustvariti oziroma poiskati svoje. To pa še zdaleč ni preprosta naloga, zato se pogosto izgubijo v množici vprašanj, ki si jih v življenju zastavljajo in na katera iščejo odgovore v družbi (med drugimi posamezniki), ki tudi sama išče odgovore na ta ista vprašanja.

2.4. Jaz in postmoderna

Pripadniki postmodernih družb se razlikujejo od pripadnikov tradicionalnih družb po svojem razmišljanju, načinu delovanja, življenjski usmerjenosti itn., s čimer pa je povezano tudi dojemanje in sprejemanje samega sebe, jaza.

V nasprotju s postmodernimi teorijami Giddens v svojih analizah predpostavlja, da modernost in jaz nista časovno neskladna sociološka koncepta. Trdi (1990, 1991), da bi bilo zmotno sodobne družbe pojasnjevati kot popolnoma nove tipe družbenega sveta, v katerih so se izgubile karakterne značilnosti modernosti. Prav nasprotno, družbeno življenje v glavnem še vedno oblikujejo ključne moderne predpostavke, ki šele sedaj prihajajo popolnoma do izraza.

Modernost se je razvila ob boku obsežne desakralizacije družbenega življenja, spodletela pa ji je nadomestitev religiozne z znanstveno varnostjo oziroma gotovostjo. Namesto tega je znanost omogočila posamezniku veliko večjo kontrolo nad lastnim življenjem (ključnega pomena pa je, da ni premagala smrti), ni pa mu priskrbelo ustreznih vrednot za življenje (Weber v Mellor in Shilling, 1993: 413). V postmoderni je prišlo do privatizacije smisla, kar je služilo za temeljito zmanjšanje pomembnosti svetega, hkrati pa je vedno več

posameznikov ostalo samih z nalogo oblikovanja in ohranjanja vrednot, ki jih bodo vodile k osmišljanju njihovega vsakdanja življenja.

V postmoderni je posledica iskanja teh vrednot oživljanje ukvarjanja z vprašanji samoidentitete. Sebstvo ni več videno kot homogeno, stabilno jedro, ki biva znotraj posameznika, ampak ga dušijo različne družbene norme in pravila (Shils v Mellor in Shilling, 1993: 413), zato je samopodoba grajena preko nenehnega prerazporejanja lastnih ideologij (Giddens 1991). Moderne terapije, vodniki skozi življenje in gibanja za samopomoč pomagajo velikemu številu posameznikov pri oblikovanju in preoblikovanju življenjskih ideologij z namenom, da bi ustvarili zanesljiv "občutek sebstva" v navidezno sovražnem in groženj polnem svetu (Rose v Mellor in Shilling, 1993). Posamezniki morajo nujno oblikovati trdna stališča o tem, kaj je zanje resnično pomembno in na čem bodo gradili lastno ideologijo. Pri oblikovanju teh stališč pa ima ključno vlogo družba in njena promocija norm in vrednot.

V postmodernih družbah je postalo telo ključnega pomena za projekt sebstva. Zaradi propada religioznega okvira, ki je gradil in ohranjal eksistenčno in ontološko varnost zunaj posameznika, in vztrajnim vzponom telesnosti kot nosilca simboličnih vrednot potrošniške kulture (Shilling v Mellor in Shilling, 1993: 413), se je pri posameznikih pojavila težnja, da dajejo telesu kot bistvu sebstva vedno večji pomen. Pomembna izhodiščna ugotovitev konstrukcionistične teorije je izjemen pomen človeške telesnosti oz. "utelešenja" v človekovi identiteti oz. predstavi o sebi in svetu, v katerem živimo. Utelešenje pomeni celoto vsakdanjih doživljanj ljudi o tem, da imajo telo in so "telesni". Ljudje zaznavajo svet kot utelešeni subjekti (Ule, 2003: 35).

Giddensova dela o modernosti in samoidentiteti so močno povezana z zgornjimi trditvami: prisotnost smrti je še posebej moteča v kontekstu reflektivno oblikovane samoidentitete, katere glavno zanimanje je telo. Kaj lahko bolj učinkovito opozarja na omejenost reflektivnega samourejanja posameznikov, osredotočenih na lastno telo, kot so kruti znaki staranja telesa. Ko se človek stara, so zelo opazne telesne spremembe, kot so manjša elastičnost kože, lasje postajajo tanjši, sivijo in pogosto odpadajo (plešavost), zobje izpadajo, spreminja se tudi postava, kot da bi se zmanjševala telesna višina, poveča se obseg pasu, ramena se povesejo, mišice popustijo in telo se skorajda zgrbi (Južnič, 1987:

152-153)... staranju telesa sledi neizogibna smrt? Vsi ti znaki staranja in spreminjanja videza posameznikovega telesa pa so v postmodernej družbi nezaželeni.

Glede na zgornje trditve Berger poudarja, da predstavlja smrt velik izziv za občutek realnosti sveta, drugih in nas samih, hkrati pa spodkopava samoumevnost resničnosti vsakdanjega življenja. Bistvo vprašanj sebstva v postmodernej je v tem, da preteča "neresničnost" sebstva, ki je posledica soočanja s smrtjo, še posebej ogroža modernega posameznika. Večji poudarek, ki ga posamezniki dajejo vprašanjem, povezanim s samopodobo in telesom, ima za posledico težje sprejetje ideje, da bodo prenehali obstajati. Berger (Mellor in Shilling, 1993: 414) pravi, da je prav to osrednji problem modernih družb. Vedenju o smrti pa se v nobeni družbi ne da izogniti, zato Berger predlaga, da naj bi bila legitimnost družbene realnosti pri soočanju s smrtjo ključna zahteva vsake družbe.

Primarna značilnost sodobnih družb je torej vse večja odsotnost zgoraj omenjenih legitimnosti. Posledica je edinstven izziv, ki ga občutku realnosti modernega posameznika prinaša smrt, ki hkrati pomaga pojasniti naraščajočo zmedo, tesnobo in celo grozo, ki jo posameznik pogosto občuti ob znakih lastne, predvsem telesne umrljivosti (Giddens, 1990, 1991). Zdi se, da je propad telesa tisti, ki za moderno usmerjenega posameznika predstavlja večji strah od dejstva, da bo prenehal obstajati kot osebnost.

2.4.1. Telesna smrt

Za moderne analize soočanja s smrtjo je torej ključnega pomena, da se posvetijo posameznikovemu dožemanju telesa in spremembam, ki jih na telesu pušča približevanje smrti. Bergerjeve in Giddensove analize smrti niso celostno zajele telesnosti, zato jim je delo Eliasa in Bourdieuja dodalo globljo in bolj zaokroženo osnovo telesnosti, ki oblikuje posameznikovo eksistenčno soočenje s smrtjo. Njune analize poudarjajo tako zgodovinske kot sodobne posameznikove orientacije do telesa. Posledično lahko trdimo, da je eksistenčni problem smrti, kot ga definira Berger, manj povezan z *univerzalnim* položajem ljudi kot bitij, ki iščejo smisel in bolj s psihološkimi problemi, ki so pod pogoji postmoderne rezultat naše orientiranosti k telesu (Shilling, 1993: 186).

Bourdieu pa je poudaril, da je za postmoderno družbo značilna razširjenost številnih različnih telesnih tipov. Družbeni sistemi v njih vključujejo raznolika družbena področja,

ki različnim telesnim tipom pripisujejo različne vrednote. Ne preseneča, da se v takih pogojih pojavi težnja ljudi, da osebno identiteto močno povezujejo s svojimi telesi. V tem pogledu so še posebej pomembne Goffmanove (1968) "analize stigme", kjer trdi, da je posameznikov občutek lastne osebnosti najverjetneje pod vplivom sodb o kreposti njegovega telesa. Nadalje pa Mike Featherstone (Shilling, 1993: 186) opozarja, da se lahko vrednote, ki določajo posamezne telesne oblike znotraj sodobne potrošniške kulture, zelo hitro spreminjajo, kar ima za posledico nesigurnost glede lastnega telesa. Posledično so prav gotovo ogrožene tiste identitete, ki so bile zgrajene na vrednotah telesnosti.

V vseh omenjenih kontekstih so vrednote pripisane "živemu", delujočemu telesu, zato staranje pri večini družbenih skupin pripelje do propadanja simboličnih vrednot telesa. Zato ne sme presenečati, da umiranje navdaja modernega posameznika s še posebno grozo. Za posameznike, katerih osebnost je močno povezana s telesom, je smrt še bolj moteča, ker predstavlja konec vrednot v svetu, ki stremi po kopičenju vrednot. Smrt predstavlja skrajni konec osebnosti in ko je telo enkrat pokopano ali upepeljeno, so postavljene natančne meje telesa kot nosilca vrednot. Posameznik si lahko prizadeva, da se z njegovim truplom ravna na vnaprej določen način, vendar pa so, konec koncev, njegove želje v rokah drugih (Bendann v Shilling, 1993: 186). Za posameznike je ključnega pomena, da se na "zdrav" način soočijo s smrtjo.

Bourdieu (Shilling, 1993: 187-188) se ukvarja z različnimi načini soočanja ljudi s smrtjo, medtem ko Berger in Giddens poudarjata *glavni* eksistenčni problem, ki ga posameznikom predstavlja smrt, manj pa ju zanima, kako se samo soočanje razlikuje med ljudmi. Giddensova analiza je namenjena razlikam med modernimi in predmodernimi družbami, zelo malo pa se posveča razlikovanju med modernimi posamezniki. Bourdieu (Shilling, 1993: 188) trdi, da se moderno soočanje s smrtjo zelo verjetno razlikuje glede na posameznikove življenjske navade. Na primer, pričakujemo lahko, da se bosta pripravljanje na "izgubo" telesa in smrt razlikovala med ljudmi glede na čas in napor, ki ga je posameznik vložil v telo kot vir simboličnega kapitala.

Kakorkoli že, ne glede na tehnološki napredek, ki je bil dosežen v modernosti, ne moremo mimo dejstva, da so naša telesa tako biološke kot družbene entitete. Še posebej ne moremo mimo neizogibne končnosti telesa in smrti. Opirajoč se na delo Eliasa (Shilling, 1993: 187) lahko sklepamo, da imata podaljševanje poskusa definiranja našega telesa skozi družbo in

vse večje vlaganje v telesne projekte za posledico vse težje in bolj obremenjujoče soočanje z lastno končnostjo.

Racionalizacija telesa se po Eliasu nanaša na vse večjo stopnjo kontrole, ki jo nad čustvi in delovanjem telesa premore moderen posameznik. Zigmunt Bauman (1997) trdi, da povečana stopnja kontrole modernim ljudem omogoča subjektivno izogibanje smrti preko usmerjenosti na identificiranje in kontrolo sedanjih in specifičnih omejitev telesa. Individualizacija telesa se nanaša na to, kako je telo doživeto, kot "odbojnik" ali "bariera", ki posameznike loči med seboj in pred zunanjim svetom. Z rastočimi zahtevami po čustveni kontroli posamezniki vse več energije vlagajo v opazovanje in obvladovanje svojih teles, čeprav to pomeni izgubo številnih užitkov, ki so jih prinašala njihova telesa.

Procesi racionalizacije in individualizacije so medsebojno povezani. Posledice pa občutijo posamezniki, ki so vse pogosteje prepuščeni samim sebi in svojim telesom, pri soočenju s smrtjo pa vse bolj odsevajo svoj značaj.

2.5. Samopodoba in smrt

V družbi, kjer prevladujejo vrednote mladostnosti in vitalnosti, smrt predstavlja prej sramoto kot vseskozi prisotno dejstvo življenja. Vsesplošna kulturna orientiranost k vrednotam, povezanim z mladostjo in mladostnim telesom, spodbuja postopno izginjanje smrti iz doma in javne vidnosti v osamljenost bolnišnic (Featherstone v Mellor in Shilling, 1993: 418).

Omenjeno idejo je razvil Christopher Lasch (1986), ki pravi, da v sedanjosti starost predstavlja posebne vrste grozo. Čeprav se zavedamo dejstva, da so se ljudje od nekdaj bali smrti, je intenzivnost strahu v družbah, ki so izgubile večino religioznega, svetega in so bolj usmerjene k povečevanju mladosti in prihodnosti kot potomstva, pridobila na svoji veličini. Zato vidik smrti v takih družbah preprosto ne more obstajati, saj ne predstavlja prihodnosti. Lasch (1986) pojasnjuje, da je ena od možnih posledic strahu pred smrtjo in staranjem skoraj nevrotična agonija po ohranitvi mladosti in s tem zanikanje lastnega staranja.

Starejše generacije hrepenijo po večni mladosti, hkrati pa zavračajo utelešenje mladosti in vitalnosti v mlajših generacijah. Lasch (1986) je ta dominantni tip osebnosti našega časa poimenoval "narcisoidna osebnost". Narcisoidna osebnost se je razvila v postmoderni kot posledica izginjanja prisotnosti svetega v modernem življenju. Za ta tip osebnosti je značilno, da se skuša, preko zavračanja in nesposobnosti dolgotrajnih odnosov z drugimi, zapreti pred smrtjo. Bistvo narcisoidne osebnosti je orientiranost do telesa kot mladostnega, trajnega in sestavnega dela sebe. Narcisoidno telo je odprto za eksperimentiranje, a le tako dolgo, dokler le-to spodbuja lasten občutek svetega in nesmrtnega (Frank v Mellor in Shilling, 1993: 41). Narcisoidna osebnost ni zavezana mladosti, je pa v terapevtskem in psihološkem kolesju označena kot tip, po katerem se zgledujejo starejši ljudje:

Psihologija rasti, razvoja in samouresničevanja označuje preživetje kot duhovno rast, odrekanje pa kot ponoven začetek. V družbi, v kateri je večini ljudi težko nakopičiti izkušnje in znanje (kaj šele denar), preden ostarijo ali predati pridobljene izkušnje potomcem, strokovnjaki za osebnostno rast spodbujajo ljudi po štiridesetem, da pretrgajo stike s preteklostjo, začnejo z novo kariero in novim zakonom ("ločitev zaradi ustvarjalnosti"), poiščejo nove hobije, potujejo in ostanejo aktivni (Lasch, 1986).

Lasch (1986) je trdil, da lahko strah pred staranjem in smrtjo povzroči skoraj nevrotično željo po ohranitvi mladosti. Kot zavrnitev sprejetja lastnega staranja je identificiral eno izmed možnih posledic takega razmišljanja. Z grobim vpogledom v odnose med različnimi generacijami, ki ga ponuja Lasch, dodaja, da pomanjkanje želje po potomstvu povzroča protislovno naravnost do mladosti:

Ker starejše generacije ne razmišljajo več o tem, da bodo živele v naslednji in da bodo dosegle večno nesmrtnost v potomstvu, ji le težka prepuščajo prostor. Ljudje se oklepajo iluzije o mladosti tako dolgo, dokler je ni več mogoče ohranjati, na tej točki pa se morajo sprijazniti s pristranskim statusom ali pa zapadejo v otopelost in obup (Lasch, 1986).

Lasch obravnava posameznike kot pasivne agente, ki so na milost in nemilost prepuščeni zunanjim družbenim dejavnikom in specializiranim modernim sistemom (Giddens, 1991: 175). Giddens komentira, da moderen način življenja res osiromaši človeška dejanja, istočasno pa vzpodbuja nove možnosti. Sprejeti moramo tudi dejstvo, da je pretrganje vezi s preteklostjo, na katere Lash gleda zaskrbljujoče, osvobajajoče za mnoge ljudi in da ne gre

tega pripisovati zgolj narcisoidnemu tipu osebnosti (npr. ženske, ujete v zatiralnem odnosu). Kljub temu pa s prekinitvijo vezi s preteklostjo in ukvarjanjem s samim seboj najverjetneje ne moremo ustrezno zagovarjati smrti, saj v svojem bistvu spodkopavamo procese gibanja in rasti (Mellor in Shilling, 1993: 420).

Kohut dodaja novo dimenzijo Lashcovim videnjem narcisoidne osebnosti. Pravi, da ko narcisoidni tip osebnosti sprejme dejstvo umrljivosti, ne pride do *transcendentnosti*, ampak do *transformacije* narcisoizma v "kozmični narcisoizem". To utemeljuje z izjavo: "Vem, da moram umreti, vendar pa na podlagi izkušenj o sebi zavračam dejstvo, da bom prenehal obstajati" (Mellor in Shilling, 1993: 420). Intenzivno predanost sebi in nagnjenje k zanikanju smrti, ki iz nje rezultira, je zaznati v sodobnem nezadovoljstvu z mnogimi tradicionalnimi oblikami religioznega delovanja. Narcisoidne osebnosti, na primer, ne morejo iskreno sodelovati v liturgičnih oblikah molitev, ki prosijo za mrtve, saj je razumljivo, da bodo skušale izkoristiti smrt drugih kot priložnost za osebno rast. Lastna smrt, ki močno opozarja na konec samega sebe, pa nujno zahteva njeno zanikanje (Capps v Mellor in Shilling, 1993: 420). Sebstvo samo je torej sveto in ker smrt označuje konec sebstva, ostaja problematičen vsak poskus vzpostavitve ponovne sakralnosti smrti.

Vsplošno zanikanje organiziranih, skupinskih ritualov, ki so posameznikom in skupinam v tradicionalnih družbah omogočali sprejetje smrti, še povečuje grožnjo, ki jo sodobno oblikovanemu sebstvu predstavlja smrt. Giddens (1991) trdi, da so omenjeni rituali povezovali posameznikovo življenje z globljimi eksistenčnimi vprašanji. Glavna marginalna situacija je individualno soočenje s smrtjo, saj lahko radikalno spodkoplje in postavi pod vprašaj "kognitivno in normativno delovanje" vsakdanjega življenja (Berger v Shilling, 1993: 178). To pomeni, da lahko smrt ogrozi osnovne predpostavke, na katerih temelji organiziranost družbe, posameznika (tudi narcisoidnega posameznika) pa izpostavi strahu pred osebno nepomembnostjo.

Po Bergerju je torej smrt akuten družbeni problem, saj ima moč, da pri ljudeh izzove občutek o tem, kaj je pri njihovem utelešenju in svetu okoli njih resnično in pomembno. Problem smrti je povezan tudi z nedovršenostjo človeškega telesa. Naša telesa so vnaprej orientirana k odnosom, ki se nanašajo na preživetje in smisel, hkrati pa ustvarjajo "temeljne možnosti" za izgradnjo bodočih življenjskih kulturnih praks (Turner v Shilling, 1993: 179).

Ker pa je smrt neizogibna končnost naših teles, to pomeni, da postane za človeštvo eksistenčni problem.

Giddens (1991) gre še dalje, ko pravi, da ima smrt moč omajati ontološko varnost, tj. občutek ljudi o tem, kaj je resnično in pomembno. Njegovo razmišljanje spominja na Kierkegaardovo trditve, v katerih izpostavlja, da je:

posameznik popolnoma izključen iz možnosti približati se smrti v kakršnemkoli smislu. Ker se ne more eksperimentalno žrtvovati na oltarju svojega lastnega eksperimenta, se iz njega ne more nič naučiti (Kierkegaard v Mellor in Shilling, 1993: 421).

Sočasno zavedanje o neizogibnosti smrti in o nezmožnosti pridobitve vedenja, kaj je zapuščina smrti, predstavlja eksistenčno protislovje, ki močno ogroža ontološko varnost ljudi. To je še posebej problematično v postmodernih družbah, kjer posamezniki sami gradijo lastno identiteto, družbeni sistemi pa jim ne nudijo odgovorov na temeljna eksistenčna vprašanja.

V tradicionalnih družbah je bila identiteta avtomatično prevzeta preko verskih običajev, ki so povezovali ljudi in njihova telesa pri obnavljanju že davno oblikovanih družbenih pozicij. Postmoderna pa nasprotno vnaša dvom v lastno identiteto (Lyotard v Shilling, 1993: 181). Osebnost ni več videna kot homogeno, stabilno jedro, ki se nahaja v posamezniku (Shils v Shilling, 1993: 181). Namesto tega se identitete oblikujejo reflektivno, preko vprašanj in konstantnega preurejanja lastnih ideologij, jedro vsega pa je skrb za telo (Giddens 1991). Lastna identiteta in telo sta postala "reflektivno organizirana projekta", ki se morata izoblikovati iz množice ponujenih možnosti postmoderne, a brez moralne usmeritve, katero izbrati. Bolj ko tradicija izgublja zmožnost, da ljudi preskrbi s stabilnim in varnim občutkom sebstva, bolj se morajo posamezniki odločati med ponujenimi oblikami življenjskega stila in jim pripisati ustrezno pomembnost (Giddens 1991). Zato dejstvo, da se posamezniki izogibajo kakršnegakoli stika s strah zbujujočim soočenjem s smrtjo, ne preseneča.

Tudi Giddens nas opominja na dejstvo, ki ga je izpostavil že Kierkegaard, da je smrt naših individualnih osebnosti "absolutna negotovost" – nekaj, česar pravzaprav ne moremo razumeti. Za modernega posameznika je takšno stanje še posebej moteče, saj smrt

predstavlja tisto točko, kjer se, v svetu, ki je naravnan k uspešnemu vzpostavljanju kontrole, človeška kontrola konča. Smrt ostaja "mogočni zunanji dejavnik človeškega obstoja" – "ničelna točka", pri kateri posamezniki izgubijo kontrolo nad svojimi telesi in samim seboj (Giddens 1991), izguba pa se izraža kot strah.

Eden od prikazov modernega strahu pred smrtjo je vsesplošen odpor mnogih odraslih ljudi, da bi otrokom neposredno predstavili dejstva o smrti (Elias Mellor in Shilling, 1993: 421). Elias trdi, da imajo odrasli odpor do pogovorov o smrti z otroki zato, ker so se prisiljeni pri otrokovem soočanju s strahom pred smrtjo soočiti s svojim lastnim strahom. Še več, starši so celo zaskrbljeni, da bodo svojim otrokom z informacijami o smrti prizadejali psihično škodo. Pogosto je otrokov edini stik smrtjo smrt hišnega ljubljénčka. Tak dogodek se mnogim staršem zdi odličen način, da otrokom predstavijo končnost življenja. Elias pa je mnenja, da je predstavljanje smrti preko smrti hišnih ljubljénčkov neustrezen način soočanja s smrtjo. Kakorkoli že, tak način predstavljanja smrti potrjuje bistvo težavnosti, ki jo imajo starši pri komuniciranju o smrti s svojimi otroki.

Elias (Mellor in Shilling, 1993: 421) trdi, da so starši zaskrbljeni predvsem zaradi dveh stvari. Prvič jih skrbi, da bodo z ustrezno komunikacijo na otroke prenesli svoje lastne strahove in drugič, zdi se jim, da je kruto otroke obremenjevati z napovedmi o smrti njihovih staršev in njih samih. Elias razlaga, da je v preteklih družbah dejstvo, da je bila smrt bolj javna, pomenilo, da so se otroci z njo soočali že od zgodnjih let in so bili torej bolje opremljeni za soočanje s svojo lastno smrtjo. Pravi, da težava ne leži v pripovedovanju o smrti, ampak v načinu pripovedovanja; in tudi, da bi bilo za otroke "zdravo", če bi se zavedali končnosti človeškega življenja (Elias v Mellor in Shilling, 1993: 421). Vendar pa so težave pri pomoči otrokom, da dosežejo to zavedanje, še večje zaradi dejstva, da odraščajo v kulturi, ki nadaljuje s sistematičnim zatiranjem prav tega zavedanja. Zaradi nastale situacije bo zavednost njihove lastne končnosti ostalo osebno, privatno doživetje z neznatno podporo in spodbudo družbenih virov, ki so na voljo.

Ljudje so vedno bolj prepuščeni samim sebi, vedno manj govorijo o svojih težavah in bojznih. Tako je tudi soočanje s smrtjo v prvi vrsti individualen dogodek, skrit pred očmi drugih. Sledeče podglavje je namenjeno problematiki umeščenosti smrti v javno sfero postmoderne.

2.6. Smrt in javna sfera

V javni sferi postmodernih družb, če seveda odmislimo "pornografijo smrti", ni pravega prostora za smrt. Smrt je nezaželen, skoraj sramoten dogodek, o katerem se nerado govori, zato je resničen le za tistih nekaj prizadetih žalujočih. Smrt je postala popolnoma zasebne narave.

Ideja privatizacije smisla in z njo povezane težave, ki jih ima posameznik v postmodernosti pri soočanju s smrtjo, se je porodila iz sprememb razumevanja smrti in umiranja, ki so se zgodile v Evropi in severni Ameriki (Aries, 1974). Spremembe same so bile pod vplivom postopne privatizacije smrti oziroma krčenja javnega prostora, namenjenega smrti; krčenja obsega svetega v pogojih soočanja s smrtjo; temeljnih premikov meja telesnosti, simbolnih in aktualnih, povezanih s smrtjo in z življenjem. Smrt je bila postopno odstranjena iz javne sfere, kjer je bila del običajev in tudi del družbenih in religioznih prepričanj (Aries, 1974), v osamo bolnišnic (Illich 1976), kjer je postala bolj ali manj tehnična stvar medicinskih strokovnjakov (Aries, 1974: 88). Prav tako za skupnost kot celoto niso več pomembni pogrebni obredi, ki so postali zasebna stvar svojcev umrlega, organizira pa jih profesionalna skupina pogrebnikov (Huntington in Metcalf, 1979 v Mellor, 1993: 20).

Refleksivna dekonstrukcija družbenih okvirov za obvladovanje smrti je tako obsežna, da posamezniki v situacijah, kot je pogreb, ne vedo, kako naj se obnašajo ali kaj naj govorijo. Predpisani običaji žalovanja jim niso več na voljo (Turner, 1991 v Mellor, 1993: 20) in kot pravi Elias: "Naloga, poiskati pravo besedo ali pravo gesto, je ponovno padla na ramena posameznika." (Elias, 1985 v Mellor, 1993: 20). Vse to dokazuje, da je posledica odstranitve smrti iz javne sfere in njena prisotnost v zasebni, nenehen prikrit strah posameznika. Napetost, ki jo posamezniki doživljajo med javno odsotnostjo in zasebno prisotnostjo smrti, je še posebej očitna, ko se znajdejo pred nalogo, ko si morajo ne le ustvariti mnenje, ampak tudi vedeti, kako ravnati pri soočanju s smrtjo ljubljene osebe. S tako dekonstrukcijo tradicije so se povečale tudi vedenjska nestabilnost, psihološka zmeda ter izguba zmožnosti oblikovanja smiselne realnosti (Gehlen, 1957 v Mellor, 1993: 20)

Pri orisovanju teh sprememb je bilo še posebej pomembno del Phillipe Ariesa (1974). Pravi, da je bila smrt do pred kratkim družbeni fenomen, dogodek, ki je v skupnosti izzval občutek odgovornosti, in ki je bil del običajev:

Smrt človeka je v tišini dostojanstveno zapolnila prostor in čas družbene skupine, prav lahko bi se razširila in zajela celotno skupnost. V spalnici umirajočega so zaprli oknice, prižgali sveče, poškopili sveto vodo; hišo je zajela smrt ter šepetajoči sosede, sorodniki in prijatelji. Cerkevni zvon je svečano udarjal, majhna procesija pa se je s *Corpus Christi* odpravila na pot (Aries, 1974: 23).

V zgornjem primeru je smrt posameznika za *družbeno telo* dogodek skupnosti. Ustvarja skupinsko odgovornost, skupnost pa poveže preko vrste običajev, ki smrt predstavljajo na način, da jo naredijo javno, pa vendar kot predmet verske in družbene kontrole. Aries navaja še več takih primerov, vsi pa nakazujejo dejstvo, da je v predmodernih kulturah smrt sprožila številne skupinske rituale z namenom zmanjšanja možnega strahu pred smrtjo, za nadaljevanje družbenega reda. Smrt ni bila nič manj neprijetna kot danes, razlika je bila le v tem, da je neozdravljivo bolnim in žalujočim religiozni red, ki jih je obkrožal, dajal zagotovilo, da ima smrt svoj "pomen". V diskusijah o predmodernem obvladovanju smrti poseže Turner (v Mellor in Shilling, 1993: 415) še dlje z domnevo, da smrt skoraj ni bila individualizirana, ampak je bila v veliki meri problem preživelih. To domnevo utemeljuje z izjavo, da so bili v srednjeveški Evropi pogrebi navadno skupinski in da so se zasebni pokopi ter individualni nagrobniki in krste pojavili šele z vse večjim vplivom protestantizma, ki je bil bolj individualno naravnani. Na kratko povedano, ko se je smrt pojavila, je v večji meri označevala razkroj *družbenega telesa* kot izgubo *individualnega telesa*. Kadar je identiteta vkoreninjena v skupini in ne toliko v posamezniku, smrt posamezniku ne predstavlja tolikšne grožnje kakršno predstavlja v modernem svetu (Elias v Mellor in Shilling, 1993: 415). Smrt je pomenila, da je družba izgubila del sebe in ne, da je posameznik zapustil družbo.

Res je, da je protestantizem pripomogel k individualizaciji smrti, vendar na samem začetku ni spodbudil večjega strahu pred njo, niti ni izzval želje po odstranitvi smrti iz javne sfere, kar je značilno za moderno. Za protestantizem je bilo značilno nadrobno obravnavanje smrti, kar lahko smatramo za pomemben del pri razvoju privatizacije smrti v pozni moderni. Simbolične meje, znotraj katerih je bila organizirana smrt, so se počasi premaknile od *družbenega* k *individualnemu telesu*. Osredotočenost se je premaknila k upravljanju telesa, ki bo posameznika vodilo do "dobre smrti", stran od družbenih ritualov, ki bi zagotovili nadaljevanje družbenega telesa. Kalvinistično iskanje odrešitve v svetu, kjer posameznik sam odgovarja pred bogom, je spodbudilo osredotočenost na zemeljska

dejanja, katerih bistvo je bilo podjarmljanje telesa težkemu delu v produkcijski sferi in zanikanje potrošniške sfere (Weber, Turner v Mellor in Shilling, 1993: 416).

Čeprav je smrt v tem kontekstu ohranila močan religiozni pomen, je protestantska desakralizacija večjega dela resničnosti pripomogla k dokončni desakralizaciji smrti same. Kot primer lahko navedemo izginotje "črne maše", ki umesti posameznikovo smrt v kontekst skupnosti, kjer živi molijo za umrlega, umrli pa v nebesih prosi za žive. Ker je smrt postala vedno bolj individualen pojav, je bila že v protestantizmu nakazana dokončna odstranitev smrti iz javne sfere. V protestantizmu je posameznikov odnos do svetega temeljil le na eni poti do boga, odrešitev z božjo milostjo, brez skupinske molitve preko cerkve ali družbe same (Berger, Mellor in Shilling, 1993: 416). Ko pa se je edina pot do boga zabrisala, je smrt ostala zelo privatiziran pojav, eden tistih, ki mu je bila odvzeta večina svetega.

Jasno je, da protestantizem predstavlja pomembno stopnjo pri odstranitvi smrti iz javne sfere. Dokler bi imela vsaj malo religioznega pomena, privatizacija smrti ne bi bila nikoli dokončana, zato pa je bilo z upadanjem tradicionalnih religioznih prepričanj in spremljajočo desakralizacijo smrti, vedno manj razlogov, da bi smrt ostala del javne domene. Tako je danes smrt vse prej kot javni dogodek; je razmeroma skrito, zasebno doživetje, ki ga zaznamuje vedno večje nelagodje glede mej med fizičnimi telesi živih in mrtvih (Turner v Mellor in Shilling, 1993: 416). Umirajoča telesa so zato umaknjena stran od vsakdanjega dogajanja.

Za umirajočega posameznika je zelo verjetno, da bo izoliran v bolnišnici, proč od svojcev in prijateljev, prepuščen strokovnemu nadzoru medicinskih debat in praktičnemu strokovnemu znanju. Sama smrt bo verjetno pozdravljena s pogrebom in ne z ritualom, za katerega je značilno religiozno in skupnostno žalovanje. Vse to lahko rezultira v utrjevanju meja, ki obdajajo telesa živih in mrtvih in posledično tendenci izogniti se umirajočim: "Umirajočim nismo več sposobni nuditi pomoči in ljubezni, ko jo najbolj potrebujejo, ko zapuščajo preživele, saj nas njihova smrt opominja na našo lastno." (Elias v Shilling, 1993: 190).

Posledica procesov individualizacije in privatizacije je vedno več negotovih ljudi, ki so družbeno ranljivi in brez podpore, ko se morajo soočiti s smrtjo. Tako je deloma zato, ker

je v moderni družbi odgovornost za smrt, kot ji pravi Elias (Mellor in Shilling, 1993: 417), "nepopisan del družbenega zemljevida", saj izginotje posameznika ne vpliva na delovanje družbe, kot je bilo to značilno v preteklosti. Največkrat gre smrt neopaženo mimo. Izjema je le prezgodnja smrt slavnih, le-ta "družbeno pomembna smrt" pa je rezervirana za peščico izbranih.

Elias (Mellor in Shilling, 1993: 417) trdi, da ljudje še nikoli niso umirali tako "tiho" in "čisto", tako izolirani od družbenega dogajanja kot danes, v postmodernih družbah. Medikalizacija smrti je še en pomemben dokaz izginjanja smrti iz javne domene. Hospitalizacija bolnih in potiskanje umirajočih na stran (Illich, 1976) dajeta ljudem možnost, da se sami odločijo, ali se bodo soočili z razkrajajočimi telesi ali ne.

V nekem smislu so bolnišnice postale monopolisti smrti: kakor hitro se izkaže, da je neka bolezen neozdravljiva, je posameznik hospitaliziran, tam pa je deležen iste nege kot osebe, ki okrevajo po hudi operaciji (Aries 1974). Glavna skrb je blaženje bolečin, četudi na račun nezmožnosti racionalnega mišljenja. Smrt je v prvi vrsti postala tehnična stvar, dodaja Giddens (1991: 161). Celo definicija smrti je danes v domeni medicinskih strokovnjakov: zastoj srca ni več gotov znak smrti, niso nam znani koncepti možganske smrti, biološke smrti in celične smrti (Aries 1974).

Hkrati s skrivanjem smrti pred javnim razgaljenjem pa se pojavlja vse večja zahteva po reprezentaciji smrti: od vojnih poročil in novic, do nasilnih filmov in televizijskih serij, zasnovanih na oddelkih za poškodbe. Zdi se, da je vse večja odstranitev dejanske smrti iz javne sfere spodbudila zahtevo po "anestetiziranem vedenju" o smrti. Mogoče je tisoč smrti, ki jih vsako leto vidimo po televiziji prazno zagotovilo naše eksistence (Shilling, 1993: 190).

Prav zato, ker so posamezniki neprestano izpostavljeni zunanji reprezentaciji smrti, ki lahko v njih vsak trenutek sproži vprašanja smiselnosti lastnega življenja in življenja drugih, je razumljivo, da so se v postmodernih družbah izoblikovali načini za bolj ali manj uspešno ohranjanje vsakdanjega delovanja.

2.7. Strategije preživetja

Ob vsem do sedaj povedanem lahko zaključimo, da je v postmoderni prisotna močna težnja po izključitvi organizacije in doživljanja smrti. To dejstvo spremlja krepljenje mej med živimi in mrtvimi telesi in izginjanje prostora, namenjenega svetemu. Ti dejavniki so težili k izolaciji posameznikov pri soočanju s smrtjo, hkrati pa so jih ponovno prepustili samim sebi in svojim virom pri iskanju smisla, za sprejetje dejstva končnosti individualne eksistence. Na tem mestu je namerno poudarjena negativna in omejujoča stran diskurza. Nasprotno pa lahko, moderno zavračanje stika z umirajočimi, medikalizacijo smrti, kulturno naravnost k vrednotam, povezanim z mladostjo, nenaklonjenost staršev, da otroke seznanijo z dejstvi o smrti, gledamo v bolj pozitivni luči, kar je Bauman (1992) poimenoval "strategije preživetja". Vse to so poizkusi držati smrt v šahu, preko strateškega manevriranja med različnimi življenjskimi možnostmi. Ljudje zanikajo smrt, tako da se popolnoma posvetijo projektom, namenjenim zagotavljanju preživetja in zdravja njihovih teles.

Več kot očitno je, da je v modernosti prišlo do vztrajnega krčenja prostora, prežetega z versko avtoritarnostjo. To je ohromilo sposobnost družb, da ljudem nudijo sisteme smisla, ki jim omogočajo, da se ustrezno spoprimejo s smrtjo. V tem kontekstu lahko smrt pripomore k radikalnemu uničenju občutka o tem, kaj je resnično, pod vprašaj pa postavi in razkrije "naravno negotovost" najbolj osnovnih predpostavk, na katerih temeljijo odnosi do naših teles in sveta okoli nas (Berger v Shilling, 1993: 180).

V preteklosti je imela vera še posebej pomembno vlogo pri zagotavljanju sredstev, s katerimi so se posamezniki spoprijemali s smrtjo; ne izključno kot strategijo, rezultirajočo iz subjektivnega premišljevanja (Crown v Mellor in Shilling, 1993: 424), ampak kot sklop verskih običajev in prepričanj, ki so priskrbeli bistvo ontološke varnosti in ohranjanje individualnega telesa preko trajnosti družbenega telesa. Vendar pa so s hitrim krčenjem prostora svetega v zahodnih družbah in posledično izgube resnične moči verskih teles, funkcijo prevzele druge organizacije. Najlažje je nastalo situacijo razložiti z vpogledom v to, kako je vera omogočila ljudem soočanje s smrtjo in njeno primerjavo z modernimi strategijami "samooskrbe" (Mellor in Shilling, 1993: 424).

Lahko bi dejali, da je bila tradicionalno vera tista, ki je služila kot strategija preživetja. Bauman (1992) omenja, da so se v imenu vere iskali številni možni načini zanikanja dokončnosti smrti. Tako, na primer, v hinduizmu obstaja vzorec, po katerem je smrt privatizirana, vendar pa je uravnovešena s kolektivno nesmrtnostjo, z idejo o trajnosti, ki je pogojena z odnosom med življenjem in smrtjo, ki sta videna kot "zamenljivi obliki večnega bivanja". Krščansko zanikanje smrti se kaže skozi poudarjanje osebne nesmrtnosti oziroma nesmrtnosti duše. Zaupanje v boga kristjanom omogoča, da prekoračijo telesne omejitve z verovanjem, da smrt telesa ne pomeni tudi smrti osebe. Tu se Bauman moti, ko pravi, da omenjeno vedno postavi telo za "inferiorno". Pravzaprav je krščanstvo od nekdanj poveličevalo telo kot objekt, preko katerega se lahko smrt transcendira. Prav tako je treba povedati, da krščanstvo predstavlja telo kot tisto, ki si konec koncev deli nesmrtnost duše, saj se ponovno vstajenje telesa pričakuje po ponovnem Kristusovem prihodu (Second Coming of Christ) (Mellor in Shilling, 1993: 425).

Vseeno pa je bolj splošna Baumanova (1992) trditev, da je bila vera v boga še posebej učinkovita strategija preživetja, ničvredna: zaupanje v boga, ki je imun za empirično testiranje, nudi precejšnjo oporo posameznikovi veri o življenju po smrti tako dolgo, kolikor dolgo bo ohranjal vero v božjo eksistenco. Kakor hitro je božja eksistenca postavljena pod vprašaj in ostale posvetne oporne strategije preživetja izginejo, krščanstvo izgubi zmožnost zagotavljanja smiselnosti smrti.

Bauman (1992) domneva, da se sedanja relativna odsotnost religioznih strategij preživetja kompenzira s strategijo "samooskrbe" (self-care). Le-ta raje poskuša prelističiti dokončne telesne omejitve z uspešnim zlomom dosedanjih specifičnih omejitev, kot da bi pozornost namenila dokončnim telesnim omejitvam, ki se izrazijo kot smrt. Glavna značilnost te strategije preživetja je prodorno ukvarjanje z vprašanji, povezanimi z zdravjem in telesom.

V postmoderni je zdravje postalo cilj po sebi in ne sredstvo, nujno potrebno za doseganje drugih življenjskih ciljev. Predvsem v višjih in srednjih slojih je prosti čas postal čas za ukvarjanje s svojim zdravjem in svojim telesom. Sodobna medicina ponuja številne nasvete in metode za ohranjanje psihofizične kondicije in zdravja, s tem pa je zdravje postalo sinonim za življenje. Pomen ukvarjanja z zdravjem in skrb posameznika za samega sebe je okrepila tudi medijska promocija zdravja (Ule, 2003: 42, 50). Ljudje se vedno bolj ukvarjajo s samim seboj, telesom, zdravjem, zato jim za razmišljanje o smrti sami zmanjka

časa. Ko pravi, da "smrt naravnega značaja izginja", nas Bauman (1992) opominja na dejstvo, da ima zdaj vsaka smrt individualno razlago. Smrt je postala tako privatizirana, da je vsaka posamična smrt posledica specifičnega vzroka, kot je rak na jetrih, zastoj srca, krvni strdek, odpoved ledvic itn. Nobena smrt ni dokončna brez natančnega posmrtnega ogleda, ki naj bi natančno in uspešno identificiral njen vzrok (Bauman 1992).

Ti procesi prispevajo k vesplošni racionalizaciji mrtvih teles, ki se je pojavila v postmoderni. Lyndsay Prior (Shilling, 1993: 192) dodaja, da "je bila umrljivost do neskončnosti in potankosti razdrobljena na vse manjše delčke... Merili so jo z vedno bolj zapletenimi inštrumenti, kot so stopnje umrljivosti, stopnje umrljivosti dojenčkov, stopnje poklicne umrljivosti, stopnje umrljivosti odraslih, moških in žensk, ter standardizirane stopnje umrljivosti. Prav zato Bauman ugotavlja, da "ne slišimo več, da bi ljudje umirali zaradi umrljivosti". Tak odnos spodbuja modernega posameznika, da preneha s kajenjem, z uživanjem mastne hrane in se pogosteje rekreira, hkrati pa odvrta njihovo pozornost stran od dejstva, da bo na koncu vse to neuporabno. Na koncu bo smrt doletela slehernega izmed nas, z njo pa se bo spoprijemal vsakdo sam.

Spreminjanje smrti v individualen dogodek z individualnim vzrokom je še ena reprezentacija individualizacije in racionalizacije telesa in izključevanja smrti v postmoderni. "Nepojasnjena smrt" je za moderno dojemanje ljudi škandalozna. Ljudje se ne zavedajo več neizogibnosti in univerzalnosti smrti (Bauman, 1992), zato za vsak primer smrti iščejo medicinsko razlago. Raznolikost okvirov, ki je sedaj na voljo ljudem za razprave o smrti, le krepi pravkar navedeno o drobljenju in individualizaciji pomena smrti (Walter v Mellor in Shilling, 1993: 425). Tudi tisoče smrti, ki jih ljudje v življenju vidijo preko televizije, imajo enak učinek: vidijo individualne vzroke smrti individualnih ljudi, v individualnih okoliščinah, na ta način pa se le spodbuja videnje smrti kot nekaj, čemur se da izogniti in je le naključno. Te smrti so prej pomirjujoče kot zastrašujoče, saj usmerjajo posameznikovo pozornost k strategijam preživetja in jih ne osvestijo o brezpomembnosti vseh teh strategij pred obličjem smrti (Bauman, 1992). Vendar pa je v okoliščinah postmoderne takšna usmerjenost neizogibno naključna in problematična. Refleksivna rekonstrukcija biografskega orisa ima v sodobnih družbah osrednjo vlogo pri izgradnji osebnosti in subjektivnem izogibanju smrti. Posebnost teh orisov je v tem, da so neprestano predmet opazovanja in pregledovanja (Giddens, 1991: 76). Čeprav je lahko

razmišljanje o smrti odloženo, pa občasno srečanje z njo, preko "usodnih trenutkov", moderni osebnosti kaj hitro razkrije dokončno brezpomembnost vseh strategij preživetja.

Zavedanje o krhkosti nekaterih tipov modernih strategij preživetja in hkrati predanost modernim strategijam samooskrbe je še posebej izrazito v fenomenu, ki ga McGuire (Mellor in Shilling, 1993: 426) poimenuje "alternativni zdravilni sistemi". Številne skupine, povezane s temi praksami, so izključno verske ali "duhovne" narave, uporabljajo pa religiozne koncepte telesnih praks različnih verstev, ki so usmerjeni v "zdravljenje". McGuire trdi, da te prakse ne kažejo le na opuščanje "posvetne" medicine, ampak tudi na že zdaj v povojih nakazano resakralizacijo zahodne družbe (McGuire v Mellor in Shilling, 1993: 426). Kot nasprotje tej interpretaciji Mellor in Shilling predlagata, da jih lahko ne glede na dolgoročne posledice teh gibanj v sedanjosti interpretiramo kot koristne modifikacije dominantnih kulturnih trendov in ne kot radikalne izzive le-tem. Na primer, tovrstna gibanja sodelujejo v prodorni skrbi za zdravje in telo, čeprav njihova definicija zdravja vključuje tudi duhovne in čustvene dejavnike, ki pa so v posvetni medicini potisnjeni na stran. So tudi predstavniki moderne prioritetenosti vprašanj, povezanih z lastno identiteto, čeprav obstajajo variacije med temi skupinami, ki temeljijo na jasnosti in trdnosti njihovega odnosa s krščanstvom. Čeprav te verske in kvaziverske skupine povečujejo posameznikove možnosti za samooskrbo, pa je tudi povsem jasno, da se kakršnakoli morebitna "resakralizacija" zgodi na individualni, privatizirani ravni (Mellor in Shilling, 1993: 426).

McGuire (Mellor in Shilling, 1993: 426) trdi, da ta gibanja ustvarjajo smiselnost povezave boleznin in smrti, katere zahodna posvetna medicina ni bila zmožna ponuditi. Smisel je posameznikom ponujen preko refleksivne izgradnje številnih možnosti zdravljenja. Na tem mestu ponovno omenimo "kozmični narcisizem" (Lasch, 1986). Namesto, da bi se podvomilo o sodobni usmerjenosti k vprašanju osebne identitete, jih gibanja ozdravljenja še spodbujajo. Posledično z iskanjem načrta za univerzalno pomembnost posameznikove strategije samooskrbe, so le-te istočasno trdne in krhke kot večina ponujenih možnosti samooskrbe. Umirajoči posamezniki pa so tako kot doslej prepuščeni samim sebi ter oddaljeni od družbenega telesa kot celote.

Posamezniki se v najbolj ranljivem trenutku znajdejo v bolnišničnem okolju, kjer so izolirani od družbenega dogajanja. Znajdejo se obkroženi s številnimi strokovnjaki, ki jim prikrivajo vsem znano dejstvo – smrt in se jih prav zaradi tega dejstva celo izogibajo.

2.8. Umiranje in osamljenost

S profesionalizacijo medicine se je bolezensko nefunkcioniranje človeškega telesa preselilo v bolnišnice, ki so se zaradi medikalizacije družbenega življenja zelo pomnožile. Posledično se vse redkeje pripeti, da je smrtna postelja posameznikova domača postelja.

Razvoj bolnišnic, kakršne poznamo danes, je bil torej tesno povezan s profesionalizacijo medicine. Bolnišnica je okolje, v katerem je nakopičena medicinska tehnologija in v kateri se nahajajo medicinski strokovnjaki. Hkrati pa je, kot zapor in azil, bolnišnica tudi prostor, v katerem se nahajajo tisti, ki so bili izločeni iz sodelovanja v običajnih družbenih dejavnostih. Posledice izločitve so v vseh treh primerih, zaradi prikrivanja nekaterih ključnih življenjskih izkustev – bolezni in smrti pred splošno javnostjo, zelo podobne. Izum klinike in bolnišnice je omogočil nadzor nad številnimi bolniki naenkrat, klasifikacijo njihovih bolezni ter opravljanje natančnejših preiskav. Bolezen sama je postala pomembnejša od bolnika. S kliničnimi metodami se posameznikova bolezen, ki sloni na simptomih in znakih natančno analizira in išče ustrezno zdravilo (Ule, 2003: 17). V predmodernih družbah so bile kronične bolezni del življenja mnogih posameznikov, stik s smrtjo pa je bil bolj ali manj vsakdanja oblika izkustev ljudi. Ker smrt še ni bila skrita, Aries trdi (1974), da so bili lahko posamezniki povsem nestresno seznanjeni s svojim koncem, saj so jih obkrožale ljubljene osebe. Elias pa pravi, da prisotnost drugih ob postelji umirajočega ni bila vedno tolažilna. Včasih so umirajoče celo zasmehovali in jih obsojali. Kakršnakoli že je resnica in tudi če je bila smrt predmet primarnega strahu in tesnobe, pa ni bila pojav, ki bi ga bilo treba skrivati (Giddens, 1991: 161).

Osamljenost, ki jo za umirajoče predstavlja premestitev iz njihovega doma v bolnišnico ter vse večja čustvena in telesna oddaljenost od prijateljev in družine, ki jo morajo pretrpeti, kakor hitro je znano njihovo stanje, je obravnaval tudi Elias. Umirajoči pa se z osamljenostjo soočajo še na drug način: soočati se morajo z eksistenčno izolacijo, ki je plod refleksivnosti postmoderne (Mellor in Shilling, 1993: 427).

Spomnimo se, kaj je zapisal Berger: "Vsaka človeška družba je v zadnjem zatočišču skupek ljudi, povezanih pred obličjem smrti." (Berger v Mellor in Shilling, 1993: 427). Če v luči postmoderne trditev nekoliko preoblikujemo, dobimo trditev, ki pravi: "Moderno družbo v zadnjem pribežališču predstavljajo ljudje, ki sami stojijo pred obličjem smrti." V preteklih družbah so bili običaji in tradicija tisti, ki so povezovali ljudi. V postmoderni, ki temelji na samorealizaciji, individualnem razvoju in samoudejanjanju, je kakršnokoli združevanje redko in kratkotrajno. Refleksivnost moderne, ki sistematično spodkopava versko tradicijo, ki nas je oskrbovala, kot temu pravi Berger, z razširjenim "nomosom", je tudi refleksivnost sebstva. Sebstvo postane projekt, na katerem se gradi nekaj, kar je odprto novim oblikam, novim metodam konstrukcije. Ker pa je ta refleksivnost "dolgotrajna", njena dovršenost ni nikoli dosežena. To pomeni, da bo, ko bo posameznika doletela neizogibna smrt, projekt sebstva nedokončan, šibki poskusi osebnega smisla se bodo razblinili pred krutim obličjem smrti. Vpletenost tistih, ki so preživeli, je prav tako zaskrbljujoča: krhkost vsega, kar jim je dragoceno, vse kar so vlagali v družbeno, psihološko in čustveno bo prav tako postalo vprašljivo (Mellor in Shilling, 1993: 427).

Prav zato je prenagljena Turnerjeva (Mellor in Shilling, 1993: 427) trditev, v kateri pravi, da je problem smrti razrešen, pri tem pa napeljuje na dvojje: da je sedaj vse pod medicinsko kontrolo in da ne obstaja več potreba po verski razlagi ali smislu. Pravzaprav se zdi, da občasno celo Turner sam dvomi o svoji trditvi, ko pravi, da smo danes izpostavljeni materialnemu svetu ugodja stvari in teles brez kakršnekoli zaščite verskega smisla: "Božja smrt nas je pustila versko in kulturno razgaljene." (Mellor in Shilling, 1993: 427). To je odmev Bergerjeve in Luckmannove (1967) vizije anomičnega posameznika, prikrajšanega za simbolno legitimnost resničnosti. Posameznika, zavedajočega se, da je sam izpostavljen "hudi nočni mori" in odsotnosti kakršnegakoli resnično obsegajočega simbolnega univerzuma, ki vključuje smrt (1967). Mellor in Shilling (1993: 428) se strinjata, da kolikor dolgo bo refleksivnost oblikovala sodobno življenje, tako dolgo bo simbolični univerzum ostajal odsoten, smrt pa bo nekaj, s čimer se bodo ljudje vedno težje soočali.

Soočanje s smrtjo v postmoderni vse pogosteje zahteva refleksivno izgradnjo osebnosti kot pomembne entitete. V tem kontekstu obstaja možnost, da ljudje začnejo na svet gledati kot na osamljen in negotov prostor bivanja, kar postane še posebej intenzivno, ko se posamezniki zavedo, da umirajo. Tisto, kar je bilo izločeno, postane očitno, refleksivno

ustvarjen občutek, kaj je pomembno in resnično, pa začne izginjati. Trditve, da je refleksivnost moderne, ki je usmerjena na lastno osebnost in telo, ustvarila težave pri odzivanju ljudi na smrt in njeno občutenje, ne zmanjšajo prisotnosti problema pomanjkanja smisla kognitivnih dejanj (Mellor in Shilling, 1993: 428).

Z nekoliko spremenjenim Turnerjevim poudarkom lahko zaključimo, da ni toliko "smrt boga" tista, ki nas pušča "kulturno razgaljene" pred obličjem smrti ali celo relativna odsotnost specifičnih verskih prepričanj, ki umeščajo življenja posameznikov in skupnosti v vseobsegajoči sistem smisla. Bolj verjetno je, da je refleksivna razgradnja javnega sistema vrednot na splošno tista, ki je v pozni moderni ustvarila tako negotove in problematične strategije za soočanje s smrtjo. Desakralizacija posameznikovega zapuščanja sveta je le odsev tega vsesplošnega procesa razgradnje. Luckmann pravi, da današnje reprezentacije svetega izvirajo in se nanašajo na čase individualne eksistence (Luckmann v Mellor in Shilling, 1993: 428). Vendar pa niti staranje niti smrt nista vključeni v te reprezentacije, saj je tipičen moderen posameznik mlad in nikoli ne umre. Krčenje prostora svetega iz širšega univerzuma na področje individualne eksistence odraža premestitev pomembnosti smrti od družbenega k individualnem telesu. Splošna privatizacija smisla in izkušenj, ki puščajo posameznika samega pri izgradnji in ohranjanju vrednot, ki ga vodijo skozi življenje in smrt, odraža situacijo, v kateri se zrcali strah pred resničnostjo ontološkega in eksistenčnega bivanja (Mellor in Shilling, 1993: 429).

Osamljenost, ki jo posamezniki doživljajo, ko se soočajo s smrtjo, je še posebej intenzivna, ko se soočajo z lastno smrtjo. Zaradi resnične grožnje smrti in vse večje ranljivosti zaradi te grožnje, so ljudje v moderni vse bolj nenaklonjeni stiku z umirajočimi (Elias, 1985 v Mellor, 1993: 21). Stik s smrtjo drugih lahko potencialno spodkoplje samoidentiteto posameznika, zato se je v modernih družbah pojavil in v postmodernih ohranil trend umiranja v popolni izolaciji.

V postmoderni družbi smrt nima več svojega prostora. To se še posebej kaže v situacijah, ko posamezniki resničnost smrti zaznajo pri drugih, a si zaradi želje po samoohranitvi pred umirajočimi zatiskajo oči. Umirajoče odstranijo prostorsko, tako da jih osamijo v bolnišnicah, daleč proč od oči drugih, kot tudi čustveno, tako da se izogibajo fizičnemu stiku z umirajočim in mu s tem odrekajo čustveno podporo ravno v času, ko bi jo najbolj

potreboval (Mellor, 1993: 21). Kaj je privedlo moderne družbe do tega, da lahko soočenje s smrtjo enačimo z zanikanjem smrti?

2.9. Zanikanje smrti v moderni družbi

Aries (1974) domneva, da je splošno nagnjenje zahodnih družb do smrti okarakterizirano s strahom in sramoto. Umiranje ljudi povzroči nelagodje in zadrego, zato se zdi, da je primerno, da se jih odstrani iz družbe in jih pusti umreti v izolaciji, kar je po njegovem značilno za moderno institucionalno smrt (Littlewood, 1993: 70). Gorer (1965) meni, da izolacija vpliva tudi na žalujoče, saj umirajoči opominjajo na neizogibnost smrti, zato se jim raje izognejo, kot da bi jim stali ob strani.

Illich (1976) je še en kritik sodobnega načina umiranja, saj pravi, da so sodobna nagnjenja k medikalizaciji smrti primitivna. Takšna situacija je nastopila v pozni viktorijanski dobi zaradi napačne predstave o napredku, katere posledica je bilo prepričanje, da bo znanstvena medicina prej kot slej premagala smrt.

Lov na čarovnice, ki je bil tradicionalno značilen ob smrti plemenskega poglavarja, se je moderniziral. Za vsako prezgodnjo ali klinično "nepotrebno" smrt, lahko najdemo koga, ki je zaradi svoje neodgovornosti preprečil pravočasno medicinsko pomoč (Illich, 1976).

Kakorkoli že, do tistega časa je bilo primerno mesto smrti v bolnišnicah daleč stran od skupnosti, od medicinskih strokovnjakov pa se je pričakovalo, in najbrž so se tudi sami čutili dolžne, da jo bodo tam tudi obdržali. Podobno je postala medikalizirana tudi izguba ljubljene osebe. Če je bilo kulturno zanikanje smrti in žalovanja združljivo s strokovnim medicinskim menedžmentom, potem lahko rečemo, da je le-to zaznamovalo vedenje pri soočanju s smrtjo, v 50. letih prejšnjega stoletja. V 60. letih prejšnjega stoletja je prišlo do izbruha literature, ki je proučevala družbeno ureditev umiranja in psihološke posledice, ki so se pojavile zaradi preučevanih ureditev (Littlewood, 1983: 71).

Najbolj odmevna so dela Sudnowa, Glaserja in Straussa ter že omenjene Kübler-Rosove; delom slednje je bilo in je še vedno namenjeno največ pozornosti. Ugotovila je, da so šli ljudje, ki jih je anketirala, skozi pet stopnjujočih se čustvenih faz: zanikanje, jeza,

preračunavanje, depresija in končno sprejetje. To delo je bilo le eno od številnih tipov analiz "stopnja/faza", ki so se nanašala na doživljanje umiranja in žalovanja v poznih 60. in zgodnjih 70. letih prejšnjega stoletja (Littlewood, 1983: 71). Seveda pa so bila dela Kübler-Rosove deležna tudi številnih kritik, še posebej Kastbauma in Germaina, ki sta na splošno izpostavila problem faznih oziroma stopenjskih teorij. Pokazala sta, da lahko katerakoli teorija, ki spodbuja idejo ene razvojne poti, prav tako brezpogojno spodbudi označitev vsakega odstopanja od le-te za nenormalno. Eisenbruch (1984a v Littlewood, 1983: 72) in Kellehear (1990 v Littlewood, 1983: 72) opozarjata, da obstaja nevarnost, da je lahko kulturna raznolikost pri soočanju s smrtjo razumljena kot osebna nezadostnost. Tudi Fitchett (1980 v Littlewood, 1983: 72) je izpostavil, da ne gre le za minimalno strinjanje zdravstvenih strokovnjakov o tem, na kateri stopnji/fazi se dejansko nahaja določena opazovana oseba, ampak za različno ugotavljanje stopenj nahajanja; kar lahko neizkušen strokovnjak označi kot fazo sprejetja, lahko izkušen strokovnjak označi kot zanikanje.

Kakorkoli že, morda prihaja najbolj poučna analiza identificiranja atraktivnosti tipov analiz stopnja/faza prav z delom Kaufmanna (1976 v Littlewood, 1983: 72), kjer izpostavi zanimivo protislovje med vidiki in dejanskimi rezultati Kübler-Rosove. Pravi, da je v uvodnem poglavju svojega dela zapisala, da je zanikanje smrti psihološko neizogibno, pa vendar je opravila na stotine razgovorov z umirajočimi ljudmi, ki niso očitno in soglasno zanikali smrti. Zdi se povsem razumno sklepati, da ljudje, ki se jim bliža smrt in tisti, ki žalujejo, niso v poziciji ustvarjanja nerealnih stališč, nanašajočih se na lastno smrtnost in smrtnost drugih ljudi. Lahko celo trdimo, da je prisotnost umirajočih ali žalujočih ljudi, na individualni in družbeni ravni, zaznamovana z visoko stopnjo groze. Prav to pa postavlja medicinske strokovnjake v težaven položaj, saj se od njih pričakuje, da bodo vključeni v kulturo, ki zanika prav tista izkustva, s katerimi se mnogi od njih srečujejo iz dneva v dan (Littlewood, 1983: 73).

Moramo priznati, da je delo Kübler-Rosove pomembno pripomoglo k poskusom razumevanja trpljenja, ki ga doživljajo umirajoči, hkrati pa je treba povedati, da so se glede na družbenokulturni kontekst njenega dela kritike, ki jih je bila deležna, po vsej verjetnosti okoristile z določeno stopnjo natančnosti. Prav tako je potrebno povedati, da je v sociološki literaturi narejenega zelo malo, s čimer bi se pojasnili ti in podobni problemi (Littlewood, 1983: 73).

Po Kellehearju (v Littlewood, 1983: 73) se nahaja sociologija smrti, umiranja in žalovanja še v povojih. Večina del s tega področja je prej opisne kot teoretične narave, večji del njenega primarnega zanimanja pa se nanaša na značilnosti obnašanja in ne na doživljanje umirajočih ali žalujočih ljudi.

Omenjenih je bilo kar nekaj strokovnjakov in njihovih študij, ki proučujejo fenomen smrti in njeno sprejemanje s strani posameznikov. Kljub temu, pa nekateri avtorji smrt še vedno označujejo kot tabu, zato bodo v nadaljevanju predstavljene nekatere ideje o tabuiziranju smrti.

2.10. Moderna smrt: tabu ali ne?

V modernih in postmodernih družbah ljudje neradi govorijo o smrti in umrlih ljudeh, zato ne preseneča, da so vse bolj razširjene trditve, da je smrt tabu. Te trditve imajo kar nekaj akademskih nasprotnikov. Omenimo le dve, v Veliki Britaniji, ostali Evropi in Severni Ameriki, najpogosteje citirani deli: delo G. Gorerja *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain* (1965) in P. Ariesa *The Hour of Our Death* (1981). Kot poskus odgovora na zastavljeno vprašanje bo v nadaljevanju predstavljenih le nekaj njunih ključnih idej, saj oba pisca ponavljata, da je v moderni družbi smrt nezadostno obravnavana.

2.10.1. Teze o smrti kot tabuju

Gorer (1965) je eden prvih avtorjev, ki je smrt in pogovore o njej označil kot tabu temo. Trdi, da je tradicionalen način sprejemanja smrti skoraj izginil; izginili so obredi in rituali ter načini žalovanja, ki so tesno povezovali tradicionalne skupnosti. Po Gorerju (1965) je začetek konca obredov žalovanja, kljub temu da se je ohranilo nekaj minimalnih pogrebnih običajev, zaznamovala prva svetovna vojna. Odsotnost obredov žalovanja je za družbo zelo negativna, saj problematične izkušnje, kot je na primer žalovanje, morajo biti pospremljene z običaji (Gorer, 1965). Če temu ni tako, se bodo pri posamezniku pojavili psihološki problemi, medtem ko se bo smrt ponovno pojavila na površju družbe, v, kot je to poimenoval v zgodnjih delih (1955), "pornografiji smrti": družba, ki zavrača osebne pogovore o smrti, postane obsedena s komičnimi grozljivkami, vojnimi filmi in

katastrofami (1955). Smrt mora biti del družbenega življenja in če se dejansko smrt zanika, si ljudje ustvarijo njeno rekonstrukcijo ali celo izmišljeno smrt.

Gorerjeve trditve mnogo pojasnijo. V svojih delih *Death, Grief, and Mourning in Contemporary Britain* in *Pornography of Death* (1955) (o tem delu podrobneje v naslednjem poglavju) odgovarja na vprašanja, zakaj so mediji tako obsedeni s smrtjo celo v časih, ko je od posameznikov nemogoče pričakovati, da bodo pripravljene govoriti o osebnem žalovanju. Razglablja, v kakšnem pogledu je smrt lahko tabu tema in zakaj so bili njegovi žalujoči sogovorniki tako voljni spregovoriti: dal jim je "dovoljenje" in občutek, da jih nihče drug noče poslušati in govorili so kot naviti (Gorer, 1965). Z njegovo teorijo bi lahko celo razložili poplavo akademskega gradiva na temo smrti. Še posebej v Združenih državah je bilo od leta 1950 na to temo ogromno izdanega, kar ne kaže nikakršnih znakov upadanja poročanja medijev, po katerem je smrt na stranskem tiru, je abstraktna, razumsko obravnavana, profesionalizirana in razosebljena (Walter, 1991: 295).

Kljub pozitivnemu prispevku razumevanja "moderne" smrti so bila Gorerjeva dela deležna tudi vesplošne kritike. Morley (Walter, 1991: 295) je, na primer, kritiziral njegovo pojmovanje viktorijanskih obredov žalovanja, ki jim je Gorer pripisoval romantičen značaj, s trditvijo, da so bili tovrstni obredi žalovanja ustvarjeni le zaradi dobička in so zelo verjetno le podaljševali žalovanje. Kritik je bila deležna tudi Gorerjeva označitev začetkov pojavljanja smrti kot tabuja; v obdobju prve svetovne vojne, v katerem Gorer vidi začetek obdobja tabu teme, se je bolj javno ukvarjalo s smrtjo kot trideset let prej. Od leta 1930 pa vse do danes je bila proizvedena tudi množica literature, ki je obravnavala smrt (Cannadine, 1981). Zgodovinarica Jennifer Leaney (Walter, 1991: 296) pravi, da se je moderno zanikanje smrti začelo v zgodnjih letih 19. stoletja in ne v 20. stoletju, medtem ko Jupp (Walter, 1991: 296) vidi ključ do moderne naravnosti do smrti v drugi svetovni vojni. Nadalje Rosenblatt (1991: 296) trdi, da je zanikanje smrti z odstranitvijo dejavnikov, ki žalujoče spominjajo na pokojnika vse prej kot izključno moderne narave in je lahko – skozi perspektivo teorije učenja – celo dobro za duševno zdravje. Če obstaja norma, da naj ljudje ne bi izražali žalosti v javnosti, pa to ni nujno dokaz psihološkega zatiranja, ampak preprosto norme, da se žalovanje "izvede" v zasebnosti. Žalovanje je res del privatne sfere, sami pogovori o smrti pa ne.

Ni nujno, da se o smrti vedno govori le v zasebni sferi, prav tako tudi norme o "prepovedih" razpravljanja o smrti vsekakor niso univerzalne. Ob raziskovanju za svojo knjigo pogrebov je Walter (1991: 296) namreč ugotovil, da so številni njegovi prijatelji, sorodniki in sosedi pripravljene ure in ure dolgo razpravljati o pogrebih, ki so se jih udeležili in celo o tem, kakšen pogreb bi želeli imeti sami, ko umrejo. S svojim delom je Walter dokazal, da so ljudje pripravljene razpravljati o smrti in da vsesplošen tabu ne velja za vse. Peščica posameznikov se zaveda, da je smrt neizogibna in da je smiselno, da se čim prej spriznijo s tem dejstvom in je ne poskušajo potisniti v ozadje vsakdanjih pogovorov, zato o njej preprosto govorijo.

Večina posameznikov pa se pogovorom o smrti izogiba, zato Gorer (1955) in Aries (1974) trdita, da predstavlja smrt neizogiben problem. Skupaj s seksom je eno glavnih sredstev, preko katerih "narava" ogroža "kulturo", zato jo je potrebno "obvladati". Tradicionalnim družbam je to uspelo preko vere in ritualov, v zadnjih stoletjih pa so individualizem, romanticizem in sekularizem spodkopali rituale, moderen posameznik pa je ostal "gol" pred obličjem smrti. Ne moremo mimo dejstva, da smo danes dediči viktorijanskega romanticizma, kjer je bila izguba ljubljene osebe neznosna, in tudi dediči zanikanja dvajsetega stoletja, ki prepoveduje (Aries, 1974: 56) oziroma prikriva smrt.

Kombinacija viktorijanske "tvoje smrti" in moderne "prepovedi smrti" pojasnjuje nasprotna si trenda, ki sta se pojavila v Združenih državah: zanikanje smrti, značilno za ameriške bolnišnice in pomanjkanje žalovanja na eni strani ter ameriško tradicijo ogledovanja trupla na drugi strani (Aries, 1974: 87-90). Ta napetost prav tako pojasnjuje ravnanje angleških družin, ki ne želijo "nobenega hrupa" v zvezi s pogrebom, ki naj bo "zelo preprost obred" (prepovedana smrt) ter občutenja po pogrebu, da je bilo vse tako hladno in čisto ter ni zadostilo občutkom, ki jih gojijo do preminulega (romantična smrt). Celotni posamezniki sami so razpeti med obe dediščini. Smrti ne želijo posvečati prevelikega pomena, hkrati pa si želijo, da bi bili umrli deležni posebnega dostojanstva.

Brez dvoma torej obstajajo dokazi, da so v nekaterih krogih pogovori o smrti nezaželeni, vendar pa so razširjene izjave o tabu temi v veliki meri prenapihnjene in jim primanjkuje iznajdljivosti.

2.10.2. Tabu "plus coda"

Vsekakor je treba pojasniti, zakaj je prišlo do razprav o smrti kot tabuju. Lahko preprosto sprejmemo Gorer-Ariesovo tezo, da je smrt postala neke vrste tabu od konca prve svetovne vojne, vsaj v srednjem razredu, a moramo nujno dodati, da je čutiti upadanje tega tabuja. Z drugimi besedami, tabu teze je treba posodobiti in prečistiti glede na razredno in spolno začrtanost (Walter, 1991: 297).

Tako, na primer, Elias (Walter, 1991: 297) pojasnjuje odstranitev vere in ritualov, ko pravi, da moderni ljudje ne zaupajo običajem in formalnostim, zato le-teh ne sprejemajo kot ustreznega načina žalovanja. Po mnenju Walterja se v nekaterih družbenih skupinah to spreminja. S tem pa ne misli, da se vračajo obredi, ampak da se vrača osebno izražanje. Nasprotujoča kultura 60. let prejšnjega stoletja se je odzvala na njegovo racionalnost s trditvijo, da bi morali biti občutki (vseh vrst) izraženi in ne potlačeni; reagirala je tudi proti hinavščini in zahtevala avtentičnost, "biti sam svoj". Čeprav je bilo žalovanje vse prej kot glavna skrb zgodnjega hipijevstva, je bila samoumevnost umiranja in žalovanja popolnoma jasna. Moralo bi se govoriti o občutkih. Norma, da sta umirajoči in tisti, ki zanj skrbi, pogumna, če ne govorita o tem, kaj se dogaja, se je umaknila, pogumno pa je postalo govoriti o tem (Wouters v Walter, 1991: 298).

Z omenjenim osebnim izražanjem sta povezana dva družbena tokova, ki se bolj pogosto omenjata kot politični gibanju, a ju Walter (1991: 298) izpostavi kot kulturna tokova, ki sta tudi vplivala na spremembe pri odnosu do smrti. To sta gibanje zelenih in ženska gibanja, ki nista temeljila zgolj na razmišljanju o umiranju in žalovanju, ampak sta nanju tudi močno vplivala. Tisti, ki trdijo, da se je v moderni družbi še posebej težko soočiti s smrtjo, pogosto omenjajo grožnjo, ki jo za tehnološko kulturo predstavlja dokončna zmaga grobe narave, ki jo zaznamuje smrt. V Veliki Britaniji so pogoste želje po kremiranju verjetno zato, ker ljudje ne prenesejo ideje o razpadanju teles (Aries, 1974: 91). Nasprotno pa so pripadniki zelenih kot predstavniki prvega toka zavestno bolj sprijaznjeni z naravnimi pogoji in so pripravljeni sprejeti omejitve človeške kulture za dobro ohranjanja naravnih procesov. Zeleni so zelo kritični do visoke medicinske tehnologije, ki je obsedena z ohranjanjem življenja za vsako ceno. Smrt je naravna, zato jo lahko in tudi moramo kot tako sprejeti (Walter, 1991: 298).

Ženska gibanja, kot drugi kulturni tok, ne vidijo vzroka osiromašene moderne kulture toliko v tehnologiji in racionalnosti, temveč v vseobsegajočem patriarhatu. Več kot očitno je, da so prav ženske (Cicely Saunders, Elizabeth Kübler-Ross in Mati Tereza) tiste, ki so največkrat kljubovale odnosu, s katerim tehnološka družba zavrača umiranje (Walter, 1991: 298). Zdi se, da so ženske bolj sposobne sprejeti padeč racionalnosti, ki ga predstavlja neozdravljiva bolezen in ohraniti čustva, tudi ko ozdravljenje s tehnologijo ni več možno.

Zgornji argumenti pojasnjujejo sicer absurden pogled inteligentnih moških in žensk, ki znova in znova dokazujejo, da se želi smrt potisniti izven domene vsakdanjega življenja. Otroštvo teh ljudi sega pred leto 1960, ko je socializacija potekala v duhu zanikanja ali vsaj ignoriranja smrti, vpliv ekspresionizma 60. let, pa je v njih spodbudil željo po izražanju dotlej potlačenih čustev. V tem pogledu predstavljajo mediji in akademska obsedenost s smrtjo resničen poskus razbitja tabuja, bolj kot Gorerjeva pornografija smrti (Walter, 1991: 299).

Seveda pa tabu ni povsod odstranjen, kar je zelo težko dokumentirati, saj se vedenje in običaji povezani s smrtjo v Veliki Britaniji zelo razlikujejo, ne obstaja pa nikakršen natančen popis le-teh. Roberts (Walter, 1991: 299) pravi, da lahko domnevamo, da je bil srednji sloj tisti, ki je po letu 1918 prvi opustil viktorijanski način žalovanja, medtem ko je delavski razred tistega časa tovrsten način pogreba in tradicijo žalovanja ohranjal veliko dlje. Pripadniki delavskega razreda so mogoče čutili potrebo po dokazovanju spoštovanja in dokazovanju, da umrli ni bil nepomemben (Childe, Hoggart v Walter, 1993: 299), hkrati pa jih je preganjal globoko ukoreninjeni strah pred pogrebom revežev (Richardson v Walter, 1991: 299). Običaji delavskega razreda so začeli upadati šele po letu 1945, ko se je z razvojem urbanizma umiranje preselilo v bolnišnice in truplo umrlega ni več počivalo doma (Jupp v Walter, 1991: 299).

V postmoderni družbi smo torej priča dvema nasprotujočima si trendoma: trendu, ki se osvobaja od tabuiziranja smrti in trendu, ki drsi v tabu, pri čemer gre za izogibanje sprejetja biološkega dejstva smrti.

2.10.3. *Skrit in ne prepovedan*

Tabu teze in modifikacija "*taboo plus coda*" so teorije o kulturi pravi Walter (1991: 299). Ravno nasprotno razlago pa je izpostavil Blauner in je povezana z demografsko strukturo.

Blauner (Walter, 1991: 300) pravi, da preden sta moderna medicina in javno zdravstvo drastično znižala stopnjo umrljivosti, je večina odraslih, ki so umrli, umrla v cvetu življenja. Za seboj so pustili ogromno praznino (v družbenem, ekonomskem in psihološkem pogledu) še posebej za družino, ki je bila od njih odvisna. V tem pogledu je bila vera v posmrtno življenje velika tolažba, medtem ko so smrtne postelja, pogreb in obredi žalovanja pomagali preživelim, da so se sprijaznili z izgubo, prerazporedili vloge in odnose. Nasprotno pa danes večinoma umirajo stari, katerih otroci so odrasli, finančno neodvisni, čustveno zadovoljstvo pa črpajo iz svojega starševstva. Smrt starega človeka je še vedno pospremljena z žalostjo, saj pomeni konec nekega obdobja, vendar pa je praznina, ki jo pušča za sabo, že davno zapolnjena.

Blauner razmišlja ravno nasprotno kot Aries. Verjame, da se v nas še vedno nahaja večina bolečine "romantične smrti" in trdi, da danes, zaradi zgoraj omenjenega, manj pogrešamo umrle kot v prejšnjih stoletjih. Zaradi tega ne potrebujemo dovršenih prehodnih obredov ali celo vere v posmrtno življenje. Smrti, ki niso posledica visoke starosti, so tiste, s katerimi se težko sprijaznimo, le-te pa so tudi v moderni družbi pospremljene z glasnimi pogrebi in spominskimi ceremonijami. Od ljudi se pričakuje, da bodo tako izgubo prebolevali še dolgo časa (Walter, 1991: 300).

Prezgodnja izguba ljubljene osebe je za modernega posameznika (za razliko od pripadnikov viktorijanske dobe in tretjega sveta) le redko doživetje. Večina ljudi dočaka srednja leta s starši, otroki in ostalimi sorodniki, za katere upajo, da bodo povsem "nedotaknjeni" do starosti. In če kateri od teh umre, se to, po letu 1945, najverjetneje zgodi v bolnišnici, za truplo pa je malo verjetno, da bo do pogreba počivalo doma. Od tradicije skupnosti so posamezniki postali odrezani tudi zaradi geografske mobilnosti. Pogosta posledica je dvom, kaj storiti ob pojavu bolezni in kasneje smrti, zato oddaljeni svojci zlahka vse prepustijo najprej bolnišnici, potem pa pogrebniemu zavodu. Prav zato Colin Murray Parkes (1972: 150) pravi: "Ne vidim veliko razlogov, da bi verjel, da naša družba bolj zanika smrt kot predhodne; je preprosto na smrt ignorantska do smrti." In če

uporabimo Ariesovo terminologijo (1974), smrt ni toliko prepovedana, kot je nevidna oziroma skrita.

Podobno lahko na gibanje hospic¹ gledamo kot na poizkus humaniziranja Blaunerjeve arhetipske smrti – tihe smrti na koncu izpolnjujočega se življenja. Na to namiguje celo (Aries, 1974: 89), ko pravi: "Smrt mora postati diskreten, vendar dostojanstven odhod mirne osebe iz družbe, ki je vedno pripravljena pomagati, ni pa pretirano vznemirjena nad idejo o biološkem prehajanju brez pomena."

Vsi pa ne umirajo po tej moderni verziji dobre smrti in tako tudi ne morejo umirati. Kastenbaum (Walter, 1991: 300) nas opominja, da se je filozofija gibanja hospic razvila preko negovanja ljudi z diagnozo neozdravljive bolezni in opozarja, da se moramo zavedati, da je takih smrti le malo. Srčni napadi, kapi, nesreče in ostale nenadne smrti pogosto ne dopuščajo dovolj časa ali duševne zmožnosti za "dokončanje dela" pri družinskih članih. Nedokončani posli predstavljajo za žalujoče še večje breme, kot je sama izguba ljubljene osebe. Pri prebolevanju izgube si postavljajo številna vprašanja, na katera bi v tradicionalnih skupnostih zlahka našli odgovor.

Izpopolnjena smrt v visoki starosti je postala tako tipična, da se znajdejo tisti, ki ljubljeno osebo izgubijo pred starostjo, v situaciji popolne nepripravljenosti. Blaunerjeve teze prav gotovo pripomorejo k razlagi silnega žalovanja in izoliranja teh ljudi, ki iščejo odgovore za "lažje" žalovanje. Psihatri in svetovalci, h katerim se obrnejo po nasvet, to kaj hitro razumejo kot dokaz za vsesplošni tabu, kar pa ni res. Večino svetovalnih in podpornih organizacij se ukvarja s tovrstnim težavnim žalovanjem za predčasno umrlo ljubljeno osebo, to pa je vplivalo na britansko javnost in njeno dožemanje tovrstnih izgub (Walter, 1991: 301). Nihče ne želi predčasno izgubiti svojih dragih, zato se zdi, da se želijo ljudje temu izogniti z ignoriranjem tistih, ki jih je doletelo prav to.

Blaunerjeve teze zato opominjajo prav na močno izolacijo večine žalujočih. Ker je danes smrt nenavadna, starejša umrla oseba pa navadno nima več veliko znancev, so tisti, ki žalujejo, zelo osamljeni. Osamljeni so tudi žalujoči iz relativno izoliranih nuklearnih

¹ Hospic je gibanje, ki se je po ustanovitvi prvega sodobnega hospica, hospica sv. Krištofa v Londonu oktobra 1967, razširilo po vsem svetu. Njegov program je celostna skrb za umirajočega bolnika in njegovo družino. Ta skrb vključuje vse potrebe: telesne, duševne, socialne in duhovne. Glavno geslo hospica je: dodajati življenje dnevom, ne dneve življenju. Človek naj bi živel čim bolj kakovostno do zadnjega trenutka. Pomoč družini se nadaljuje tudi še po smrti, v času žalovanja. Največ pomoči hospica se odvija na bolnikovem domu, v okolju, kjer živi (<http://www.mf.uni-lj.si/isis/isis98-01/html/novice10.html>).

družin, ki jih, na primer, zelo prizadene smrt otroka, opore pa ne morejo iskati pri nikomer. Žalujoči so danes torej pogosto *izolirani*, še huje, obravnavani, kot da bi imeli hudo nalezljivo bolezen.

Ker nimajo nikogar, ki bi z njim delili izgubo *umrle osebe*, uteho iščejo pri tistih, ki jih je doletela ta ista *kategorija* izgube, stike s takimi ljudmi pa jim ponujajo organizacije za žalujoče (Walter, 1991: 301).

Blauner torej v svojih tezah trdi, da smrt v moderni družbi ni tabu; zanjo je le značilno, da ni nič posebnega. Ni prepovedana, je pa skrita. Njegove teze pojasnjujejo zaznavanje smrti kot tabuja s strani strokovnjakov v pogojih netipičnih izgub ljubljenih oseb (Walter, 1991: 302). Razlagi, nanašajoči se na strokovnjake in okvire smisla, ki sledita, pa gresta še dlje pri natančnem določanju jedra nelagodja pri pogovorih o smrti.

2.10.4. Omejeni tabu

Teze o omejenem tabuju trdijo, da ni moderna družba tista, ki se sama po sebi težko spoprijema s smrtjo, ampak so to posebne poklicne skupine znotraj družbe.

V sredini devetnajstega stoletja so zdravniki in javni zdravstveni uslužbenci izrinili duhovnike kot strokovnjake o smrti (Aries, 1974, Illich, 1976). Danes so ustaljeni postopki, ki se odvijajo v dnevih pred smrtjo in po smrti, določeni z medicinskim in javnim zdravstvom in ne duhovno pozornostjo. Zdravniki in delavci javnega zdravstva so zadolženi, da ohranjajo posameznikovo zdravje in s tem življenje, tako da smrt zanje predstavlja neuspeh. Prav zaradi tega se izogibajo umirajočih bolnikov, tudi zaradi prepričanja, da le-ti ne želijo izvedeti vseh podrobnosti svoje bolezni in njenih posledic.

Za odgovor na vprašanje, ali je res, da umirajoči posamezniki ne želijo spregovoriti o svojem stanju, je Kübler-Rossova leta 1960 prvič poskušala pridobiti dovoljenje za pogovor z umirajočimi bolniki, a so jo zdravniki zavrnil s pojasnilom, da bolniki niso sposobni prenesti takšnega pogovora. S svojo vztrajnostjo je opravila razgovor s skoraj vsemi umirajočimi bolniki in ugotovila, da je bil zanje pogovor veliko olajšanje in so v njem z veseljem sodelovali. Izkazalo se je, da je bilo medicinsko osebje glede razmišljanja bolnikov v zmoti. Zmotno prepričanje so prve priznale medicinske sestre, zdravniki pa so za priznanje potrebovali veliko dlje (Kübler-Ross, 1973).

V knjigi, kjer so zapisani ti pogovori, Kübler-Rossova (1973) ugotavlja, da niso bolnišnice tiste, ki nalagajo tabu, ampak ga nalaga družba sama. Naša družba je družba, v kateri je smrt tabu, pogovori o smrti so označeni kot morbidni, otroke se obvaruje pred stikom s smrtjo zaradi domneve in izgovora, da bi bilo zanje soočenje "preveč"... Kaj se zgodi s človekom v družbi, ki je nagnjena k ignoriranju ali izogibanju smrti? Če v zgornjih dveh stavkih zamenjamo besedo "družba" z besedo "bolnišnica" smo že bližje odgovoru. Do določene mere, pravi Walter, je Kübler-Rossova, bolnišnična psihiatrinja, zamenjala svoj svet bolnišnice za družbo kot celoto (Walter, 1991: 302), a njenih ugotovitev kljub temu ne gre prezreti.

Kellehear (Walter, 1991: 302) navaja, da bolniki, ki složno z zdravniki zavračajo pogovore o smrti, ne zanikajo smrti v psihoanalitičnem smislu. Gre preprosto za to, da se izogibajo zadregi, ki bi med pogovorom nastala, saj vedo, da so zdravniki tej temi nenaklonjeni. Čeprav danes večina ljudi umre v bolnišnici, večino časa kot bolniki z neozdravljivo boleznijo preživijo doma, stike pa imajo z medicinskimi sestrami in ne toliko z zdravniki. Splošno zanikanje smrti medicinskega osebja za umirajočega in njegovo družino le ne ostaja tako tiho, kot to včasih navajajo medicinski psihologi in sociologi (German v Walter, 1991: 302). Zdravniki in ostalo medicinsko osebje še vedno zelo neradi razpravljajo o smrti, saj le-ta v postmoderni, tehnološko napredni družbi zanje predstavlja neke vrste neuspeh.

Poleg medicinskih strokovnjakov pa obstaja še ena skupina, ki je od duhovščine prevzela interpretiranje smrti. To je medijsko osebje: filmski režiserji in novinarji, ki ustvarjajo Gorerjevo "pornografijo" smrti. Vsakokrat, ko se zgodi katastrofa, se o njej ne le poroča, ampak jo mediji znova in znova rekonstruirajo. Walter pravi, da je v neki drugi razpravi (1991: 303) trdil, da so te rekonstrukcije poskus osmisлити omejitve tehnologije in moči ter preskrbeti podobe, ki so posredniki med sicer različnimi izkušnjami smrti kot izključno osebnega doživetja in globalnimi izkušnjami smrti. Kakorkoli že, mediji imajo neznansko moč interpretiranja smrti.

Poklicni svet televizije in filma je upodabljanje in ustvarjanje podob o mladosti, glamurju in zdravju, kjer nikakor ne gre za globoko razmišljanje. Prav tako kot zdravniki so medijski delavci ujeti v poklicu, kjer smrt predstavlja zadrego, čeprav imajo z njo dnevno opraviti. Boston in Trezise (Walter, 1991: 303) sta poročala, da sta pri snemanju filma na temo

smrti naletela na nelagodje prijateljev – povsem drugačen odziv, kot ga je doživel Walter pri raziskavi o pogrebi.

Zdi se, da sta obe skupini strokovnjakov, ki jima je družba zaupala interpretacijo in ritualizacijo smrti (medicina in mediji), pri tej temi močno v zadregi. Ponovno ugotavljamo, da ni družba kot celota tista, za katero smrt predstavlja tabu, ampak sta to ti dve ključni instituciji. Preko povedanega lahko začnemo razumeti poplavo televizijskih programov in knjig, ki jih pišejo psihiatri, s katerimi razširjajo tabu teze.

Če na kratko strnemo glavne ugotovitve tega poglavja, lahko brez dvoma trdimo, da se je v postmodernih družbah razumevanje in doživljanje smrti močno oddaljilo od tradicionalnih družb. Če so se lahko v tradicionalnih družbah posamezniki v kriznih situacijah zanesli na družbeni sistem, so v postmodernih prepuščeni samim sebi. O smrti se ne govori na glas, v nekaterih krogih pa je ta tema označena celo kot tabu. Gre predvsem za dve družbeni skupini, ki jima je postmoderna družba zaupala interpretacijo in ritualizacijo smrti: medicina in mediji. Medicinski strokovnjaki, ki jim je ohranjanje življenja za vsako ceno primarna naloga, o smrti ne želijo razpravljati, saj jo vidijo kot lasten neuspeh. Mediji so osredotočeni predvsem na prikazovanje mladosti, vitalnosti, lepote in zdravja, zato je tudi na tem področju smrt tema, ki za medijske delavce predstavlja veliko zadrego.

Prav gotovo so korenite spremembe v razmišljanju (ponovno ovrednotenje vseh področij življenja - reflektivnost) postmodernih posameznikov tiste, ki so posledično spremenile doživljanje in obravnavanje smrti. Na tem mestu je nujno treba poudariti tudi proces individualizacije, ki je ključno pripomogel k posameznikovi izgubi občutka varnosti in kontrole, ki sta bili v tradicionalnih družbah samoumevni.

Soočenje s kriznimi situacijami, od katerih najhujša je prav gotovo smrt, ima v postmodernih družbah pogosto za posledico izgubo smisla in omajanje trdnosti posameznikovih vrednot. Le-te so usmerjene na telo in samopodobo, zato se pogosto zdi, da smrt za postmoderne posameznike predstavlja predvsem strah zaradi propada telesa in ne zaradi prenehanja obstajanja. Smrt je postala "sramotno" dejstvo, ki predstavlja končno stanje staranja telesa, zato se je iz javne sfere umaknila v zasebnost.

V zasebnost so se umaknili pogovori o naravni, biološki smrti, javno sfero pa preplavlja reprezentacija smrti (nasilni filmi in televizijske nadaljevanke, novice o nesrečah s smrtnim izidom itn.), ki v posamezniku le pogloblja strah in sproža vprašanja o smiselnosti lastnega življenja. Razumljivo je, da so se zato izoblikovali načini za uspešno vsakdanje delovanje. Taka strategija preživetja je izolacija umirajočih v bolnišnice in prepuščanje njihove oskrbe v roke medicinskih strokovnjakov. Posledica takega zanikanja smrti je osamljenost umirajočih, ki bi jim topel dotik in besede domačih oziroma bližnjih oseb prav gotovo polepšali zadnje trenutke življenja.

V sledečem poglavju bodo predstavljeni mediji kot ena izmed skupin, ki je v postmodernih družbah prevzela vlogo družbene konstrukcije realnosti, torej tudi družbene prezentacije smrti in vsega, kar je z njo povezano. Obstoječe raziskave medijske reprezentacije smrti so osredotočene predvsem na posamezne žanre kot, je patografija, ali določene specifične vidike smrti, kot so nasilne smrti, katastrofe, žalovanje, smrt slavnih. Nobena raziskava ni obravnavala eksplicitnega pogleda medijev na smrt, prav to pa je namen pričujoče študije.

3. Mediji in smrt

Današnja družba je družba informacij, zato ne preseneča, da nas mediji spremljajo na vsakem koraku našega vsakdanjega življenja. Na poti na delo, na malici, v trgovini, v fitness centru itn. smo neprestano izpostavljeni različnim oblikam medijskega poročanja (letaki, plakati, radio, veliki televizijski zasloni...), ki nam posredujejo najrazličnejše informacije. Pogosto smo seznanjeni z dogodki in stvarmi, ki nas ne zanimajo ali jih celo ne bi želeli vedeti, pa nam informacijsko naravnana družba ne omogoča popolne osebne selekcije. Seveda pa imajo mediji prav v družbi, ki ne pozna več časovnih in prostorskih meja, ključno vlogo pri oskrbovanju posameznikov s pomembnimi informacijami. Celotno več, ustvarjajo resničnost samo.

Množični mediji v postmoderne družbi odločilno prispevajo k javnemu pojmovanju resničnosti, saj dobi velika večina ljudi informacije in družbeno sprejete koncepte izključno preko množičnih medijev. Po medijih posameznik dostopa do velikega dela informacij, na temelju katerih doživlja dogodke, opazuje druge in sebe v odnosu do njih in se uči o svetu, ki je (ali pa tudi ni) nedosegljiv njegovim vsakdanjim neposrednim izkustvom (Thompson, 1995). Stein (1972) dodaja, da so mediji tisti, ki poleg skromnih dnevnih doživetij oskrbujejo našo zavest z ljudmi, kraji in dogodki, ki jih brez pomisleka imenujemo resničnost. Za ta svet je značilno, da se posamezniki vse bolj zanašajo na mediatizirana izkustva, in sicer tudi v procesu oblikovanja lastne identitete oziroma za informiranje in oblikovanje projekta o sebi (Kamin, 2004: 65). Poleg informativne dimenzije pa imajo mediji tudi ritualno, simbolno in celo mitično dimenzijo, zato Dahlgren (1988) postavlja medijske novice za neko "vrsto kulturnega diskurza".

3.1. Medijsko poročanje

V medijskih študijah velja splošno sprejeto mnenje, da medijske novice niso kopija resničnosti ali logična posledica dogodka, ki je sam po sebi vreden objave, temveč so družbeni produkt. Podoba (reprezentacija) in resničnost (družba) nista ločeni entiteti. Resničnost ni sestavljena iz empiričnih dejstev, novice pa niso nekaj eksternega in neodvisnega od novinarjev. Reprezentacija resničnosti, ki jo ponuja medijski diskurz, ni

prava resničnost, ampak je oblikovana preko splošnega znakovnega sistema, povezanega z družbeno strukturo. Po Hallu (1978) so novice končni produkt zapletenega procesa, ki se začne s sistematičnim razvrščanjem in sortiranjem dogodkov in naslovov glede na družbeno konstruirane sklope kategorij.

"Družbena konstrukcija resničnosti" delno izvira iz "smiselnosti", ki jo ljudje dajejo vsakdanjemu življenju. Zato je Dahlgren (1988) za pojasnjevanje smiselnosti tekstov, ki se nahajajo v tiskanih medijih, med raziskavo o poročanju o kriminalnih dejanjih v švedskih časopisih, osnoval širok model za ugotavljanje zavestnosti in smiselnosti. Po njegovem mnenju lahko vprašanje smiselnosti tekstov prevedemo tudi na obsežnejši proces smiselnosti družbenega življenja.

V svojem modelu poudarja predvsem štiri stvari. Prvič, smisel nastane pri povezovanju objektivnosti zunanjega družbenega sveta in subjektivne interpretacije družbenega izkustva. Smisel je družbeno oblikovan in posredovan preko jezika. Družbena resničnost tako neizogibno vključuje dimenzijo subjektivnosti zavestnosti. Z drugimi besedami, preko procesa oblikovanja smisla je družbeni svet deloma znotraj posameznika in ne le zunaj njega.

Drugič, ta tradicija kot osnovno "skladišče" smiselnosti vsakdanjega življenja v prvi vrsti poudarja primarnost zdravega razuma pred teoretičnim znanjem. Smisel vsakdanjega življenja torej izvira iz rutine in ponovljivosti.

Tretjič, družbeni svet posameznikov v modernih industrijskih družbah sestoji iz "številnih resničnosti". V vsakdanjem življenju se nahajamo v množici svetov, ki sestavljajo družbeno življenje, kot so dom, delo, klubi, združenja in prostočasne dejavnosti. Vsak od svetov ne le zahteva in ponuja določene vloge, ampak tudi odreja praktično znanje, razvrščanje shem, potencialna področja delovanja itn. Vsak od svetov predstavlja ločen kontekst, v katerem ljudje ustvarjajo in pridobivajo smisel.

In še četrtič, kakor navaja Dahlgren, se mora zdrav razum, ki osmišlja vsakdanje življenje, omejiti na formalno kognitivno delovanje. Smisel se lahko pojavi skozi intuitivno in afektivno mišljenje in se ohranja skozi zavedno in nezavedno dinamiko.

Pri modelu je najbolj očitno, da se poudarjanje rutine navezuje na vsakodnevno branje časopisov, ki je pojmovano kot aktivnost, in na relativno trdno družbeno ekologijo, ki obdaja to aktivnost. Dimenzija poznanega je dokaz splošne značilnosti novic kot diskurza. Proizvajanje smisla delno odraža iskanje reda in stabilnosti v življenju ljudi – tako na osebni kot družbeni ravni.

Tak vidik napeljuje na neke vrste nasprotje. Koncepti številnih življenjskih svetov in množice kontekstov smisla delno uničujejo podobo, da smisel ustvarja posameznik med branjem časopisa, v tistem danem trenutku. Prav tako je omajan tradicionalni vidik bralca, ki novice nujno interpretira v kontekstu, v katerem je bil medij domnevno napisan in izdan. Namesto tega je možen tudi model, v katerem je bralec sposoben umskega "bivanja" v številnih mikrokozmosih hkrati ali pa vsaj z neko lahkotnostjo drsi med njimi. Vnos iz enega mikrokozmosa je lahko potencialno "prenesen" in ustrezno preveden kot pomoč za razumevanje fenomena in doživljanja iz drugega sklopa oziroma mikrokozmosa.

Če povedano povežemo z osnovno idejo, da je družbena resničnost ustvarjena in obstaja samo "v naših glavah" in da lahko smisel nastane tudi preko intuitivnih in nezavednih kognitivnih dejanj, potem branje časopisa predstavlja labilno aktivnost, ki jo zaznamuje bolj svobodna asociacija, kot je vsesplošno sprejeto. Schlinger (Kamin, 2004: 63) izpostavlja tiste potencialne učinke množičnih medijev, ki so v prvi vrsti povezani s potencialnim vplivom množičnih medijev na to, o čemer ljudje mislijo, da je pomembno razmišljati.

Reprezentacija smrti v novicah torej ni smrt po sebi, ampak je družbeno ustvarjena. Ker pa je novičarski diskurz družbeno konstruiran, se moramo nujno vprašati o reprezentaciji smrti, kot nam jo posredujejo novinarji.

3.1.1. Medijsko poročanje o smrti

Če so množični mediji tisti, ki v veliki meri sooblikujejo posameznikovo resničnost, dejstvo, da prav po množičnih medijih posamezniki dobijo večino informacij o smrti, sproža vprašanje, na kakšen način nam mediji posredujejo informacije o smrti. V postmoderni družbi se o smrti ne govori s tako naravnostjo kot v tradicionalnih družbah. Smrt je postala privatiziran, zaseben dogodek, česar ne spreminja niti obsežno medijsko

poročanje. Prav nasprotno, medijsko poročanje pogloblja nelagodje posameznikov, ko se morajo dotakniti te teme. Šokantni naslovi dnevnikov, časopisov in tednikov, npr. Za posledicami kapi umirajo mladi (Jana, 20. februar 2001); Grozna smrt v razbitinah (Jana, 21. avgust 2001); Umor v trgovini (30. julij 2002); Ob prezgodnji smrti matere: Žalostni otroci še vedno čakajo svojo mamo (Jana, 2. januar 2001) itn., poglobljajo nesprejetje smrti kot normalnega zaključka življenja. Mediji želijo šokirati. Omenjeni šokantni naslovi reprezentirajo smrt kot najhujše zlo, ki se lahko pripeti posamezniku. Mediji ne poročajo o smrti kot o naravnem, biološkem dogodku, tudi v primerih, ko to je. Raje jo zavijejo v meglico skrivnosti in iz nje naredijo "dobro zgodbo".

Zgodnja poročila medijske reprezentacije smrti so bila osredotočena na portret nasilne smrti, odražajoč vsesplošno zaskrbljenost zaradi medijske korupcije javne morale (Seale, 1998: 125). Navezujoč se na zgornjo trditev je najbolj znana Gorerjeva "pornografija" nasilne smrti, ki jo po njegovem mnenju mediji dandanes neprestano prikazujejo. Ker je bila smrt v moderni družbi skrita, je poplava nasilnih filmov predstavljala nadomestilo njene upodobitve. Gorer je opozoril, da so te smrti prikazane v kontekstu brez kakršnihkoli čustev, posameznikova čustvenost pa je popolnoma otopela.

Smrt se redno pojavlja tako v informativnih kot razvedrilnih medijih. V številnih filmskih žanrih, od vesternov in trilerjev do popularnih filmov o duhovih (kot je *Truly, Madly, Deeply*) ali v filmih kot je *Flatliners*, kjer se bistvo pripovedi osredotoči na bližnje srečanje s smrtjo, je smrt prisotna v takšni ali drugačni obliki. Vsem filmom je skupno, da je smrt izmišljeni del zgodbe. V televizijskih dramah, kot je *Casualty*, smrt oziroma neposredna možnost smrti predstavlja jedro njene ganljivosti. Pripomore k občutku krivde, trenutkom negotovosti itn. Nasprotno je v televizijskih oddajah, ki predstavljajo rekonstrukcijo kriminalnega dejanja ali življenje ogrožajočih nesreč smrt sama ključni element zabave (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 581).

Tudi Gerbner (Fiske, 2004) je raziskoval nasilne vsebine, ki jih posredujejo mediji. Prepričan je, da kultura komunicira sama s seboj preko svojega celotnega proizvoda množičnih medijev in da ta komunikacija ohranja ali prilagaja splošno soglasje vrednot v določeni kulturi. Gerbner meni (Fiske, 2004: 148), da so vzorci pod celotnim proizvodom pomembne značilnosti medijev in ne posamezne televizijske oddaje. Vzorce posamezniki postopno absorbirajo, ne da bi se jih kadarkoli zavestno zavedeli. Svojo analizo je Gerbner

usmeril predvsem v odkrivanje teh vzorcev, velik del njegovega dela pa je bil osredotočen na prikazovanje nasilja po televiziji (Fiske, 2004).

Gerbner je pokazal (Fiske, 2004), da je na ameriški televiziji nasilje prisotno v osmih oddajah od desetih; zakrivilo ga je pet glavnih igralcev od desetih; šest od desetih pa je nasilje trpelo; bile so do štiri žrtve na teden. Ubijanje je najbolj drastična in učinkovita oblika nasilja (Gerbner v Fiske, 2004: 148) in je bistvena pri razločevanju med junaki in malopridneži. Njegova analiza, kdo je nasilnež in kdo žrtev, je identificirala tipe ljudi, ki ubijajo, in tipe ljudi, ki so ubiti. Na primer, precej redko se zgodi, da je ubit beli moški, pripadnik srednjega razreda na vrhuncu življenja (star, recimo od 18 do 30 let), toda tak moški je sorazmerno pogosto ubijalec. Junaki bodo najverjetneje prihajali iz najvišje vrednotenih družbenih skupin, po drugi strani pa je za njih najverjetneje, da bodo uspešni kot nasilneži. In dalje je najverjetneje, da bodo žrtve pripadniki najnižje vrednotenih družbenih skupin. Rezultati analize ameriških televizijskih dram so pokazali tudi, da nasilna smrt doleti nesorazmerno veliko število žensk, starejših žensk in pripadnikov manjšin. Nesorazmerno veliko število morilcev je mladih belih Američanov, ki igrajo pozitivne like. Gerbner meni (Fiske, 2004: 149), da nam rezultati lahko veliko povedo o socialnih vrednotah določene družbe. Na številkah, ki jih je dobil, utemeljuje svoj sklep, da je nasilje na televiziji dramatičen prikaz moči in vpliva v družbi.

Walterjeva (Seale, 1998: 125) ocena medijske reprezentacije smrti je osredotočena na drug vidik in se pretežno nanaša na posledice katastrof in portrete žalovanja. Novice, ki na primer poročajo o posameznih katastrofah, dvigujejo ceno človeškim naporom, da preko tehnologije obvladajo naravo. Dandanes je v ospredju poročanje o preiskavah, katerih cilj je ugotoviti tehnološke vzroke določene nesreče in nanje odgovoriti. Walter in sodelavci trdijo, da se v novicah mediji osredotočajo predvsem na čustva preživelih - še posebej jih zanimajo ljudje, ki so negotovi o primernem obnašanju v času žalovanja. Po drugi strani pa trdi (Walter, 1993), da sta tako medicina kot mediji stroki, katerima je današnja družba zaupala interpretacijo in ritualizacijo smrti. Za obe stroki pa je smrt tema, ki se ji izogibata.

Walter, Littlewood in Pickering (1995) opozarjajo na pomembnost tiskanih in poročevalskih novic v sodobnem medijskem okolju, zato je nadaljevanje namenjeno vpogledu v tiste dnevne novice britanskih nacionalnih medijev, ki poročajo o smrti. Prav

prepričljiva predstavitev dejanskega stanja je tista, preko katere zgodbe v novicah pridobivajo večino svoje moči in avtoritete (Walter, Littlewood in Pickering, 1995).

Teden dni so pregledovali britanske medije in iskali novinarske prispevke o smrti. Bil je povsem običajen teden za medijske vsebine o smrti: nesreča šolskega avtobusa, v kateri je umrla učiteljica in enajst učencev, sojenje dečkoma, ki sta umorila dojenčka itn. Obe zgodbi sta se v različnih dneh pojavljali na številnih naslovnica in tudi na ostalih straneh številnih tabloidov in letakov. Medtem ko sta bila pokola na severnem irskem in v bivši Jugoslaviji še vedno deležna osrednjega poročanja.

Zdi se, da je nemogoče mirno prebrati časopis morda na vlaku, na poti v službo ali ob popoldanski malici z otroki brez vesti o smrti. To naj bi bili t. i. "normalni časi". Res je, da dandanes umre manjši delež populacije sodobnih zahodnih družb kot v katerikoli družbi v katerikoli obdobju človeške zgodovine prej, je pa prav zaradi medijskega poročanja danes smrt še posebej vidna (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 582).

Kljub temu mediji poročajo le o majhnem številu smrti, za katere se zdi, da so dveh tipov. Prvega tipa so smrti javnih osebnosti, kjer velja osnovni novinarski princip, da tisti, ki so živeli na očeh javnosti, ne morejo umreti v zasebnosti. Osmrtnice, fotografije in osebne zgodbe so neprestano sveže in polnijo tisk, radio in televizijo, kakor hitro se "rodi" nova osebnost ali zvezda, je izvoljen državni voditelj in ko se rodi novi član kraljevine. Le izjemoma se smrt teh osebnosti pripeti med opravljanjem njihove dolžnosti, ki jo predvaja televizija. Kot primera navedimo atentat na Johna F. Kennedyja in eksplozijo vesoljskega plovila Challenger takoj po njegovem vzletu, ki sta verjetno najbolj v spominu. Prav Kennedyjev atentat je prvič razkril grozljivo neposrednost televizije pred vsemi ostalimi mediji, saj ima televizija neprimerljivo zmožnost posredovanja resničnosti nasilne smrti milijonom ljudi. Bolj strokovno povedano pa je pri poročanju o smrti politikov, televizijskih osebnosti, glasbenih zvezd in drugih uporabljen preizkušen kriterij zanimivosti, ki ekstrapolira debate o slavnih preko že obstoječih čustvenih tem (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 582).

Drugi tip smrti je javna smrt "navadnega" posameznika. Smrt navadne osebe, ki umre doma zaradi srčnega napada, ni novica. Če pa nekdo umre v požaru ali je umorjen, bo njegova smrt prav gotovo omenjena v lokalnih novicah, smrt tistih, ki so umrli v letalski

nesreči, pa bo omenjena v vseh nacionalnih medijih. Vidnost poročanja o teh smrtih je sorazmerna s senzacionalnostjo, ki je zaradi dramatične neposrednosti zanimiva za poročanje. Njihova sposobnost čustvenega obravnavanja in njihova ekstremna negativnost lahko zmotita miren potek vsakdanjika in sta tesno povezani s splošno znanimi vrednotami poročanja.

Po eni strani predstavlja komercialna orientiranost poročevalskih vrednot napetost za kreativno in raziskovalno novinarsko prakso, po drugi strani pa časopisi morajo prodajati svoje delo in televizija mora ohranjati gledanost. Dejstvo je, da je tekmovalnost med časopisi in televizijo vse večja in da se prav nasilne smrti dobro prodajajo, še posebej seksualni zločini. Večja tekmovalnost zato zahteva vse bolj šokantno predstavitev nasilne smrti in bolj kot smo navajeni na poročanje o nasilju, bolj morajo biti podrobnosti razkrite, da pritegnejo naše zanimanje (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 583).

Vizualne podobe smrti in žalovanja so v zadnjih desetletjih prav gotovo postale bolj neposredne. Interes sociologov pa ni le v obsežnosti in neposrednosti teh podob, ampak jih zanimajo tudi vsebina, smisel in pomen takega poročanja. Zagotovo je Aries (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 583) v zmoti, ko pravi: "vse se odvija naprej kot da nihče več ne umira" in "smrt ne izzove več nobene reakcije". Kakšne reakcije torej proizvajajo mediji in kako so interpretirane?

3.1.2. Medijsko poročanje o raku (metafora za smrt)

Televizija je prav gotovo medij, ki ponuja najbolj živo sliko dogajanja, ki ga želi posredovati širši množici. Zato bo kot primer odzivanja na predvajane medijske vsebine o smrti v nadaljevanju predstavljen kratek vpogled v raziskavo Armstrong – Costerjeve (2001), s katero je želela ugotoviti, kakšen vpliv je imel dokumentarni film ženske, ki je zbolela za rakom na dojkah na občinstvo z isto ali podobno boleznijo in tudi na širše občinstvo.

Rak je bolezen, katere ime je v postmoderni družbi postalo metafora za smrt (Sontag, 1991). Posameznik, kateremu so postavili diagnozo raka, ima navadno o bolezni že nekaj predhodnih informacij, ki jih je prejel ne le neposredno od ljudi, ki imajo raka, ampak tudi posredno preko številnih medijev, ki o bolezni pogosto poročajo. Kot je bilo že povedano,

so prav mediji v postmodernej družbi tisti, preko katerih ljudje dobijo največ informacij, tudi informacij o raku (Armstrong-Coster, 2001: 288). Armstrong-Costerjeva je s svojo raziskavo želela odgovoriti na vprašanje "Kako reprezentativno lahko množični mediji prikažejo ljudi, ki umirajo za rakom?".

Raziskava je bila osredotočena na prikazovanje življenja ženske po diagnozi raka preko dveh dokumentarnih filmov ter s tem povezano analizo položaja bolne osebe, producenta in fokusne skupine, ki si je filma ogledalo. Preden je bil posnet drugi film, je Armstrong-Costerjeva z bolnico opravila tudi osebne pogovore.

Prvi film je prikazoval biografijo bolnice. Občinstvo je bilo seznanjeno z njenimi svojci, najbližjimi prijatelji, kirurgom in drugim medicinskim osebjem (kemoterapevti...), ki so sodelovali pri njenem zdravljenju, zaključil pa se je z vpogledom v njeno diagnozo in pozitivno zdravniško napoved.

Drugi film je bil bolj kompleksen, saj je nenadno poslabšanje zdravja in posledična smrt producenta spodbudilo, da je prikazal "logični" potek umiranja ženske z rakom. Film se začne z njenim pogrebom, vmes pa so prikazane slike bolnice iz prvega filma (kako se sprehaja po gozdu, kako jo peljejo na operacijo, kjer so ji odstranili obe dojki in striženje las pred kemoterapijo). Drugi del filma prikazuje tipičen vzorec življenja, ki se pojavlja pri osebah z rakom (nihanje razpoloženja, ki se spreminja od popolnega optimizma do depresivnega videnja prihodnosti). V zadnjem delu filma bolnica ni nikoli prikazana. Prikazan je njen zdravnik, ki poroča o dogodkih, ki so nazadnje privedli do njene smrti, v ozadju pa se odvijajo slike, ki prispevajo k prepričljivemu občutku pomembnosti njene izkušnje (Armstrong-Coster, 2001).

Izkušnje (ogovarjali so jo popolni tujci in ji dajali moralno podporo, izkazovali so ji sočutje in ji želeli vse najboljše, nekdo ji je celo posodil drobiž za avtomat s pijačo in ni želel vzeti denarja nazaj...), ki jih je imela bolnica z neznanimi ljudmi, po prikazanem prvem filmu, so po mnenju Beckerja (Armstrong-Coster, 2001: 293) odzivi, ki nakazujejo na nezavedno zanikanje smrti posameznika. To se še posebej izraža preko osebnega občutka, da moramo biti še posebej pozorni do drugih, ki se znajdejo v situaciji, kot je prikazana v filmu.

Producent dokumentarnih filmov je videl bolnično željo po predstavitvi in poteku njene bolezni širši javnosti kot plemenito željo po tem, da s soljudmi deli svojo težko življenjsko izkušnjo, kot se je resnično odvijala. Njegovo mnenje je (Armstrong-Coster, 2001: 295), da je prikaz njenega umiranja nadvse pozitiven, saj ga prikaže kot neke vrste koristno izkušnjo. Njeno plemenito dejanje je označil kot resnično pozitivno "javno delo". Tudi Kubler-Rossova pravi (1970: 101), da umiranje ponuja zadnjo stopnjo osebne rasti, iz katere se lahko veliko naučimo. Armstrong-Costerjeva (2001: 296) pa izraža zaskrbljenost nad producentovim naivnim prepričanjem, ki je sicer tudi dominantna ideologija, o junaški in dobri smrti, ki ga je preko vloge producenta dveh dokumentarnih filmov ponudil širšemu občinstvu.

Prav to junaško prikazovanje umiranja pa se je izkazalo za negativno pri fokusni skupini bolnikov z rakom, ki so si, kot del raziskave, ogledali dokumentarna filma (Armstrong-Coster, 2001: 297). Pri pogovorih o filmih so bila med bolniki prisotna močna čustva, najmočnejši je bil strah. Predvsem pa so vsi izražali občutek sramu in neuspeha, ker svoje bolezni in njenih posledic niso sprejemali tako pogumno in optimistično, kot je bilo prikazano v obeh filmih. Prikazani so namreč odlomki, ko bolnica veselo pleše s prijatelji, kolesari, plava, poučuje ter vsakdanje sodeluje v družabnem življenju s svojci in prijatelji. Nihče iz fokusne skupine se ni mogel identificirati z bolnico iz filmov, saj so bila njihova vsakdanja življenja močno zaznamovana z boleznijo. Poudarili pa so predvsem to, da nihče nima časa, da po kemoterapiji počiva in si nabira novo energijo, kot je prikazano v filmu, saj morajo za svoje preživetje še vedno zaslužiti in si počitka ne morejo privoščiti (Armstrong-Coster, 2001).

Po vseh pogovorih, ki so se odvijali med člani fokusne skupine, je Armstrong-Costrjeva (2001: 302) zaključila, da je spontana konverzacija razkrila negativen učinek, ki lahko rezultira iz takih filmov. Kljub temu, da je bolnica v filmih prikazana kot junakinja, je mnenja, da nihče ne more biti resnično pripravljen na prvotno diagnozo raka. Sodelovanje bolnice v filmu razlaga kot še eno možno potrditev zanikanja lastne smrtnosti.

Želja seznaniti druge o poteku in zdravljenju raka je prisotna tudi v prispevkih tiskanih medijev, kjer pa je pogosto uporabljen "vojni" jezik: "boj", "bitka", "žrtev", zmaga" ter "vojna proti raku" so le nekatere izmed metafor. Sontagova (1991: 5) pravi, da prevladujoča uporaba vojnih metafor pomeni, da mnogi ljudi vidi raka kot "krutega,

skrivnostnega napadalca", ki popolnoma kolonizira telo. Preko prikazovanja raka kot "zlobnega in nepremagljivega predatorja" in ne le kot bolezni, mnogo ljudi z rakom svojega stanja ne vidi le kot smrtonosno bolezen, ampak tudi kot sramoto.

Nekateri medijski analitiki (Seale, 2001: 309) pa so mnenja, da vojni jezik vzbuja več kot le asociacije o vojni. V semantični teoriji je splošno znano, da jezikovni pojmi nimajo enotnega pomena, ampak njihov pomen izvira iz konteksta in povezanosti z drugimi pojmi. Hoffman-Goetz je v novinarskih prispevkih, ki jih je analizirala, našla besede, ki jasno izzovejo vojne asociacije kot so "izziv", "boj", "bojevnik", "bitka", "zmaga" in "junak", bile pa so povezane z besedami "bog", "Jezus", "vera", "verovanje" in "čudež" in so bile objavljene v člankih, ki so poudarjali pomembnost vere in boga na poti do ozdravitve. Uporaba vojnih metafor je pogosta tudi pri prikazovanju medicinskega napredka pri zdravljenju in odkrivanju raka: "magična krogla" ter "moderna znanost je bila številne bitke v vojni proti raku" (Seale, 2001).

Po mnenju Franka (1995 v Armstrong-Coster, 2001: 303) naša družba preprosto ni pripravljena na čisto resnico o kruti realnosti umiranja; ne obstaja trg za zgodbe in pripovedi o boleznih, ki nas soočajo s tako strašno realnostjo.

Tako pri novicah kot dokumentarnih filmih se zdi združevanje objektivnosti in realnosti paradoksalno. Sta pa prav zaradi tega ta dva medijska žanra tako pogosto povezana. Seveda dokumentarni filmi pogosto obravnavajo zelo nenavadne družbene teme. Je pa zanje značilna reprezentacija vsakodnevnih situacij in ljudi, ki opravljajo svoje aktivnosti v posebnih pogojih in v različnih okoljih. Nasprotno pa je za novičarski diskurz že po definiciji značilno, da nasprotuje družbeni običajnosti.

Da neka smrt postane javno zanimiva, mora za udeležene predstavljati nekaj nevsakdanjega. Smrt sama mora biti nekaj posebnega ali pa se mora zgoditi v nenavadnih okoliščinah (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 584). Navadni ljudje in njihova smrt so tisti, s katerimi se bo bralec oziroma gledalec najverjetneje poistovetil, v nasprotju s smrtjo pastirja v Kambodži ali ameriškega javnega uslužbenca. Smrt prvih je najverjetneje vzrok nesreče ali umora, nadaljevanje pa bo temeljilo na trditvi, da poročanje o teh smrtih navadno temelji na javnem nadzoru zasebnih čustev. Izpostavljanje nasprotij

navadno/nenavadno in zasebno/javno, ki v novicah rutinsko označujejo smrt, predstavlja osnovo razprave o javni navzočnosti smrti v sodobnih zahodnih družbah.

Nasilne medijske vsebine in smrt pa niso bile vedno pomemben del medijskega poročanja. Zato se je nedvomno potrebno vprašati, kaj se je zgodilo, da so v modernih in postmodernih družbah mediji preplavljeni s tovrstnimi prispevki, ki zadovoljujejo občinstvo.

3.2. "Pornografija smrti"

Priznani britanski antropolog Geoffrey Gorer, ki je bil v predhodnem poglavju že omenjen, je leta 1955 objavil zelo kratek članek z naslovom "*Pornografija smrti*". Vse do danes je bil članek pogosto citiran in analiziran. V njem trdi, da ko postane tabu nekaj tako osrednjega za človeški obstoj, kot sta seks in smrt, njuno prikazovanje oziroma opisovanje ne izgine, le ponikne – v izobraženi družbi se ponovno pojavi kot "pornografija". Že mnogi avtorji pred Gorerjem so bili mnenja, da ima zanimanje modernega človeka za smrt nekaj podobnosti s pornografijo – neko vznemirljivo privlačnost tabu teme, on pa je pojav natančneje preučil.

Gorer pravi, da ni dvoma o tem, da je pornografija druga plat oziroma senca pretirane sramežljivosti, medtem ko je opolzost videna kot nekaj primernega, spodobnega. Če je naslajanje nad opolzkostjo v pretežni meri družben pojav, je naslajanje nad pornografijo pretežno zasebne narave. Zdi se, da je pornografija kot opis "aktivnosti", kot je tabu, zelo redek pojav, ki verjetno lahko vznikne le v pismeni družbi. Nobenega dokaza ni, da bi pornografija obstajala v nepismenih družbah, zato je Gorer mnenja, da je klasična seksualna pornografija produkt modernega sveta (1965: 169-170).

V zadnjih dveh stoletjih sta bila od treh osnovnih človeških izkustev (rojstvo, spolnost, smrt) spolnost in rojstvo tista, o katerih se ni govorilo. Prav zato sta ti dve izkustvi vzbujali toliko zasebnih fantazij in skrivnostne pornografije. Če izvzamemo dejstvo, da je smrt vedno skrivnostna, v tem času ni bila nikoli skrivnostna. Smrt in umirajoči so bili del vsakdanjega življenja, kateremu priča so bili tudi otroci (Gorer, 1965: 171).

V dvajsetem stoletju pa se zdi, da je prišlo do pomembnega preobrata v pretirani sramežljivosti. Vse pogosteje se je govorilo o spolnosti, še posebej v anglo-saksonskih družbah, vse redkeje pa se je govorilo o smrti kot naravnem pojavu. Gorer (1955) ne govori o preprostem zanikanju smrti in umiranja, ampak razlikuje med naravno in nenaravno smrtjo.

Pravi, da je v zadnjih petdesetih letih prišlo do izboljšanja preventivne medicine, ki je imelo za posledico vedno manj naravnih smrti mladih ljudi. To je pomenilo, da so se ljudje vedno redkeje srečevali s smrtjo ožjih družinskih članov. Sočasno pa je poraslo število nasilnih smrti, ki je bilo neprimerljivo s katerikoli obdobjem človeške zgodovine. Vojne in revolucije, koncentracijska taborišča ter obračunavanja med tolpmami so bili najbolj vidni vzroki nasilnih smrti. Tudi porast števila avtomobilov je nujno potrebno omeniti kot vedno pogostejši vzrok nasilne smrti. Medtem ko je naravna smrt vedno bolj drsela v "pretirano sramežljivost", je imela nasilna smrt vedno večjo vlogo v fantazijah, ki so bile ponujene masovnemu občinstvu - detektivske zgodbe, trilerji, vesterni, vojne zgodbe, vohunske zgodbe, znanstvena fantastika in nazadnje celo komične grozljivke (Gorer, 1965: 173).

Zelo zanimiva je Gorerjeva primerjava pornografije smrti in seksa, ko pravi:

Zdi se, da obstajajo številne vzporednice med fantazijami, ki vzbujajo našo radovednost v zvezi s skrivnostnostjo seksa, in tistimi, ki vzbujajo našo radovednost o skrivnostnosti smrti. V obeh primerih fantazij se čustvom, ki navadno spremljajo dejanje ljubezni ali žalovanja, posveča zelo malo pozornosti ali celo nič, medtem ko se senzacionalnost stopnjuje do take stopnje, kot jo dopušča običajna skromnost jezika (1965: 173).

Oba tipa fantazij sta popolnoma nerealna, saj izključujeta vsakršne fizične, družbene ali zakonske omejitve; osrednji objekt obeh tipov pa je popolna halucinacija oziroma privid bralca ali gledalca. Ne obstaja noben ustrezen dokaz, ki bi napeljeval na misel, da katerikoli od tipov fantazij spodbuja dejansko dejanje; predstavljata le nadomestilo za užitek (prav tam: 173).

Če nismo zadovoljni z moderno pornografijo smrti, pravi Gorer (1965), moramo naravni smrti povrniti slovesnost in javnost ter ponovno dati prostor žalosti in žalovanju. Če

dopustimo, da v uglajeni družbi smrt ostaja neomenjena (neomenjena pred otroki), bomo zagotovili nadaljevanje produkcije "komičnih grozljivk".

In če je Gorer svoj članek objavil v 50. letih prejšnjega stoletja in je v njem pisal o poplavi nasilnih vsebin v medijih, ki naj ne bi vplivale na čustva posameznikov, se moramo nujno vprašati, kako poplava nasilnih medijskih vsebin zadeva postmoderne posameznika, njegova čustva in dejanja.

3.3. Javni nadzor zasebnih čustev

V postmodernih družbah je glavni namen, ki ga s poročanjem želijo doseči novinarji, da se njihov prispevek "dotakne" ljudi. In če naj se to zgodi, potem morajo novinarji pri svojem poročanju nujno igrati na čustva posameznika.

Pri sodobnem poročanju o nasilni smrti in nesrečah je povsem jasno, da le-to poročanje ni "pornografija" v Gorerjevem smislu. Gre za vse prej kot nenaklonjenost prikazovanju človečnosti umrlih in čustev žalujočih, saj se novinarji lepijo na čustva kot muhe na limanico. Bežna vsebinska analiza nesreče šolskega avtobusa in sojenja za umor dojenčka pokaže, da kar polovica slik in teksta zadeva čustva ključnih udeležencev. Po nesreči šolskega avtobusa je kar nekaj časopisov objavilo dramatično sliko dveh objokanih šolarjev, ki sta tolažila drug drugega in tudi sliko in izjavo ravnatelja, ki se je med intervjujem čustveno zlomil. Slikovni urednik časopisa *The Guardian* je svojo odločitev o objavi dramatičnih slik dveh objokanih sošolcev, ki se objemata, utemeljil z izjavo: "Prav gotovo je bila ta odločitev bolj upravičena kot objava zmečkane pločevine ali trupel. Žalost dečkov se je dotaknila mnogih src, ljudje so z njima za kratek trenutek delili tragično izgubo" (v Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 585).

Ostali časopisi so na prvih straneh objavili slike vseh dvanajst- in trinajstletnikov, ki so v nesreči umrli, na naslednjih straneh pa so idealizirano pripovedovali o njih in njihovih akademskih in ustvarjalnih potencialih. Poročanje o sojenju za umor dojenčka se je osredotočilo na domneve, kaj čutita mlada morilca, njune slike pa so bile pospremljene z razglabljanji, kaj vse se lahko skriva za angelskima obrazoma. Slike matere umorjenega dojenčka, ki vstopa v sodno dvorano, so bile pospremljene z vprašanji o njenih čustvih,

medtem ko so članki o materah obeh morilcev odkrivali, kakšni osebi sta in kaj naj bi čutili. Oba dogodka sta sprožila val časnikarskega poizvedovanja o tem, kakšni ljudje so bili udeleženci obeh tragedij in kaj lahko preživeli čutijo. To ni izogibanje čustvom, je čustveni nadzor, ni razosebljanje, ampak aktivno poročanje o ljudeh (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 585).

Namen novinarjev je povsem jasen. Na dan pogreba triletnika, ki ga je med nakupovanjem v Warringtonu ubila eksplozija bombe, ki jo je nastavila IRA, je časopis *The Evening Standard* objavil uvodni naslov, ki se je glasil "KAKO LAHKO BREZ TISKA RESNIČNO RAZUMEMO TRAGEDIJO?" in argumentiral posebljenje takih tragedij kot del novinarske prakse:

Če želimo, da ima tragedija resničen pomen, mora imeti kontekst – mora biti pojasnjena in včasih, morda celo vedno, je najboljši način preko osebne zgodbe tistih ljudi, ki so se znašli v tragediji... Nikakršnega dvoma ni, da je tisoče ljudi, ki so prišli v Dublin demonstrirat proti IRI, to storilo ne zaradi splošnih informacij o eksploziji bombe v Warringtonu, ampak zaradi tega, ker so v številnih časopisih prebrali osebno zgodbo triletnega dečka in njegove družine (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 584).

Potrebno je dodati, kar je naredil tudi omenjeni uvodnik, da so čustva in človečnost prisotni ne le v novicah, ampak tudi pri tistih, ki novice posredujejo. Novinarji in fotografi, ki se odpravijo na kraj, kjer je eksplodirala bomba ali v bolnišnico k hudo ranjenim žrtvam nesreče z vlakom, tega ne naredijo čustveno otopeli; pogosto so ob teh srečanjih zelo prizadeti in glede na poročanje uvodnika v *The Standarda* lahko s posameznimi preživeli celo navežejo trajno prijateljstvo (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 585).

Je Gorerju pri tem opažanju spodletelo? Ali se je zaradi neznanega razloga odločil prezreti novice? Ali pa današnji intenzivni čustveni nadzor ni bil značilen za poročanje v petdesetih letih? Zadnje vprašanje zahteva razširjeno, longitudinalno empirično raziskavo, če želimo nanj odgovoriti na kar se da razumljiv način; na tem mestu pa je zanimanje prvotno namenjeno "sedanjemu" fenomenu čustvenega nadzora, ki ga ima tisk.

3.4. Medijski čustveni nadzor

Čustveni nadzor na tem mestu pomeni sočasno pojavljanje in ohranjanje kontrole nad emocionalnim nagnjenjem in odzivom, povezanim s smrtjo. Nagnjenja in odzivi, povezani z določenim dogodkom, so tisti, ki so izraženi takoj, ko se o dogodku poroča. Jasno pa je, da je za določen način njihove reprezentacije zaslužno apeliranje na potrošnike novic, na način, da se nekatera nagnjenja sprožijo in da se spodbudi nekatere odzive. To pa seveda ne pomeni, da lahko identifikacijo bralec/opazovalec preprosto "razberemo" iz samega besedila novic. Možnih identifikacij je zelo veliko, še posebej, če upoštevamo, da gre pri poročanju o smrti navadno za nasilno smrt (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 586).

Lahko je res, da prominentnost tovrstnih smrti v novicah vzbudi neke vrste "vojeristični" užitek in mogoče pospeši neke vrste mračno zadovoljstvo ob nesreči drugih. Vendar pa bi bilo smešno trditi, da novinarstvo rutinsko in aktivno vzpodbuja take odzive; če bi bilo to res, ne bi bilo velike razlike med smrtjo v novinarskem diskurzu in smrtjo v komični grozljivki ali sadistični pornografiji. Če obstaja kakršnokoli vzpodbujanje k identificiranju z osebami, katerih čustvena napetost in družbena ranljivost sta postavljeni na ogled, je zelo verjetno, da bodo tisti, ki spremljajo novice, občutili neke vrste bolečino, ki je posledica njihovega vživljanja v trpljenje udeleženi in/ali strah pred tem, da bi se podobno pripetilo njim ali njihovim otrokom in ne toliko osebno zadovoljstvo ob nesreči drugih. Brez identifikacije bi tovrstno poročanje pomenilo, da smrt ne doleti ljudi, kot smo mi; s poročanjem pa se odkriva prav resničnost naše lastne umrljivosti. Domneva, da prihaja do identifikacije, je povsem upravičena, vsaj v toliko, da dokaže neresničnost izjav, da je za medijsko občinstvo smrt skrita (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 586).

V primeru poročanja o smrti gre za preprosto logiko poistovetenja; lažje kot se medijsko občinstvo identificira, večje zanimanje se pojavi za čustvena nagnjenja in odzive žrtev in preživelih. To pa vsekakor ne podpira trditve, da bolečina drugih pri ljudeh spodbuja posebne vrste užitek, ampak ravno nasprotno, bolj kot se z zgodbo izpostavlja osebna grožnja ("lahko se pripeti tudi meni"), več zanimanja je zanjo.

Pogosto se pojavijo kritike na račun prevelike vsiljivosti tiska, ponavadi preko slik in ne teksta, v zasebnost žalovanja preživelih ali v smrtno agonijo žrtev. Taka primera (oba v

barvnih slikah naslovnice) sta že omenjeni sliki dveh objokanih sošolcev po nesreči šolskega avtobusa in slika najstnic, pri katerih se vidi, da sta bili v smrtnih mukah zmečkani ob ograjo stadiona. Te kritike pa se vedno nanašajo na žrtve ali preživele, ki so britanski državljani (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 587), kar ponovno napeljuje na visoko stopnjo individualnega poistovetenja ("Kako bi se jaz počutil, če bi bila objavljena naslovna slika mojih hčerk v smrtni agoniji?").

Rezultati vprašalnika raziskave, opravljene na majhni skupini sodelujočih, so pokazali, da britansko občinstvo občuti televizijske posnetke smrti iz bližine kot zelo nesprejemljive; 73 odstotkov sodelujočih je kot glavni razlog navedlo, da lahko program spremljajo svoji žrtev (Docherty, 1990). Ne glede na kompleksno psihološko dinamiko se omenjeno nanaša na identifikacijo med opazovalcem in preživelim, ki se prav gotovo ne nanaša na preživele iz Tretjega sveta, za katere je zelo malo verjetno, da bodo spremljali britanske medije.

V Veliki Britaniji obstajajo velike etnične in kulturne razlike v razumevanju sprejemljivih načinov odzivanja na mrtve, umirajoče ali žalujoče, še posebej glede "spoštovanja" do umrlega in "vdiranja v žalovanje". V Angliji so pogrebi privatne narave, zato je prisotnost medijev na pogrebu razumljena kot vdor v žalovanje družine. V bolj tradicionalnih skupnostih severne Irske, kjer se spoštovanje do umrlega meri s številom ljudi, ki pridejo na pogreb, pa je snemanje pogreba označeno kot znak spoštovanja. Večina gledalcev takih variacij ne odobrava, saj lahko ob spremljanju takega prenosa občutijo nelagodje ("Tega resnično ne bi želela, če bi bil to pogreb mojega moža."). Pomanjkanje zavedanja o kulturni relativnosti nakazuje na preveliko identifikacijo s preživelimi ali vsaj na projiciranje svojih kulturno pogojenih občutkov na občutenja preživelih (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 588).

Še en vsesplošno razširjen argument proti prikazovanju umrlih in ranjenih je prisotnost otrok, saj se pogosto novice predvajajo v času, ko je pred televizijskimi zasloni zbrana cela družina, ki takrat pogosto celo obeduje. Ne gre le za to, da se starši identificirajo s trpljenjem oseb, ki so prikazane na ekranu, zavedajo se, da se bodo z njimi identificirali tudi otroci, saj trpijo ljudje, ki so taki kot oni.

Na tem mestu je pomembno dodati, da rezultati raziskave, ki jo je izvedel Docherty (1990), nasprotujejo Eliasovim trditvam, da so sedanji otroci zaščiteni pred zavedanjem smrti.

Raziskava nasprotuje tudi naslednji trditvi Mellorja in Shillinga (1993: 421-422): "Težave pri vzpostavljanju takega zavedanja pri otrocih so v kulturi, ki stremi k sistematičnemu zatiranju tega zavedanja zelo močne. V takem okolju bo zavedanje njihove lastne končnosti ostalo osebno in zasebno doživetje, z zanemarljivo podporo ostalih družbenih virov."

Mogoče je res, da starši ne zagotavljajo take podpore, vendar se moramo vprašati, kateri starši, iz katere družbene skupine; v obeh primerih pa, kako lahko to zanesljivo vemo. Tako lahko zaidemo na področje domnev in posploševanja, kjer ni nobenega zagotovila. Nasprotno pa je gotovo to, da podpora je na voljo, če je ne zagotavljajo starši in skrbniki, jo prav gotovo zagotavljajo medijske novice, ki zavedanje smrti gojijo in ne zatirajo.

Obstaja še en razlog za domnevo, da se občinstvo resnično identificira s trpljenjem, ki ga vidijo. To je dejstvo, da se uredniki zavedajo, da lahko objavljene slike šokirajo in užalijo. Medtem, ko so nekateri kritiki mnenja, da uredniki namenoma izberejo šokantne slike, pa se le-ti zavedajo, da so številne slike preveč šokantne za objavo. Uredniki objavljajo slike s tako šokantnim učinkom, za katerega so prepričani, da si ga lahko dovolijo, hkrati pa priznavajo, da se bralci identificirajo in so lahko razburjeni in prizadeti.

3.5. Primerno žalovanje

Poleg šokantnosti in vživljanja v trpljenje žrtev nesreč pa medijsko poročanje v takih situacijah objavlja tudi neke vrste ustrezne načine žalovanja, ki jih občinstvo ponotranji in vzame kot družbeno sprejemljive.

Čustveni nadzor britanskih tiskanih medijev je osredotočen predvsem na žalovanje preživelih. Čeprav svetovalci trdijo, da je žalovanje "naravna" in univerzalna reakcija, pa je medijsko prikazovanje žalovanja jasno strukturirano glede na spol, starost, status in razmerje z umrlim. Po nesreči šolskega avtobusa sta bili pokazana najstnika, ki sta zaradi žalosti izgubila kontrolo, medtem, ko si je ravnatelj žalujoči obraz zakrival z rokama. Številni časopisi so naslednjega dne objavili izjavo, ki jo je vodja psihološke skupine posredoval v šoli. "Otrokom sem rekel, da bi morali vsi jokati" je bilo na naslovnici *The Daily Mirrorja* (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 589). Po mnenju svetovalca so bili

otroci zelo pretreseni. Z izjavo je apeliral predvsem na dečke, ki jim je skušal povedati, da jok ni sramoten in da je pomemben za izražanje čustev. Na tem mestu imamo opravka ne le s slikami in tekstom o primernem žalovanju, ampak celo z neposrednim nasvetom za primeren način izražanja žalosti.

Zastavlja se vprašanje, zakaj je medijsko občinstvo tako zelo zainteresirano za natančen opis ali prikaz žalovanja drugih. Za vsako najmanjšo podrobnost načina žalovanja drugih. Zakaj jih zanimajo pogosto komaj opazne razlike izražanja čustev med moškimi in ženskami, otroki in odraslimi itn. Zakaj želijo ljudje brati nasvete psihologov o ustreznih načinih žalovanja? Ena od razlag izhaja iz Gorerjevih teorij žalovanja.

Sklicujoč se na Gorerja (1965) strokovnjaki za žalovanje pogosto opozarjajo, da zaradi izginotja viktorijanskih ritualov žalovanja Britanci ne vedo, kako naj se obnašajo do žalujočih in v času lastnega žalovanja. Ne zaupajo v rituale, saj so le način, s katerim pa niso izražena resnična čustva, zaupajo pa v neformalnost. Ostajajo zadržani pri izražanju svojih čustev, tako da tisti, ki žalujejo ali tisti, ki jim stojijo ob strani ne, vedo, kako naj se obnašajo. Prav zato ne preseneča, da se bralci zelo zanimajo za poročanje tiska o tem, kako se njihovi sodržavljani spoprijemajo z žalovanjem (Walter, Littlewood in Pickering, 1995: 590-591).

Če povzamemo do sedaj povedano, lahko rečemo, da so mediji tisti, ki ustvarjajo veliko bolj javne in dostopne razprave o smrti kot medicinske debate. Te razprave se dotaknejo osebnih čustev bralcev in gledalcev in brez dvoma tudi tistih, katerih čustva so "objavljena", hkrati pa imajo tudi vpliv na politiko. Pogosto prav medijsko poročanje o smrti in nesrečah vrši še dodaten pritisk za izvršitev posameznih obljub; na primer sprememba razvrstitve sedežev na nogometnem stadionu po tragični smrti navijačev.

4. Analiza okvirov poročanja in izbire besed

Vsebina novic nam pomaga oblikovati našo politično in družbeno realnost, saj te vsebine vsebujejo specifične politične mozaike. Vsakemu posamezniku omogočajo, da si izoblikuje svojo lastno realnost (Johnson-Cartee, 2005: 148). Na kakšen način lahko najlažje opišemo diskurz o smrti, kot nam ga posreduje tisk? Po Entmanu (1993) je ključnega pomena za določitve smisla nekega teksta identifikacija in opis okvirov. Pri raziskovanju medijskih okvirov gre za iskanje specifičnih okvirov, ki v novicah prevladujejo, in kako so uokvirjena določena vprašanja. Novičarski okvir je poseben način, na katerega novinar sestavi zgodbo z namenom optimalne dosegljivosti občinstva.

4.1. Analiza okvira poročanja

Entman (1993: 57) trdi, da je ključna naloga analize okvira določiti pomen(e) teksta in pojasniti okvire sporočanja. Komunikološki koncept analize okvira temelji na konceptu socialnih in kognitivnih psihologov, ki za poimenovanje okvirov uporabljajo tudi sinonime, kot so sheme, kognitivni zemljevidi, interpretanti, scenariji, strukture spoznanja. Okvire definirajo kot obstoječe kategorije v naših mislih, ki delujejo kot prototipi oziroma kot merilo in osnovni vzorec, ki določa značilnosti vsake nove informacije. Aktivirani so v procesu pridobivanja znanja, kjer jih istočasno nadgrajujemo, spreminjamo ali zavračamo (Erjavec, 2005).

Vzroki, da posamezniki nimajo razvite jasne strukture (spo)znanja o določeni temi, npr. smrti, se lahko nahajajo v njihovi nezainteresiranosti za to temo, pomanjkanju izkušenj z obdelavo informacij o smrti in pomanjkanju sposobnosti, da bi razvili izdelano strukturo (spo)znanja. Brez izkušenj obdelave informacij o smrti posamezniki ne morejo razviti okvirov, s katerimi bi razvrščali informacije o tej temi (Erjavec, 2005).

Socialni psihologi uvrščajo novičarske okvire poročanja med t. i. okvire dogodka, ki jih lahko razumemo kot scenarije, ki predpostavljajo, da so zaporedja dejanj napovedljivi načini doseganja nekega znanega cilja v določeni situaciji. Povedano lahko prevedemo na primer, ko nekoga povabimo na kosilo v restavracijo. Oba pričakujeva naslednje elemente:

natakarja, jedilnik, hrano, račun ipd. Pričakujeva tudi, da se v dani situaciji ti elementi pojavijo v približno takem zaporedju. Okviri torej določajo naša pričakovanja in nam tako omogočajo poenostavljati, organizirati in obdelati informacije, ki jih dobimo iz okolice, ne da bi morali vsako informacijo obdelati na novo (Erjavec, 2005).

Kaj so novičarski okviri? Ne obstaja enotna definicija novičarskega okvira in uokvirjanja. Večina komunikologov ga opisuje kot konceptualno sredstvo, na podlagi katerega mediji oziroma novinarji selekcionirajo, interpretirajo, (s)poročajo in predpisujejo informacije (Neuman, 1992; Tuchman, 1978; Gitlin, 1980; Entman, 1993 v Erjavec, 2005). Uokviriti pomen novinarskega teksta pomeni, da novinarji v tekstu poudarijo subjektivno izbrani vidik zaznane realnosti in s tem poudarijo določeno definicijo obravnavanega problema, njegove vzroke, vrednotenje in priporočila razumevanja (Entman 1993: 52).

Novičarski okviri so pojmovno orodje, na katero se zanašajo tako mediji in posamezniki, za posredovanje, interpretiranje in vrednotenje informacij. Določajo parametre, preko katerih se državljeni pogovarjajo o javnih dogodkih. Označujejo jih "nenehna selekcija, izraznost in izključevanje". Uokvirjanje pomeni izbiranje določenega vidika zaznavne realnosti z namenom čim večjega zbujanja pozornosti preko izpostavljanja posamezne problematike, vsakdanjih interpretacij, moralnih vrednotenj in/ali priporočil za ravnanje. Okviri naj bi občinstvu pomagali poiskati, zaznati, identificirati in označiti poplavo informacij, ki ga obdaja (Semetko in Valkenburg, 2000: 94).

Uokvirjanje je relativno nov pristop za ugotavljanje medijskega vpliva na občinstvo. Po Tannenu (Johnson-Cartee, 2005: 160) koncept uokvirjanja temelji na multidisciplonarnem oblikovanju novic, ki ga preprosto poimenuje "strukture pričakovanja". Le-te naj bi bile osnova za oblikovanje okvirov. Občinstvo naj bi si po pristopu uokvirjanja mnenje ustvarilo preko obširnega medijskega poročanja. Novičarski okvir je ena najpomembnejših značilnosti novic, saj na eni strani novinarjem ponuja vzorec za zbiranje dejstev, za citiranje in za ostale elemente zgodbe, ki sodijo v novice, na drugi strani pa občinstvu ponuja možne vzorce za interpretacijo dogodkov. Vpliv uokvirjanja sta McLeod in Detenber (1999: 3) konceptualizirala kot kognitivni odziv na medijske vsebine, ki ponujajo določeno mišljenje, ki je občinstvu bolj domače.

Za uspešno vsakodnevno delovanje ljudi ne more biti vsaka nova oseba, predmet ali situacija sprejeta kot specifična in unikatna. Edini način, da v svetu, v katerem živimo, vidimo nek smisel, je zaznavanje povezanosti med stvarmi, sedanjimi in tistimi, ki smo jih doživeli predhodno ali pa smo o njih vsaj slišali. Te ključne povezave se naučimo v času odraščanja in v kulturi, ki ji pripadamo. Kakor hitro primerjamo novo zaznavanje s tistim, kar o svetu vemo že iz preteklih izkušenj, imamo opravka s pričakovanji (Tannen v Johnson-Cartee, 2005: 160).

Vplivi uokvirjanja so spremembe razumevanja, ki jih povzročijo komaj opazne spremembe v sami definiciji razumevanja ali v izbiri problema (Iyenger v Semetko in Valkenburg, 2000: 94). Z drugimi besedami, o vplivu uokvirjanja govorimo takrat, ko elementi sporočila, ki zbudajo največ pozornosti, izzovejo določeno spremenjeno mišljenje, ki se odraža preko dejanj in ocenjevanja (Price v Semetko in Valkenburg, 2000: 94).

Teorija vpliva uokvirjanja ponese uokvirjanje preko kreiranja novic z namenom ugotoviti, kaj se zgodi, ko občinstvo naleti na določeno sporočilo. Ko se osredotoča na to, kako si ljudje na podlagi vsakodnevnih izkušenj, ki vključujejo tudi izpostavljenost medijskim sporočilom, ustvarjajo mnenje, pa predstavlja tudi opustitev tradicionalnega vpliva medijev. Kot produkt novinarske prakse in vrednot vplivajo novičarski okviri na javno mnenje tako, da izpostavijo določen vidik zgodbe. Ta vidik zgodbe mora zbuditi veliko pozornosti, da pri občinstvu spodbudi določene misli in ideje (McLeod in Detenber, 1999: 7).

Kako analiziramo novičarski okvir? Obstajata dva možna pristopa ustrezne analize novičarskih okvirov: induktivni in deduktivni. Induktiven pristop vključuje bolj odprto analizo novic, saj gre za poizkus odkrivanja množice možnih okvirov, začevši z zelo mlahavo vnaprejšnjo definicijo le-teh. Ta pristop lahko odkrije veliko možnih načinov, na katere je lahko neko vprašanje uokvirjeno, zahteva pa veliko dela na majhnem vzorcu in ga je zelo težko ponoviti (Semetko in Valkenburg, 2000: 94).

Deduktiven pristop pa kot ustrezne analitične spremenljivke za potrditev obsega, do katerega se posamezni okviri nahajajo v novicah, zahteva določene vnaprej definirane okvire. Pri tem pristopu moramo imeti jasno idejo, kakšne okvire v novicah pričakujemo, saj lahko okvire, ki niso vnaprej definirani, zlahka spregledamo. Deduktivni pristop je lahko ponovljiv, je uporaben na večjih vzorcih, z njim pa tudi zlahka zaznamo razlike

uokvirjanja med mediji (televizija – tisk) in znotraj medijev (kakovostni časniki – tabloidi) (Semetko in Valkenburg, 2000: 95).

Novičarske okvire lahko razdelimo tudi na okvire, ki jih označuje določeno vprašanje (*"issue-specific news frame"*) in splošne okvire (*generic frame*). Prvi okviri se nanašajo na določeno temo ali dogodek, medtem ko lahko splošne okvire uporabimo pri številnih različnih temah ali dogodkih, ki se časovno spreminjajo in celo v različnih kulturnih kontekstih. Okviri, ki jih označuje določeno vprašanje, omogočajo zelo poglobljeno in natančno raziskavo določenega dogodka, rezultate katere pa je težko uporabiti za posploševanje, primerjanje in preverjanje hipotez drugih raziskav. Splošni okvir pa ne ponuja toliko možnosti podrobne analize dogodka, omogoča pa primerjavo okvirov, tem in celo načinov uokvirjanja v različnih deželah (Vreese, Peter in Semetko, 2001: 108-109).

Kot odgovor na zastavljeno vprašanje na tem mestu povzemam Entmana (1991: 7), ki trdi, da lahko novičarski okvir identificiramo s pomočjo določitve ponavljajočih se in okrepljenih asociacij, ki jih sprožajo medijske besede in podobe. Preko teh asociacij besede in podobe, ki sestavljajo okvir, podajajo bolj jasno, razumljivo in značilno interpretacijo kot katerekoli druge. Identifikacija novičarskega okvira poteka s pomočjo analize besed in vizualnih podob, ki se redno pojavljajo v novinarski zgodbi in sporočajo tematsko skladen pomen v enem ali različnih novinarskih prispevkih. S tem ustvarjajo bralčevo resničnost. Obstajata dva nivoja novičarskih okvirov: kot duhovno nakopičena načela za podajanje informacij in kot značilnosti novičarskega teksta (Klein, 1998: 83).

Okvire torej sestavljajo tri dimenzije in sicer pragmatična, semantična in sintaktična, saj okviri služijo kot notranji usmerjevalci podajanja informacij. Podajajo tudi tematsko skladne pomene, ki so sestavljeni ter vsebovani v ključnih besedah, metaforah, konceptih, simbolih in ostalih besednih in vizualnih znakih.

Številne raziskave (npr. Semetko in Valkenburg, 2000: 94), ki so bile izvedene v zadnjih letih, so razkrile pomen, ki ga imajo določeni novičarski okviri za interpretiranje javnih dogodkov in vprašanj. Kljub temu pa še ne obstaja nek standardni sklop analitičnih indikatorjev, ki bi služil za zanesljivo ugotavljanje, kateri okviri v novicah prevladujejo. Za raziskovanje dogajanja, ki ga posredujejo novice skozi čas, bi nujno potrebovali sklop

ustreznih analitičnih indikatorjev. Ti indikatorji bi služili tudi za ugotavljanje podobnosti in razlik političnih in drugih novičarskih okvirov na nacionalni in mednarodni ravni.

Do danes so raziskave (npr. Semetko in Valkenburg, 2000: 95) identificirale kar nekaj okvirov, ki se redno pojavljajo v novicah, seveda ne istočasno. Večina raziskav pa se osredotoča na prisotnost enega od okvirov v novicah in na njegov vpliv na javno mnenje. Povsem jasno je, da lahko novinarji za uokvirjanje novic uporabijo številne načine, literatura (Valkenburg, Semetko in De Vreese, 1999: 551) pa izpostavlja predvsem štiri načine, na katere so uokvirjene novice:

- okvir konflikta ("conflict frame") poudarja konflikt med strankami ali posamezniki;
- okvir človeškega zanimanja ("human interest frame") se osredotoča na primer posameznika ali pa poudarja čustva;
- okvir odgovornosti ("responsibility frame") pripisuje odgovornost ali obtožuje določene politične institucije ali posameznike in
- okvir ekonomskih posledic ("economic consequences frame"), ki se osredotoča na to, kako na občinstvo vplivajo ekonomske posledice.

Na eni strani poznamo novičarske okvire, ki so povezani z določenimi nepričakovanimi dogodki, npr. ameriški mediji so upovedovali sovjetsko sestrelitev letala korejske letalske družbe v okviru napada, ameriško sestrelitev iranskega letala pa v okviru tehničnega problema (Klein, 1998: 83). Na drugi strani pa poznamo okvire, s katerimi mediji upovedujejo določeno politiko, kot je npr. odnos do jedrske energije, ki se spreminjajo počasi.

Obstajajo tudi raziskave (McLeod in Detenber, 1999: 7), ki ponujajo dokaze o različnih tipih vplivov uokvirjanja. Iyenger (McLeod in Detenber, 1999: 7) je opisal številne eksperimente, ki dokazujejo, da lahko posamezni novičarski okviri vplivajo na pripisovanje odgovornosti za določene družbene probleme in za njihovo rešitev. Ko je bil v novicah problem revščine predstavljen na osebni ravni, je občinstvo pripisalo odgovornost za rešitev problema posamezniku. Ko pa so novinarji poročali o revščini kot rezultatu ekonomskega stanja in socialne politike, je bila odgovornost pripisana družbi kot celoti.

Kakorkoli že, novinarji se pri svojem poročanju odločajo za različne okvire, ki so seveda odvisni tudi od narave dogodka, o katerem poročajo. Dejstvo je tudi, da želijo novinarji s

svojim poročanjem do določene mere vplivati na občinstvo, pogosto z namenom, da bi se le-to ustrezno odzvalo. Obstajajo pa nasprotujoče si hipoteze o vplivu uokvirjanja na vedenje in dojemanje občinstva. Nekateri strokovnjaki (Valkenburg, Semetko in De Vreese, 1999: 552) so mnenja, da uokvirjanje političnih vprašanj nima vidnega vpliva na to, kako občinstvo dojema vlado ali tisk. Nasprotno pa druga, večja skupina strokovnjakov prepričljivo trdi, da imajo določeni novičarski okviri na občinstvo močan vpliv. To argumentirajo z izjavo, da lahko okvir konflikta izzove cinizem in nezaupanje ter javnost odvrne od političnega dogajanja (Cappella in Jamieson v Valkenburg, Semetko in De Vreese, 1999: 552).

Za namen naloge, za identifikacijo ponavljajočih se vzorcev poročanja o smrti v tisku, bomo analizo teksta omejili na naslove, saj so prav naslovi in podnaslovi tisti, ki po Van Dijku (Johnson-Cartee, 2005: 165) uokvirjajo zgodbo. Ponujajo utrinek zgodbe in novinarjev način pisanja le-te. Naslovi imajo še posebej v tisku pomembno tekstualno in kognitivno funkcijo: združuje najbolj pomembne informacije, ki se v novicah pojavljajo, bralčevo predelavo teksta pa usmerja v naprej začrtani smeri. Naslovi predstavljajo neke vrste makro strukturo, ki služi kot pomembna smernica, s katero je nadzorovan preferenčni pomen novic, kot jih vidi bralec. Hkrati tudi sprožijo tisto znanje za razumevanje teksta, ki se nahaja v bralčevem spominu. Naslovi niso le povzetki. So del retorike novic, katerih naloga je pritegniti bralčevo pozornost. So samostojna enota, ki je v večini primerov izpeljana iz uvodnega dela članka (Bell, 1991). Naslovi imajo pri analizi okvira torej glavno vlogo (Klein, 1998: 83). Za potrebe pričujoče raziskave bodo analizirani tako "glavni" naslovi (natisnjeni z velikimi tiskanimi črkami) in podnaslovi (natisnjeni z malimi tiskanimi črkami).

4.2. Izbira besed

Za namen identifikacije implicitnih ali eksplicitnih pogledov na smrt v tabloidu je nujno potrebna tudi semantična analiza izbranih besed iz naslovov. Splošno znano je, da izbira besed v novicah ni povsem poljubna. Ne gre za novinarjevo lastno presojo in ustvarjalnost, ampak gre v prvi vrsti za povezanost z družbo, v kateri ustvarja. V raziskavi o izbiri besed in ideologij je Trew (Erjavec, 2005) prišel do ugotovitve, da vsakršno zaznavanje, ki je

vkjučeno v izbiro besed, vsebuje ideologije. Zatorej bomo poročanje o smrti preučili tudi na ravni besed, saj je izbira besed za prezentacijo smrti ključnega pomena.

Rezultatom analize okvira, ki bodo predstavljeni v nadaljevanju, sledi sklop, ki je razširjen na uporabo besed v naslovih, ki poročajo o smrti. Z analizo želimo še bolj eksplicitno prikazati reprezentacijo smrti, kot jo ponuja tabloid, hkrati pa tudi poiskati razlago in interpretacijo kako, in zakaj je tak pogled (re)produciran.

5. Tipični okviri poročanja o smrti tednika *Jana*

Za analizo je bil izbran tabloid, ki izhaja tedensko, saj le-ta bolj natančno predstavlja družbene dogodke in procese – ker je na razpolago več prostora in ker obstaja manjši pritisk po takojšnji objavi kot v dnevnikih časopisih. Za izbor tedenskega tabloida je bilo pomembno tudi to, da tabloid daje prednost problemom iz vsakdanjega življenja pred problemi iz javne sfere (Sparks, 1988). Tabloid daje poudarek osebnemu pred političnim (Bird, 1990), pri človeških interesih daje prednost kategoriji nenavadnega kot so seks, škandal, nasilje, šport in zabava (McGuigan, 1992) in ne ekonomskemu življenju. Intenzivno se osredotoča na posameznike in ne institucije, na lokalno in takojšnje, namesto na mednarodno in dolgoročno (Sparks, 1992). Svet slavnih, običajni ljudje, ki delajo nenavadne in presenetljive stvari, žalosten položaj žrtev in ogroženih skupnosti, vse to je v prvi vrsti poročanja tabloida (Langer, 1998). V tabloidu prevladuje sentimentalna zasnova zgodb ter poudarek na dramatičnosti, konfliktnosti, čustvenosti in individualnosti (Bird, 1998).

Za analizo je bila izbrana revija *Jana*, ker predstavlja enega najbolj branih tednikov in hkrati osrednjo družinsko revijo v Sloveniji. V slovenskem tiskanem prostoru ima *Jana* poseben prostor, saj je bila prvi slovenski tabloid; prvič je izšla leta 1971, še v časih komunizma. Od časov svojega začetka pa vse do danes ima *Jana* vodilni položaj v slovenskem medijskem prostoru. Izhaja pri največji založniški hiši tednikov v Sloveniji, Delo Revije. Naklada ene številke *Jane* se vrti med 40 in 50 tisoč izvodov, katera doseže 167.000 ljudi med 10. in 75. letom starosti (Jana, 2004). Raziskave slovenskega medijskega trga jo uvrščajo med družinski tednik, saj jo prebirajo vsi člani družine, res pa je, da je večina bralcev ženskega spola (kar slabih 68 odstotkov). Po drugih demografskih značilnostih pa prevladuje starostna skupina od 36 do 49 let, srednješolska izobrazba ter srednji dohodkovni razred (Mediana 2004). Bralci *Jane* so enakomerno porazdeljeni po slovenskih regijah.

Za namen analize tipičnih okvirov poročanja tednika *Jana* so bile kot raziskovalno gradivo izbrane vse številke od začetka januarja 2001 do konca decembra 2004. Analiza bo osredotočena ne le na zabavno, temveč na vse zvrsti novic. Ker novice na temo smrti niso vedno objavljene na isti strani, analiza zajema vse strani. Tako je bila izdelana baza 266

prispevkov. Z namenom določitve tipičnih okvirov poročanja so bili izpisani vsi naslovi in podnaslovi, sledilo pa je ugotavljanje konstantnih, ponavljajočih se vzorcev nabora. Drugi del raziskave je bil osredotočen na izbiro besed v naslovih tipičnih okvirov poročanja.

V vsaki številki revije *Jana* je povprečno objavljen en večji prispevek (vsaj ena stran ali več) na temo smrti. Okviri, ki sledijo, razkrivajo trdne in ponavljajoče se vzorce poročanja o smrti, v njih pa lahko razvrstimo vse obstoječe naslove.

5.1. Analiza okvira poročanja prispevkov tednika Jana

Identificirana sta bila dva glavna okvira. Pri prvem okviru gre za poročanje o običajnih okoliščinah smrti neobičajnih ljudi, pri drugem pa za nenavadne okoliščine smrti običajnih ljudi. Nenavaden, nevsakdanji ali nepričakovan način smrti je ključnega pomena za morebitno poročanje novic o povsem običajnih ljudeh. V nadaljevanju bosta predstavljena oba okvira, ponazorjena z nekaterimi značilnimi naslovi, beseda pa bo tekla tudi o elementih okvirov.

1. OKVIR "OBIČAJNE OKOLIŠČINE SMRTI NEOBIČAJNIH LJUDI"

Tabloid redno poroča o smrtih slavnih ljudi. Seveda je potrebno upoštevati, da je poročanje o znanih osebnostih glavna značilnost tabloidov (Bird 1990, Dahlgren 1992, Sparks 1992, Eide 1997), zato ne preseneča, da to velja tudi za poročanje o njihovih smrtih. Pri poročanju o smrti javnih osebnosti je uporabljen dobro znan kriterij, da so vsakršne novice o javnih osebnostih vredne objave. Le-te dodatno spodbujajo razprave o že obstoječih temah znanih ljudi, ki burijo občinstvo. Tabloidi poročajo tudi o nasilnih smrtih slavnih, okoliščine katerih pa navadno niso tako neobičajne kot pri običajnih ljudeh in se v medijih ne bi pojavile, če ne bi bili slavni. Slavni so vredni objave preprosto zaradi tega, kar so (Langer, 1992: 62), zato so njihove smrti zanimive za tisk predvsem zaradi njihovega preteklega dela ali statusa. Poročanje o smrtih slavnih ljudi vključuje:

- *člane kraljeve družine* PRINCESIN NESOJENI TAST ŠE VEDNO OBTOŽUJE (23. december 2003), ZBOGOM KRALJICA MATI (9. april 2002), SMRT PRINCESE MARGARETE (23. januar 2002);

- *igralce* Umrla je Majda Potokar, SLOVO IGRALKE S STO OBRAZI (30. april 2001), Umrl je nevrotični slehernik, JACK LEMMON 1925-2001 (10. julij 2001), ZVEZDNIKOV SKOK V SMRT (8. april 2003);
- *priznane umetnike* ODŠLA JE PISATELJICA ELA PEROCI (27. november 2001), UMRLA JE MARIJA LUCIJA STUPICA (4. junij 2002);
- *politike* Deset let po smrti Ivana Krambergerja, OD NEGOVE DO VEČNOSTI (9. april 2002), UMRETI PO PRAVILIH (21. januar 2003) in
- *druge znane osebnosti* Janko Makoter je bil umorjen, SMRT "NAJBOLJ USPEŠNEGA POSLOVNEŽA LETA "2000" (6. marec 2001), ZBOGOM SESTRA VENDELINA – UMRLA JE NAJBOLJ ČISLANA KULINARIČNA MOJSTRICA (12. avgust 2003), ŠE ENA TRAGEDIJA ZA MODNI IMPERIJ TRUSSARDI (4. februar 2003).

2. OKVIR "NENAVADNE OKOLIŠČINE SMRTI NAVADNIH LJUDI"

Drugi večji okvir je osredotočen na nenavadne okoliščine smrti navadnih ljudi. Navadni ljudje se pojavijo v novicah kot nekaj posebnega na podlagi nenavadnih dejanj (Langer, 1992: 62) ali nenavadnih okoliščin, v katerih so se znašli, v našem primeru so to okoliščine smrti. Navadni ljudje imajo v novicah status "navadnih", hkrati pa je poudarjeno, da so ta status presegli, ker so umrli na nenavaden način. Tabloid poroča o nenavadnih smrtih navadnih ljudi v številnih različnih kontekstih. Naslove lahko razdelimo na sedem podokvirov. Prvi podokvir je osredotočen na smrt kot posledico slabega zdravja.

A. Okvir "slabo zdravje"

V družbi, v kateri prevladujejo vrednote mladosti, zdravja in lepega telesa je vsakršna smrt povezana z "zanemarjanjem" zdravja zanimiva za občinstvo. Morda kot svarilo za tiste, ki ne živijo "zdravo" ali kot potrditev za tiste, ki dosledno upoštevajo nasvete za zdravo življenje. V ta okvir so vključene vse smrti, ki so posledica slabega zdravja in jih lahko nadalje semantično razdelimo v tri skupine.

a.) Okvir "smrt kot posledica bolezni"

Znotraj okvira "slabo zdravje" po številčnosti prevladuje okvir "smrt kot posledica bolezni". Tabloidi objavljajo najbolj nenadne, nepričakovane in zahrbtnne smrti, ki pri ljudeh navadno izzovejo največ sočutja:

- *Srčne in možganske kapi ipd.* Možganska in srčna kap se ne menita za leta, KAP MORI VEDNO MLAJŠE (20. februar 2001), Nevarne bolezni, ki izbruhnejo dobesedno čez noč, VČERAJ ZDRAV, DANES MRTEV (18. december 2001), Prvi morilec žensk – ŽENSKO SRCE JE BOLJ OGROŽENO OD MOŠKEGA (7. oktober 2003);
- *prikrite bolezni* KATARININ IZGUBLJENI BOJ – BOLEZEN, KI JE NI NIHČE POZNAL (1. april 2002), RAK NA JAJČNIKI – NESLIŠNA SMRT (2. julij 2002), SIN UMIRA PRED MOJIMI OČMI – LEŽI NA CESTI IN MISLI DA JE BOG, POMOČI PA OD NIKODER (20. april 2004).

b.) Okvir "smrt kot posledica nezdravih navad"

Kljub temu, da je v postmoderni družbi vrednota zdravja med najpomembnejšimi, pa je zaradi hitrega in stresnega načina življenja veliko ljudi podvrženih nezdravim navadam. Legalne droge (cigarete, alkohol) so pogosto prisotne v vsakdanjem življenju velikega števila ljudi. Vse preveč je tudi poseganja po nelegalnih drogah. V tabloidu je smrt prikazana tudi kot posledica uporabe drog, kot so:

- *kajenje* Kdaj bo postala zakonodaja bolj restriktivna? BESEDE TEDNA: POZOR SMRT - Umiranje zaradi kajenja (14. avgust 2001);
- *pitje alkohola* Zahteve po prohibiciji prodaje alkohola, MORILSKI ALKOHOL (18. september 2001) in kot posledica
- *nelegalnih drog* GHB nova plesna droga, PLES DO SMRTI (23. januar 2001), Smrtonosna tabletko ekstazija, ŠPELIN ZADNJI PLES (10. julij 2001).

c.) Okvir "smrt kot posledica zdravniške napake"

Pri predstavitvi problematike, s katero se ukvarjamo, je bilo povedano, da je medicina ena izmed institucij, ki je v postmoderni družbi zadolžena za ohranjanje zdravja za vsako ceno. Medicinski strokovnjaki sami smrt pacienta štejejo za neuspeh tudi takrat, ko je ohranitev življenja kljub vsem naporom nemogoča. Tako razmišljanje je prevzela tudi javnost, ki upravičen ali neupravičen "neuspeh" medicinskega osebja postavi pred "javno sodišče". Znotraj okvira "smrt kot posledica zdravniške napake" so zajeti prispevki, ki obravnavajo:

- *medicinski spodrseljaj* Kaj se je zgodilo v jeseniški porodnišnici? SUMI O NEKI SMRTI (24. julij 2001), Tragedija v porodni sobi jeseniške bolnišnice, KDO JE KRIV? (14. avgust 2001), Samovi poslednji dnevi – JE MLADENIČ UMRL ZARADI ZDRAVNIKOVE MALOMARNOSTI (15. oktober 2002), KO SI

MRTEV IN BEL (22. oktober 2002), ZDRAVNIŠKA NAPAKA JE BILA USODNA (4. marec 2003), MOLČE JE TRPEL IN UMIRAL – CELJSKIH IZVIDOV PA OD NIKODER (26. oktober 2004).

Naslovi izražajo dvome o medicinskem sistemu in njegovem osebjju.

B. Okvir " smrt kot posledica hude nesreče ali umora"

Že Gorer (1955) je poudaril, da se v družbi, v kateri je smrt potisnjena na stran, potreba po njeni prezentaciji kaže preko številnih medijskih objav z nasilno vsebino. V ta okvir lahko tako umestimo kar slabo polovico analiziranih prispevkov. Brez dvoma je tehnološki napredek izboljšal kvaliteto življenja postmodernega posameznika. Prišlo je do izginjanja prostorskih in časovnih mej, povečala se je vsakodnevna mobilnost posameznikov, lagodnosti življenja se ne da primerjati z nobenim obdobjem poprej. Vse te spremembe imajo za posledico tudi vse hitrejši in vse bolj stresen način življenja, ljudje pa živijo nakopičeni v velemestih, ki predstavljajo središče naprednega življenja. Posledica takega načina življenja so številne hude prometne nesreče in druge hude nesreče s smrtnim izidom, o katerih mediji redno poročajo. Okvir zajema vse naslove prispevkov, ki poročajo o nasilnih smrtih, semantično pa ga lahko razdelimo v dve skupini.

a.) Okvir "smrt kot posledica hude prometne ali naravne nesreče"

Mediji vsak dan poročajo o prometnih nesrečah, prepogosto o tistih s smrtnim izidom. Nesreče s smrtnim izidom lahko razdelimo na:

- *prometne nesreče z velikim številom mrtvih* Vas Ravnica po tragični nesreči petih mladeničev, VSI SO ŠLI (5. junij 2001), ČRNI PROMETNI TEDEN (12. november 2002), KATASTROFA NA TIRIH (2. julij 2002);
- *prometne nesreče s smrtnim izidom* Nevarno izzivanje na cestah, MOTORISTI DIVJAJO V SMRT (3. avgust 2004);
- *smrt otrok v prometni nesreči* AVTOBUS OTROK V SMRT (10. april 2003), S TOVORNJAKOM MED OTROKE (14. maj 2002);
- *naravne nesreče* POTRES NA KITAJSKEM (4. marec 2003), SMRT POD PLAZOM (11. februar 2003), SMRT V SNEGU (28. januar 2003), SMRT V BLATU (17. december 2002).

b.) Okvir "smrt kot posledica umora"

Tabloid zelo pogosto poroča o umorih (Burdach 1988; Dahlgren 1988), ki med analiziranimi članki, po številčnosti, zasedajo prvo mesto. Pomensko lahko ta okvir razdelimo na štiri skupine.

- *umori med družinskimi člani in prijatelji* Na tem svetu si lahko le z menoj!, HČERKI JE REKEL: "NA KOLENIH ME BOŠ PROSILA ZA MAMINO ŽIVLJENJE" (21. december 2004), MAMOMORILCI, V zadnjem desetletju je kar trideset Slovencev ubilo lastno mater (28. DECEMBER 2004), SINA JE STRADALA DO SMRTI (1. april 2003), TAKO LJUBLJENA TAKO MRTVA, Bernard Rajhard je umoril hčerko, potem pa še sebi pognal kroglo v glavo (24. september 2002), SMRT NA OTOKU LJUBEZNI, Robi Rauter je umoril bivše dekle in njeno prijateljico (6. avgust 2002), POTOVANJE V NOČ, V Praprečah je tridesetletnik s sekiro ubil očeta (12. marec 2002);
- *množični pomori* Postreljen je bil cel razred, ŠOLSKE STRELSKE VAJE (27. marec 2001), SPET POMOR V ŠOLI (6. maj 2003), POMOR NA PODZEMSKI ŽELEZNICI (25. februar 2003), MORILEC JE PONOSEN; A MU JE ŽAL ŽRTEV (18. februar 2003), KRVAVI OBRAČUN, Pokol med zaporniki (8. januar 2002)
- *politični umori* V VASI SMRTI: Od naše makedonske poročevalke (14. avgust 2001), Po sledi zločinov Miloševičevega režima, TRUPLA "STROGO ZAUPNO" (11. september 2001), UMORJEN ZARADI BARVE POLTI (24. april 2001); znotraj tega še podokvir *teroristični napadi* Najpretreslivejša pričevanja o ameriški tragediji, NOVI KROG PEKLA (18. september 2001), Bakterija, ki terorizira svet, ANTRAKS – KOSEC ČLOVEŠTVA? (23. oktober 2001), BALI NE BO NIKOLI VEČ ENAK, Druga obletnica bombnih napadov (19. oktober 2004), NEDOUMLJIVO POBIJANJE JE DOSEGLO EVROPO, Šok in žalovanje v Španiji (16. marec 2004)
- *ostali umori* ZAČELO SE JE Z OGLASOM, Zločini človeških pošasti (13. julij 2004), MORILSKE STOPNICE (4. november 2003), SMRTONOSNA PAST, Med čiščenjem vodnjaka so umrli trije gasilci iz Podsrede (19. avgust 2003), PRI DESETIH SO JO UBILA MAMILA (23. julij 2002).

C. Okvir "samomor"

V Sloveniji si vsako leto vzame življenje približno šeststo moških in žensk (Statistični urad RS). Tabloid pa poroča o samomorih le, če so ti storjeni na nenavaden način ali na nenavadnem kraju: Andreja K., 25 let, 29 kg. Se je zažgala pred domačo hišo, V OBJEMU PEKLA (15. maj 2001), SMRT ZARADI ZVEZDIC, Samomor kuharskega mojstra (4. marec 2003), SAMOMOR PRI DESETIH (28. maj 2002), CELICE SMRTI, Nekateri obsojenci si sodijo sami (16. april 2002).

D. Okvir " skrivnostne smrti"

Za tabloid so prav tako zelo zanimive in vredne objave skrivnostne smrti: Policijska akcija v zasavski gramoznici, SKRIVNOSTNA SMRT MARJANA NOVOSELCA (16. januar 2001), ZAGORSKA HIŠA SMRTI, Temne sile, negativna energija in druge neslanosti (16. marec 2004), GROZA ŠE HUIŠA OD ŽALOSTI, kako je umrla deklica, ki ji ni bilo usojeno živeti (13. maj 2003).

E. Okvir "žalost preživelih"

Medijsko občinstvo je zelo zainteresirano za prikazovanje žalovanja drugih. V postmoderni družbi, ki posamezniku ne ponuja nekih univerzalnih vzorcev žalovanja, je medijsko prikazovanje le-tega pogosto edini način, preko katerega si ljudje ustvarijo vzorec primerne žalovanja. Žalost preživelih je prav zato zanimiva za objavo v tabloidu, še posebej žalovanje otrok: Po prezgodnji ženini smrti sam s štirimi otroki, NAŠA MAMA ZVEZDICA NA NEBU (2. januar 2001), OSTALO JE PET SIROT (25. maj 2004), ŽALUJOČI OSTALI SO VSE PREJ KOT ZDRAVI, S preživelimi se ni nihče ukvarjal (9. september 2003).

F. Okvir "smrt kot statistični podatek"

Tabloid pogosto piše o smrti z vidika njene pogostosti: CELJANI UMIRAJO SAMI, Preveč alkohola in premalo samozavesti (24. februar 2004), RAZMIŠLJATE, DA BI SE UBILI? Število samomorov je mogoče zmanjšati (25. november 2003), VITAMIN B17 NI ZDRAVILO PROTI RAKU, TEMVEČ BLIŽNJICA DO SMRTI (27. maj 2003), NA POMLAD SE ZBUDI MORILSKI NAGON, Kako samomorilna je naša dežela? (28. april 2003), SAMI SVOJI MORILCI (26. marec 2002).

G. Okvir "smrt kot del življenja"

Tabloid objavlja tudi članke, v katerih se na povsem naraven način govori o smrti in njeni prisotnosti v vsakdanjem življenju, a je teh prispevkov zelo malo: Dobra smrt? ŽIVETI DO KONCA, UMRETI KOT ČLOVEK (29. OKTOBER 2002), SMRT JE DEL ŽIVLJENJA (16. december 2003), NESMRTNOST PRED VRATI (18. november 2003), ŽIVETI Z UMIRANJEM, Dr. Nessa Coyle o dobri smrti (22. april 2003).

H. Okvir "naravna smrt proti evtanaziji"

Kljub javni dilemi za evtanazijo oziroma proti evtanaziji je tabloid izrecno proti, kar potrjuje z objavo članka, v naslovu katerega so citirane besede priznane zdravnice: Intervju: "dr. Metka Klevišar o evtanaziji" UBITI ALI PUSTITI UMRETI (17. april 2001). V članku je evtanazija prikazana kot način umora.

3. OKVIR "SMRT KOT ZAČETEK IN NE KONEC ŽIVLJENJA"

Čeprav v socioloških teorijah ni zaznati nobenih razlag o posmrtnem življenju ali ponovnem utelešenju duše v drugo zemeljsko telo, tabloid piše tudi o teh alternativnih razlagah smrti kot novem začetku. To je še posebej pomembno v družbi, kjer mediji odločilno prispevajo k ustvarjanju posameznikove realnosti, saj občinstvu ponudi možnost izbire. V tabloidu je bil objavljen članek z naslovom "REGRESIJA ALI POT V MINULA ŽIVLJENJA" (9. NOVEMBER 2004).

Zgoraj predstavljeni okviri, v katere so razvrščeni naslovi prispevkov, so strnjeno prikazani v spodnji tabeli.

Tabela 1: Okviri poročanja tednika Jana

1. Okvir "običajne okoliščine smrti neobičajnih ljudi"
2. Okvir "nenavadne okoliščine smrti navadnih ljudi"
<i>A. Okvir "slabo zdravje"</i>
a.) Okvir "smrt kot posledica bolezni"
b.) Okvir "smrt kot posledica nezdravih navad"
c.) Okvir "smrt kot posledica zdravniške napake"
<i>B. Okvir "smrt kot posledica hude nesreče ali umora"</i>
a.) Okvir "smrt kot posledica hude prometne ali naravne nesreče"
b.) Okvir "smrt kot posledica umora"
<i>C. Okvir "samomor"</i>
<i>D. Okvir "skrivnostne smrti"</i>
<i>E. Okvir "žalost preživelih"</i>
<i>F. Okvir "smrt kot statistični podatek"</i>
<i>G. Okvir "smrt kot del življenja"</i>
<i>H. Okvir "naravna smrt proti evtanaziji"</i>
3. Okvir "smrt kot začetek in ne konec življenja"

5.2. Izbira besed v naslovih in podnaslovih tednika Jana

Z namenom ugotoviti implicitno in eksplicitno nagnjenje tabloida do teme o smrti in njene interpretacije, bo v nadaljevanju predstavljena tudi analiza izbire besed v izbranih naslovih. Ker to ni povsem nova analiza, ampak je prej nadaljevanje analize okvira s poudarkom na osredotočenju na izbiro besed v tabloidu, so rezultati analize izbire besed povezani z glavnimi ugotovitvami analize okvira. Namen tega zadnjega koraka raziskave je poiskati razlago in interpretirati, kako in zakaj tabloid proizvaja takšno reprezentacijo smrti kot jo. Analiza se začne z glavnimi ugotovitvami analize okvira. Obstajata dva glavna okvira poročanja o smrti: *"navadne okoliščine smrti nenavadnih ljudi"* in *"nenavadne okoliščine smrti navadnih ljudi"*. Pri tem je ponovno treba povedati, da je smrt slavne osebe zanimiva za objavo preprosto zaradi tega, kar je oseba v času življenja bila, smrt običajnih ljudi, pa si "vstop" v novice pridobi zaradi načina, na katerega se je zgodila.

Analiza izbire besed pokaže, da "okvir slavnih" daje poudarek na personalizaciji javnih osebnosti, na primer "Princesin nesojeni tast...", "Kraljica mati", "smrt princese Margarete", "Zbogom sestra Vendelina", "...imperij Trussardi", medtem ko se okvir "nenavadnih okoliščin smrti navadnih ljudi" osredotoča na nenavadne, nepričakovane in presenetljive načine ali vzroke smrti povsem običajnih ljudi, na primer, "Ubijalska ljubezen", "Krogla v glavo, nož v srce", "Morilska zima", "Umorila je svoja otroka". Smrti javnih osebnosti so zanimive zaradi osebe same, zato mora biti ime poudarjeno že v

naslovu, saj s tem pritegne bralca. Nasprotno pa je šokantnost tista, ki mora pritegniti bralca pri smrti navadnih ljudi.

Naslednja pomembna značilnost poročanja tabloida o smrti je *negativno* prikazovanje smrti. Sinonimi, ki jih novinarji uporabljajo namesto besede "smrt" imajo še posebej pri poročanju o smrti slavnih oseb negativen pomen, na primer "zapustiti", "zbogom", "izguba", "zadnji zdihljaj". Sinonimi, ki so uporabljeni za smrt navadnih ljudi pa imajo celo bolj negativen pomen, "Grob v steklenici", "Potovanje v noč", "...izgubljeni boj" itn. Zakaj tabloid predstavlja smrt s tako negativnim predznakom?

Danes so bolečina, trpljenje in smrt videni kot neželeni vsiljivci v mirna, srečna življenja ljudi (Aries, 1974), tabloid pa kot del prisposobe potrošniške kulture predpisuje oziroma določa, da je življenje lahko in tudi mora biti večno in srečno (Featherstone, 1991). Znotraj lastnih omejitev je potrošniška družba nezmožna ponuditi kaj več kot zelo skromne in nezadovoljive rešitve problema smrti. Hkrati pa obstaja tudi potreba po simulaciji strahu pred propadanjem in nezmožnostmi, ki spremljajo staranje in smrt, da lahko le-ta predrami posameznike iz "ugodja" vsakdanjega življenja in jih prepriča v potrošniške strategije za ohranjanje telesa kot so tek, plavanje, joga itn. (Featherstone, 1991).

6. Diskusija

Za tabloid je značilno, da smrt *individualizira* in *pooseblja*. Analize potrjujejo dobro znane trditve sociologov, ki se ukvarjajo s smrtjo, in sicer, da je smrt postala individualizirana. Tabloid poroča o smrti kot individualnem dogodku, z individualnim vzrokom, istočasno pa "zatira" zaznavanje oziroma dojetje smrti kot naravnega in univerzalnega človeškega doživetja. Individualizacijo smrti potrjuje tudi uporaba množine pri okviru "smrt kot statistični podatek", kjer je smrt predstavljena kot vsota individualnih smrti. Prav tako je poosebljena predstavitev smrti vidna pri poročanju o smrti konkretnih oseb ali njihovih okoliščin smrti. Osebne zgodbe posameznikov so predstavljene brez širšega družbenega razumevanja vzroka smrti, na primer "Romska družina umrla zaradi tuberkuloze" (12. februar 2002) in ne zaradi revščine, ki je bila vzrok za tuberkulozo.

Tabloid se osredotoča na točno določeno individualno smrt, ne glede na to, ali gre za smrt slavne osebe ali za nenavadne okoliščine smrti navadnega človeka. Zakaj tabloid objavlja poosebljene in individualizirane novice o smrti? Bennet (1988: 279) trdi, da so tovrstne novice zelo priljubljene, ker se osredotočajo na individualne akterje, s katerimi se je lahko identificirati, kar bralce spodbudi, da neposredno projicirajo svoja zasebna čustva in fantazije v javno življenje.

Glede na okvir "slabo zdravje" je navadno vzrok smrti določena bolezen in ne naravna smrt; bolezen se lahko pojavi v različnih oblikah, a so besede "kap in odpoved srca" uporabljene najpogosteje. Način predstavitve, pri katerem je življenje nenadoma prekinjeno zaradi bolezni, ki je nadležna in nesprejemljiva nesreča, lahko postavi v senco dejstvo, da se moramo vsi sprijazniti s končnostjo življenja. Tabloid ne predstavlja smrti kot nekaj povsem človeškega ali religioznega, ampak kot problem telesnih funkcij. Osredotoča se na telo. Telo je tisto, ki mora umreti. Smrt je razumljena na *mehaničen* način, človeško delovanje pa je skrčeno na delovanje objekta in ne subjekta.

Osredotočenost na smrt zaradi določene bolezni ter zahteva po odstranitvi zdravniških napak in nezdravih navad prav tako kažejo na brezpogojno zaupanje v napredek znanosti. Vse to kaže na varljivo vsemogočnost modernega človeka v "boju" z naravnimi procesi. Nadalje kaže naštevaje različnih vzrokov smrti, ki jih znanost in tehnologija lahko

pojasniti, in predstavitev smrti kot statističnega podatka na *racionalizacijo* smrti. Iskanje razlage za nenavadne individualne načine smrti je glavna strategija tabloida: doumeti nedoumljivo. Kadar tabloid ne more pojasniti vzroka smrti, mu doda *nadnaravno dimenzijo*, kot je na primer astrološka razlaga povečanja števila smrti v določenem mesecu leta.

Kakorkoli že, poleg strategij racionalizacije smrti obstaja tudi poziv k *čustvenosti* v okviru žalovanja. Čustva so v tabloidih med glavnimi značilnostmi reprezentacije dogodkov (Eide, 1997). Gripsrud (1992: 87) pravi, da tabloidi občinstvu vsak dan podajajo učno lekcijo. Pravi, da gre v svetu (v novicah) pravzaprav za gola čustva, prvinska in močna: žalost, veselje, ljubezen, sovraštvo, pohlep in gnus. V naslovih pri okviru žalovanja se tabloidi osredotočajo predvsem na čustveno stanje in trpljenje preživelih in ne na vzrok smrti. Čustvenost doseže vrhunec s poročanjem o žalosti preživelih otrok in moža. Zato tabloidi uporabljajo čustvene besede kot so: "pogumen mož", "ubogi otroci" in "žalujoči otroci". Walter in kolegi (1995) pravijo, da se mediji osredotočajo predvsem na čustva preživelih in kljub nasvetom svetovalcev za žalovanje, da je žalost "naravna" in univerzalna reakcija, je žalovanje kot ga prikazuje tisk, jasno strukturirano glede na družbene faktorje kot so spol, starost, status in odnos do umrlega. Oče je pogosto prikazan kot "pogumen", kar označuje njegovo moč pri soočenju z izgubo žene in pri pomoči svojim "žalostnim" in "obupanim", tj. nemočnim otrokom. Nadalje, mediji prikazujejo preživele kot žrtve usode, otroke kot žrtve "krutega spleta okoliščin". Po mnenju Klappa (1964: 91-92) "dobra žrtve" nastane preko sočustvovanja. Z ustvarjanjem "dobre žrtve" novice bralcu ponujajo ne le pozicijo opazovalca, ampak tudi vključenosti ali celo sorodnosti (Gripsrud, 1992).

Čustva so prav tako prikazana v okviru "smrt kot posledica nasilnih nesreč in umorov". Ta okvir ponazarja posebno naklonjenost tabloida k *senzacionalnosti* ali, z drugimi besedami, k temam, ki so na nek način zelo šokantne (Gripsrud, 1992). Ta okvir nazorno prikazuje zgornje preference, saj bolj kot so grozljive okoliščine ali posledice nasilnih smrti navadnih ljudi, "boljše so". Ko prebiramo naslove, dobimo občutek, da novinarji tekmujejo pri uporabi šokantnih besed. Naslove polnijo nadnaravne metafore smrti ali vzrokov smrti, ki imajo zelo negativen pomen (na primer, "potovanje v pekel", hudičevo delo", "usodna napaka"). Tovrstna predstavitev smrti temelji na sentimentalni tradiciji, ki predstavlja svet, kot da bi ga usmerjale moralne in čustvene vrednote in sile, kot da bi šlo za boj med

dobrim in zlim, med življenjem in smrtjo. Pomemben učinek sentimentalne predstavitve je tudi ta, da lahko zelo pretrese bralce, torej lahko okrepi moralni učinek novice (Gripsrud, 1992). Dejstvo, da so vse nasilne in usodne nesreče ter umori prikazani kot glavni vzroki smrti navadnih ljudi, potrjuje naše predhodno domnevanje, da mirno smrt zaradi staranja tabloid prikazuje kot normalno, a je teh prispevkov zelo malo.

Okvir "naravna smrt proti evtanaziji" jasno kaže na negativni odnos tabloida do evtanazije kot zdravniško nadzorovanega načina samomora. Pri opisovanju evtanazije je uporabljen pojem "ubijati", ki ima zelo negativen predznak. Besedo "ubijanje" navadno uporabimo za opisovanje zelo negativnega in neželenega dejanja. Ubiti nekoga, je najhujše, kar lahko storimo osebi, ki polno uživa življenje in še naprej želi živeti. Nasprotni pojem "ubijanju" je pojem "pustiti umreti" ali "dovoliti umreti", ki pa imata pozitiven predznak. Tudi ta dva pojma se lahko uporabljata za opisovanje evtanazije, še posebej v kontekstu hude neozdravljive bolezni, ko je smrt celo dobrodošla (Kuhse, 1996). Iz poročanja tabloida je razvidno, da je naravna smrt tista, ki ji je medij naklonjen. Na tem mestu lahko omenimo v slovenskem družbenem okolju prevladujočo krščansko tradicijo, katere ideja je, da je le Bog tisti, ki lahko vzame življenje, ker je on tisti, ki ga je ustvaril; to je tudi temelj gibanja Hospic. Prav tako negativen predznak nosijo samomori. Novinarji samomore pogosto označujejo kot "pekeli", ta beseda pa ima ekstremno negativen pomen. Po krščanski tradiciji je pekeli kraj, kjer trpijo hudi grešniki.

Slovenski kulturni prostor je močno prežet z religiozno tradicijo (68,7 odstotkov ljudi pripada kakšni Cerkvi), v katerem prevladuje krščanska vera (66,1 odstotek jih pripada rimokatoliški cerkvi) (Toš, 1999: 90-91). To pojasnjuje nagnjenje tabloida, katerega izvod prebere tudi do 167.000 ljudi, k naravni smrti in obsojanju nasilnih smrti, umorov, samomorov in celo evtanazije, ki jo prikazuje kot zdravniško nadzorovan samomor in ne kot odrešitev trpljenja, kot jo prikazujejo njeni zagovorniki. Krščanstvo poziva vernike k dobremu življenju, katerega nagrada bo večno življenje v nebesih. Nasprotno bodo slaba dejanja "malopridneža" pripeljala v pekeli.

Zgoraj navedeno je jasno razvidno tudi iz številnih točno določenih vzrokov smrti, o katerih tabloid poroča in pa iz povsem očitno "manjkajočega okvira": "smrt kot posledica staranja". Tako lahko zaključimo, da tabloid namenoma ustvarja željo po nenasilni, neboleči smrti zaradi staranja. To dejstvo prav tako namiguje na to, da je življenje

brezpogojno in ga je potrebno ohranjati za vsakršno ceno. Medicinska pomoč je torej nujna za podaljševanje življenja, ne pa tudi za odvzem življenja. To dokazuje tudi izbira besed, s katerimi tabloid predstavlja konec življenja kot posledico zdravniške napake, kot na primer "Pogoste smrti v slovenskih bolnišnicah (13. november 2001)"; tovrstna izbira besed podaja jasno zahtevo po odstranitvi medicinskih napak: "Kdo je kriv? (14. avgust 2001)" in "Zahteve po izboljšavah (13. november 2001)". Poleg tega pri uporabi besed, ki se nedvoumno nanašajo na nezdrave navade, ki povzročajo smrt – "kajenje", "alkohol" in "ekstazi" – in učinkujejo kot neke vrste strah, pa naslovi vsebujejo tudi besede, s katerimi tabloid jasno poziva zakonodajo k omejitvi posameznih drog, kot na primer "Kdaj bo zakonodaja postala bolj restriktivna?".

Analiza okvirov poročanja in izbire besed je pokazala, da v najbolj branem slovenskem družinskem tabloidu prevladujejo prispevki o smrti, ki posredno kažejo na naklonjenost do družbeno nekonfliktnih smrti. Tabloid se izogiba pisanju o konfliktnih, problematičnih smrtih ljudi, ki jih družba prevladujoče označi kot "deviantneže", kot so homoseksualci, bolniki z aidsom, narkomani, reveži. Poleg okvira "smrt zaradi staranja" manjka tudi tak okvir, saj vemo, da je v postmoderni družbi tovrstnih smrti zelo veliko.

Zgornja okvira ostajata manjkajoča, je bil pa z analizo prispevkov odkrit nov okvir, ki ga sociološke teorije ne omenjajo; okvir "smrt kot začetek in ne konec življenja", v katerega sodi prispevek o preteklih življenjih neke osebe. Sociološke teorije se omejujejo na predstave o smrti kot koncu življenja, raziskave so namenjene ugotavljanju intenzivnosti strahu pred koncem obstajanja in posameznikovo soočenje z dejstvom, da ga ne bo več. Noben sociološki pristop k smrti pa ne omenja "alternativnih" oziroma novodobniškega pogleda na smrt, kot je na primer reinkarnacija, kjer smrt pomeni začetek novega življenja in zatorej naj ne bi bila tako grozljiva. Analiza okvira je pokazala, da mora sociologija smrti vključiti tudi sodobne novodobniške poglede na smrt, kot je reinkarnacija. V tabloidu je bil objavljen prispevek o posmrtnem življenju "Regresija ali pot v minula življenja" (9. november 2004), ki zelo previdno predstavi idejo o reinkarnaciji. O posmrtnem življenju na zemlji in ne v nebesih. Novodobniki namreč verjamejo, da ob smrti omejena osebnost posameznika, ki temelji na egu izgine skupaj s fizičnim telesom, višji jaz pa se seli iz telesa v telo; lahko se ponovno in večkrat utelesi. Ni le posameznik tisti, ki odloča o tem, kaj bo naredil. Nekateri novodobniki so prepričani, da po smrti višji jaz oceni, kaj je bilo doseženega v pravkar končanem zemeljskem življenju in česa se je še potrebno naučiti in

kaj izkusiti, da bi postali celostno izpolnjena duhovna entiteta. V danem primeru se odloči za ponovno "rojstvo" v novem fizičnem telesu, ki mu je usojeno, da gre po poti izkušenj, ki jih višji jaz potrebuje. Tak pogled spodkopava ustvarjalne potenciale posameznikov in namiguje na to, da ni nujno, da je vse, kar se nam pripeti, posledica naših odločitev in dejanj: lahko je preprosto le del višjega kozmičnega načrta (Hanegraaff, 1996). Z novodobniško metodo regresije lahko oseba spozna svoja prejšnja življenja.

Zakaj v socioloških teorijah ni predstavljenih alternativnih vidikov smrti, je mogoče pojasniti z dejstvom, da velika večina strokovnjakov, ki se ukvarjajo s fenomenom smrti, izhaja iz krščanskega kulturnega prostora. Hkrati s tem pa se zastavi vprašanje, zakaj je smrt vedno predstavljena kot končnost življenja, saj krščanstvo svojim zvestim vernikom obljublja večno posmrtno življenje v nebesih. Verjetno lahko to pojasnimo z vedno večjo vključenostjo znanstvenega diskurza v vsakdanje življenje, ki ne ponuja jasnih podatkov o posmrtnem življenju (Stone, 1993). Za zdaj ostaja ena od značilnosti postmodernih družb nenehno poudarjanje svetosti življenja, ki ga je potrebno ohranjati in podaljševati za vsako ceno (negativen odnos do evtanazije). Še vedno so močno prisotne javne in ostre obtožbe medicinskih spodrseljavev in zahteve po "vsemogočnem zdravniškem osebju".

Zaključimo lahko, da tako v medijih kot v celotni družbi poteka boj med različnimi ideologijami, ki so razumljene kot "vzorci prepričanj, vrednot in predstav, ki skupaj tvorijo osnovo za celosten pogled človeškega življenja in družbe" (Goodall, 1987: 220). V našem primeru gre za boj med krščansko in znanstveno ideologijo ter vse bolj prodorno novodobniško ideologijo.

7. Zaključek

Namen pričujočega dela je, da skuša dopolniti sociološke teorije o smrti. Ker je medijska reprezentacija tista, ki v postmoderne družbi odločilno oblikuje posameznikove predstave in vedenja o smrti, je poglobljena analiza medijskih vsebin ključnega pomena za razumevanje le-teh. Analiza prispevkov zelo branega družinskega tabloida Jana je želela odkriti sodobne okvire reprezentacije smrti.

Kvalitativna raziskovalna analiza naslovov tednika Jana, ki sem jo označila kot zelo uporabno sredstvo uokvirjanja, je razkrila dva glavna močna in ponavljajoča se okvira o smrti: "navadne okoliščine smrti nenavadnih ljudi" in "nenavadne okoliščine smrti navadnih ljudi". Znotraj drugega okvira je bilo identificiranih osem glavnih okvirov ("slabo zdravje", "smrt kot posledica hude nesreče ali umora", "samomor", "skrivnostne smrti", "žalost preživelih", "smrt kot statistični podatek", "smrt kot del življenja" in "naravna smrt proti evtanaziji"). Prisotnost teh okvirov jasno kaže na odsotnost posebnih okvirov: "smrt kot posledica staranja", "smrt pripadnikov marginalnih skupin". Analiza okvira je skupaj z analizo izbire besed pokazala, da mediji dajejo prednost nenaravni smrti, so pa odprti tudi za alternativna pojmovanja umiranja, kot je na primer reinkarnacija, kar se kaže v tretjem glavnem okviru, okviru "smrt kot začetek in ne konec življenja".

Analiza je pokazala, da poleg splošno priznanih socioloških teorij, ki zagovarjajo "pornografijo smrti" v postmodernih družbah, kot načinu, po katerem je posameznik sposoben soočenja s smrtjo, mediji smrt prikazujejo tudi kot povsem naravno biološko dejstvo. Res je, da je teh prispevkov sorazmerno malo, a odločilno dopolnjujejo posameznikovo vedenje o smrti. Jana je šla še dlje, saj v zelo krščanskem okolju uvaja novodobniške koncepte o smrti, na primer reinkarnacijo.

Analiza okvira poročanja in analiza besed sta se izkazali kot zelo uporabni metodi za odkrivanje specifičnih ponavljajočih se vzorcev novičarskega diskurza v tabloidu, ki izhaja tedensko. Analiza okvira in analiza izbire besed napeljujeta na to, kako lahko analiza novičarskega diskurza o smrti ponudi možnost za sistematičen in ponovljiv vpogled v lingvistični model, ki je zmožen razkrivanja medijske konstrukcije smrti, hkrati pa zagotavlja znanja, ki so kompetentna za ohranjanje in poudarjanje tistih, ki jih ponujajo

sociološke teorije smrti. Poudarila bi tri razloge, zaradi katerih menim, da bi morale biti analize tekstov, ki jih ponujajo množični mediji, bolj sprejete znotraj okvira socioloških teorij o smrti: teoretični razlog, metodološki razlog in zgodovinski razlog.

Teoretični razlog; množični mediji predstavljajo pomembno področje družbenega konstruiranja in definiranja in tudi izziv postmoderni družbi. Velika večina populacije postmodernih družb dobi informacije in družbeno sprejete koncepte realnosti izključno preko množičnih medijev. Mediji pomagajo pri oblikovanju družbene konstrukcije realnosti. Novičarski jezik ni transparenten medij, preko katerega se zgolj izražajo obstoječe ideologije, identitete in vrednote. Je veliko več; kot trdi kritična diskurzivna analiza, aktivno konstruira družbeno reprezentacijo sveta. Analiza okvira člankov iz revije *Jana* je pokazala, da je v mediju izbran določen pogled na smrt, ki je potisnjen v ospredje in zasenči vse druge poglede. Množični mediji so torej osrednjega pomena za oblikovanje tistega, kar je v družbi pomembno in kar je predmet nesoglasij, zato bi morale sociološke teorije o smrti nujno vključiti tako teoretične kot empirične ugotovitve, ki izhajajo z vidikov medijskega diskurza o smrti.

Metodološki razlog; medijska vsebina predstavlja glavni vir dokazov, ki so temelj trditev o družbeni strukturi, odnosih in procesih v postmoderni družbi. Dokazi, ki jih imamo za te sestavne dele, so pridobljeni preko različnih oprijemljivih oblik družbenega delovanja, o katerih lahko prav medijske vsebine ponudijo veliko informacij (van Dijk, 1991). Javna reprezentacija smrti v postmodernih družbah bi morala zato nujno vključevati tudi medijske vsebine.

Zgodovinski razlog; medijske vsebine so zelo občutljiv barometer družbenih procesov, gibanj in raznolikosti, zato lahko analiza teksta ponudi zelo dobre indikatorje družbenih sprememb (Fairclough, 1995). Medijski teksti navadno ponujajo le začasne in kratkotrajne načine za razrešitev problemov, s katerimi se ljudje soočajo skozi napetosti in nasprotja, ki uokvirjajo posamezen tekst. Analize medijskih vsebin lahko predstavljajo protiutež skrajnemu shematiziranju družbenih analiz smrti, hkrati pa je zelo dragocena metoda za proučevanje družbenih sprememb.

Za konec bi rada poudarila pomen, ki ga za raziskovanje množičnih komunikacij, ki se ukvarjajo s prihodnostjo medijskega vključevanja v proces reprezentacije smrti,

predstavljajo sociološke teorije o smrti. Prav zato moramo zelo resno sprejeti trditev Petra Bergerja (1967), ki pravi, da je smrt osrednjega pomena za človeško prihodnost. Od posameznikov zahteva, da izoblikujejo sredstva za njeno ustrezno sprejetje, saj zanikanje smrti pomeni ignoriranje enega maloštevilnih univerzalnih parametrov, preko katerega je konstruirano družbeno in individualno življenje.

8. Literatura

- Aries, P. 1974. *Western Attitudes toward Death*. The Johns Hopkins University Press: Baltimor.
- Armstrong-Coster, A. 2001. In Morte Media Jubilate (1): an empirical study of cancer-related documentary film. *Mortality* 6 (3): 287-305.
- Bauman, Z. 1992. Survival as a social construct. *Theory, Culture and Society* 9 (1): 1-36.
- Bauman, Z. 1997. *Postmodernity and its discontents*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., Giddens, A. in Lash, S. 1994. *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, A. 1991. *Language of News Media*. Oxford: Blackwell.
- Berger, P. in Luckmann, T. 1967. *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York: Anchor Books.
- Bernard, A. in Spencer, J. 1997. *Encyclopedia of social and cultural anthropology*. London, New York: Routledge.
- Bird, E. 1998. News We Can Use: An Audience Perspective on the Tabloidisation of News in the United States. *Javnost* 5 (3): 33-50.
- Burdach, J. K. 1988. reporting on Deaths: The perspective Coverage of Accident News in a german Tabloid. *European Journal of Communication* 3 (1): 81-89.
- Cannandine, D. 1981. War and Death, Grief and Mourning in Modern Britain. V Whaley, J. (ur.) *Mirrors of Mortality*. London: Europa.
- Dahgren, P. 1988. Crime News: The Fascination of the Mundane. *European Journal of Communication* 3 (4): 189-206.
- Docherty., 1990. A Death in the Home. *Sight and Sound* 3: 59-90.
- Eide, M. 1997. A new kind of newspaper? Understanding a popularisation process. *Media, Culture and Society* 19 (3): 173-182.
- Entman, R. M. 1991. Framing U.S. Coverage of International News: Contrasts in Narratives of KAL and Iran Air Incidents. *Journal of Communication* 41(4): 6-27.
- Entman, R. M. 1993. Framing: Toward a clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication* 43 (4): 51-58.
- Erjavec, K. 2005. Ulazak Slovenije u NATO - da ili ne: Okvir izvlješčivanja slovenskog tiska o istraživanju javnog mišljenja. *Medijska Istraživanja*, 11(1): 33-54.

- Fairclough, N. 1995. *Media discourse*. London: Edward Arnold.
- Fiske, J. 2004. *Uvod v komunikacijske študije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Oxford: Polity.
- Giddens, A. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Goodall, B. (1987) *The Penguin Disctionary of Human Geography*. London: Penguin.
- Goffman, E. 1968. *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. London: Penguen Books.
- Gorer, G. 1955. The pornography of death. *Encounter* 5: 49-53.
- Gorer, G. 1965. *Death, Grief, and Mourning in Contemporary Britain*. London: The Cresset Press.
- Gripsrud, J. 1992. The Aesthetics and Politics of Melodrama, v Dahlgren, P. in Sparks, C. (ur) *Journalism and Popular Culture*, London: sage.
- Hall, S. 1978. The social production of news. V Hall S., Critcher C., Jefferson T., Clarke J., in Roberts B. (ur.) *Policing the crisis: Mugging, the State, and the Law and Order*, London: Macmillan.
- Hanegraaff, J. W. 1996. *New Age Religion and Western Culture – Esotericism in the Mirror of Secular Thought*. Leiden: Brill.
- Illich, I. 1976. *Limits to Medicine*. Marion Boyars: London.
- Jana, Predstavitvena knjižica. Junij 2004.
- Johnson-Cartee, K. S. 2005. *News Narratives and News Framing*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Južnič, S. 1984. *Tradicije in tradicionalnost*. Ljubljana: RSS.
- Južnič, S. 1987. *Antropologija*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Južnič, S. 1991. *Antropologija smrti*. Ljubljana.
- Kamin, T. 2004. 'Promocija zdravja kot mit opolnomočnega državljana: doktorska disertacija'. Ljubljana.
- Klapp, O. E. 1964. *SYmbolic Leaders, Public Dreams and Public Men*. London: Minerva Press.
- Klein, U. 1998. Tabloidised Political Coverage in *Bild-Zeitung*. *The Public/Javnost* 5 (3): 79-94.
- Kübler-Ross, E. 1970. *On Death and Dying*. Tavistock Publications limited: London.
- Kuhse, H. 1996. Tabloidised Political Coverage in *Bild-Zeitung*. *The public/Javnost* 5 (3): 79-94.

- Langer, J. 1998. *Tabloid Television: popular journalism and the "other news"*. London: Routledge.
- Lasch, C. 1986. *Narcistička kultura*. Itró "naprijed": Zagreb.
- Lyotard, J.—F. 2004. *Postmoderna za azčetnike: korespondenca 1982-1985*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- McGuigan, J. 1992. *Cultural Populism*. London: Routledge.
- McLeod, D. M. in Detember, B.H. 1999. Framing Effects of television News, Coverage of Social Protest. *Journal of Communication* 49 (3): 3-21.
- Mellor, P. A. 1993. Death in high modernity: the contemporary presence and absence of death. V Clark, D. (ur.) *The Sociology of Death*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Mellor, P. A. in Schilling, C. 1993. Modernity, Self-Identity and the Sequestration of Death. *Sociology* 27 (3): 411-32.
- Parks, C. M. 1972. *Beravemen: Studies of Grief in Adult Life*. Travistock Publications: London.
- Schilling, C. 1993. *The Body and Social Theory*. London: Sage.
- Seale, C. 1998. *Constructing Death*. Cambridge: University Press.
- Seale, C. 2001. Sporting Cancer: struggle language in news reports of people with cancer. *Sociology of Health and Illness* 23 (3): 308-329.
- Seale, C. 2002a. Cancer Heroics: a study of news reports with particular reference to gender. *Sociology* 36 (1): 107-126.
- Seale, C. 2002b. *Media and Health*. London: Sage.
- Semetko, H. A. in Valkenburg, P.M. 2000. Framing European Politics: A content Analysis of Press and Television News. *Journal of Communication* 50 (2): 93-108.
- Sontag, S. 1991. *Illness as Metaphor*. London: Penguin.
- Sparks, C. 1988. The Popular Press and political Democracy. *Media, Culture and Society*. 10 (2): 209-223.
- Stein, R. 1972. *Media Power*. Boston: Houghton Mifflin.
- Stone, D. A. 1993. Omni meets feynman: The interaction between popular and scientific culture. V: H.W. McRead (ur.) *The literature of scienc.* Athens, GA: University of Georgia Press, 291-310.
- TGI Slovenija 2004 (Target Group Index), Mediana.
- Toš, N. et all. 1999. *Podobe o cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90-ih)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, IDV-CJMMK.

- Thompson, B. J. 1995. *The media and modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Ule, M. 2003. *Spregledana razmerja: o družbenih vidikih sodobne medicine*. Maribor: Aristej.
- Valkenburg, P. M., Semetko, H. A. in Vreese, C. H. 1999. The Effects of News Frames on Readers Thoughts and Recall. *Communication Research* 26 (5): 550-569.
- Van Dijk, T. A. 1991. *Racism and the Press*. London: Routledge.
- Vreese, C.H., Peter, J. in Semetko, H.A. 2001. Framing Politics at the Launch of the Euro: A Cross-National Comparative Study of Frames in the News. *Political Communication* 18: 107-122.
- Walter, T. 1991. Modern death: taboo or not taboo? *Sociology* 25 (2): 293 – 310.
- Walter, T. 1994. *The revival of death*. London: Routledge.
- Walter, T., Littlewood, J. and Pickering, M. 1995. Death in the news: the public invigilation of private emotion'. *Sociology* 29 (4): 579-596.

9. Priloga

Naslovi in podnaslovi prispevkov tabloida *Jana*

Leto 2001

1. Podivjal je zaradi plače (2.1.)
2. Naša mama, zvezdica na nebu – Po prezgodnji ženini smrti sam s štirimi otroki (2.1.)
3. Krvava mati – S plačanimi morilci nad moža, sina, svaka? (2.1.)
4. Ovca je žrtvovala lastnika (9.1.)
5. Skrivnostna smrt Marjana Novoselca – Policijska akcija v zasapski gramoznici (16.1.)
6. Zavesa je padla – Umrli je Fabijan Šavagovič, Boris Dvornik je hudo bolan (16.1.)
7. Mesec usmrtitev (23.1.)
8. Obvisel je na žici (23.1.)
9. Ples do smrti – GHB, nova plesna droga (23.1.)
10. Princesa Margareta hoče umreti – Sindrom britanskega dvora (23.1.)
11. Slovo nepozabnega Tačka – Umrli je Nace Simončič (30.1.)
12. Arkanov sin obtožuje državno varnost (30.1.)
13. Posiljevalec, morilec, vzoren mož (30.1.)
14. Dresirana morilca (6.2.)
15. Kap ga je (6.2.)
16. Kap mori vedno mlajše – Možganska in srčna kap se ne menita za leta (20.2.)
17. Morila iz usmiljenja (27.2.)
18. Upanje je vse večje – Dobra novica: za rakom dojke umre četrtnina manj bolnic (27.2.)
19. Še ena žrtev zakletega dvorca (6.3.)
20. Smrt prodajalca sanj (6.3.)
21. Joe, tudi to je Amerika! – Strela na ameriški srednji šoli (13.3.)
22. Šola je zletela v zrak (13.3.)
23. S sto vbodi z nožem razmesarila mater in brata (13.3.)
24. Pristal je ob truplu (20.3.)
25. V smrt zaradi revščine – Krivica ali sramota (20.3.)

26. Šolske strelske vaje (27.3.)
27. Usodna igra (3.4.)
28. Samomor v živo (3.4.)
29. Ubiti ali pustiti umreti? – Intervju: dr. Metka Klevišar o evtanaziji (17.4.)
30. Umorjen zaradi barve polti (24.4.)
31. Slovo igralka s sto obrazi – Umrta je Majda Potokar (30.4.)
32. Morilca (3.5.)
33. Nevarne igre – Traktorske nesreče (3.5.)
34. Neizkušeni. Hitri. Mrtvi. – Črni dnevi za mlade voznike (15.5.)
35. V objemu pekla – Andreja K., 25 let, 29 kg, se je zažgala pred domačo hišo (15.5.)
36. Ubijalski Romeo – Tragična smrt zaljubljenec pri Hotinji vasi (15.5.)
37. Vsi so šli – Vas Ravnica po tragični nesreči petih mladeničev (5.6.)
38. Kralj je mrtev – Živel kralj! (12.6.)
39. Zbogom Nkosi, simbol boja proti Aidsu (12.6.)
40. Smrtna kazen (Beseda tedna) (19.6.)
41. Smrtna kazen, ki ji ni oporekal nihče (19.6.)
42. Lučke v spomin (26.6.)
43. Špelin zadnji ples – Smrtonosna tabletko ekstazija (10.7.)
44. Jack Lemmon, 1925-2001 – Umrta je nevrotični slehernik (10.7.)
45. Dežela podivjanih morilcev (17.7.)
46. Smrtna past za nepremišljene – Naše gore so letos terjale že trinajst življenj (17.7.)
47. Sumi o neki smrti – Kaj se je zgodilo v jeseniški porodnišnici? (24.7.)
48. Pekel v celici 222 – Smrt nekega zapornika (7.8.)
49. Kdo je kriv? – Tragedija v porodni sobi jeseniške bolnišnice (14.8.)
50. V vasi smrti – Od naše makedonske poročevalke (14.8.)
51. Je dovolj prisebna za smrtno kazen? (14.8.)
52. Črne luknje smrti – Zakleti tunel (21.8.)
53. Premladi, premajhni – 15 smrti v letu dni (21.8.)
54. Strahotna smrt v pločevini – Gasilci o usodni nespretnosti hrvaških reševalcev (21.8.)
55. Polja smrti – Letos že 9 mrtvih na železniških prehodih (28.8.)
56. Trupla (Uvodnik) (11.9.)
57. Trupla „Strogo zaupno“ – Po sledih Miloševićevega režima (11.9.)
58. Dekle je razposlal po pošti (11.9.)

59. Železniška nesreča (19.9.)
60. Novi krog pekla – Najpretoreslivejša pričevanja o ameriški tragediji (18.9.)
61. Tragedija brez motiva – Ustrelil prijatelja, nato pa sodil sebi (18.9.)
62. Morilski alkohol (18.9.)
63. Srhljiv tovor (18.9.)
64. Ženska, ki je padala po stopnicah – Preboldčan do smrti obrcal bivšo ženo (18.9.)
65. Pomor zaradi spora (2.10.)
66. Hiša cvetja brez rož – Enaindvajset let po Titovi smrti (2.10.)
67. Hudičevo delo – Sin z bencinom polil in zažgal očeta (9.10.)
68. Nevidni morilec – Grožnje z biološkim in kemičnim orožjem (9.10.)
69. Naključje ali biološka vojna? – V treh dneh smrt in dve okužbi zaradi antraksa (16.10.)
70. Antraks – Kosec človeštva – Bakterija, ki terorizira svet (23.10.)
71. Rutinska dializa je terjala 23 življenj (23.10.)
72. Ženske z moškimi boleznimi – Pljučni rak in zapleti ateroskleroze se ne menijo za spol (23.10.)
73. Boste preživeli porod? – Smrt v slovenskih porodnišnicah (13.11.)
74. Pešci, ogrožena vrsta – Nekaj sto povoženih, nekaj deset mrtvih (20.11.)
75. Odšla je pisateljica Ela Peroci (27.11.)
76. Hudič je bil močnejši (11.12.)
77. Včeraj zdrav, danes mrtev – Nevarne bolezni, ki izbruhnijo dobesedno čez noč (18.12.)

Leto 2002

1. Ostal je sam (8.1.)
2. Krvavi obračun (8.1.)
3. Prezgodaj v grob – Polovica umrlih zdravnic je mlajši od šestin šestdeset (29.1.)
4. Ob življenje zaradi običajev (29.1.)
5. Krutost brez meja (29.1.)
6. Ob glavo zaradi ženske (12.2.)
7. Kazen ne bo obudila mrtvih (19.2.)
8. Ledeni objem – Zakaj dveh ljudi niso mogli rešiti iz ledeno mrzlih rek? (19.2.)
9. Tadejeva zadnja vožnja – V Poljčanah sta najstnika brutalno umorila vrstnika (26.2.)
10. Nova vojna (26.2.)
11. Izdajalsko srce – Nenavadne smrti (5.3.)
12. Šest (12.3.)
13. Črna kronika (12.3.)
14. Potovanje v noč – V Praprečih je tridesetletnik s sekiro ubil očeta (12.3.)
15. Črna smrt (19.3.)
16. Umrle, ker so hotele shujšati (26.3.)
17. Sami svoji morilci (26.3.)
18. Smrt na tribuni (26.3.)
19. Podivjani policist (2.4.)
20. Želi si umreti (2.4.)
21. Zbogom kraljica mati – Britanci v solzah (9.4.)
22. Od Negove do večnosti – Ivan Kramberger, izumitelj, dobrotnik, politik in zafrkant (9.4.)
23. Smrt za Suhartovega sina? (9.4.)
24. Dvajset let pozneje (9.4.)
25. Celice smrti – Nekateri obsojenci si sodijo sami (16.4.)
26. Ob glavo zaradi treh tisočakov (23.4.)
27. Mami, kaj sem storil! – Smrt trojice mladeničev je zavila Braslovče v črnino (7.5.)
28. Morilec v vaši hiši – Previsoke koncentracije radona v polovici slovenskih domov (7.5.)
29. Noče več živeti (7.5.)
30. Slovo – Vida Jeraj Hribar (1902 – 2002) (14.5.)
31. S tovornjakom med otroke (14.5.)

32. Mrzle vode upanja – Jureta Plevnika Goloba so potapljači v soboto iskali zaman (21.5.)
33. Zločin po 150 letih (28.5.)
34. Grob v steklenici – kako in zakaj je umrla Mira Bec (28.5.)
35. Samomor pri desetih (28.5.)
36. Pravična ali nečloveška kazen (4.6.)
37. Odšla je Marija Lucija Stupica (4.6.)
38. Smrt pod vodo (11.6.)
39. Radovednost je plačal s smrtjo (18.6.)
40. Morila sta zaradi interneta (24.6.)
41. Rak na jajčnikih – neslišna smrt (2.7.)
42. Podivjani velikan (2.7.)
43. Katastrofa na tirih (2.7.)
44. Umorila je svoja otroka (9.7.)
45. Nesrečo so hoteli prikriti (9.7.)
46. Poplave v Aziji (16.7.)
47. Bo Springer plačal zaradi umora? (16.7.)
48. V zapor zaradi psov (23.7.)
49. Pri desetih so jo ubila mamila (23.7.)
50. Umor v trgovini (30.7.)
51. Smrt na Otoku ljubezni – Robi Rauter je umoril bivše dekle in njeno prijateljico (6.8.)
52. Poletje kot ga še ni bilo (20.8.)
53. Poplave: žrtve in milijardne škode (27.8.)
54. Smrt v hiši številka 8 – Hladnokrvni trojni umor družine Rakič iz Grosupljega (27.8.)
55. Kristavec za težjo smrt (27.8.)
56. Rudarska tragedija (10.9.)
57. Ubil se je na lastnem grobu (10.9.)
58. Katastrofa na tirih (17.9.)
59. S strupom nad goste konkurenčnega lokala (24.9.)
60. Zbogom, Nejc! – Slovenija joče za mladim zvezdnikom, umrlim v prometni nesreči (24.9.)
61. Tako ljubljena, tako mrtva – Bernard Rajhard je umoril hčerko, potem pa še sebi pognal kroglo v glavo (24.9.)
62. Tatvine in nasilje (1.10.)

63. Gneča okrog ruševin (1.10.)
64. Ugrabljen in umorjen (8.10.)
65. Samovi poslednji dnevi – Je mladenič umrl zaradi zdravnikove malomarnosti? (15.10.)
66. Morilec bo stopil pred sodnike (15.10.)
67. Želela si je umreti (15.10.)
68. Samotna smrt v hiši strahov – Srhljiva najdba goriških otrok (15.10.)
69. Ko si mrtev in bel (Uvodnik) (22.10.)
70. Je moril, ker ga niso razumeli? (29.10.)
71. Amerika si je oddahnila – Lov na morilca je končan (29.10.)
72. Smrt na igrišču (5.11.)
73. Opečeni morilec (12.11.)
74. Črni prometni teden (12.11.) '
75. Ostrostrelca pred sodniki (19.11.)
76. Policist za rešetke (19.11.)
77. Smrt je čakala na stopnicah – Štirinajstletni Matej je zabodel svojo mamo (19.11.)
78. Osovražena tudi po smrti (26.11.)
79. Umor je bil resničen (3.12.)
80. Smrt v blatu (17.12.)
81. Prizanesel je le sebi (17.12.)
82. Pohod proti smrtni kazni (23.12.)
83. Katastrofa namesto praznovanja (31.12.)

Leto 2003

1. Nedolžni morilci (7.1.)
2. Umreti po pravilih (21.1.)
3. Na poti proti smrtni obsodbi (21.1.)
4. Umrla je Marija Zakušek, Slovenka leta 2000 – Ime ji je bilo Dobrota (21.1.)
5. Morilska zima (28.1.)
6. Smrt v snegu (28.1.)
7. Še ena tragedija za modni imperij Trussardi (4.2.)
8. Smrt pod plazom (11.2.)
9. V Nigeriji spet teče kri (11.2.)
10. Morilec je ponosen, a mu je žal žrtev (18.2.)
11. Kazen za duševno prizadete, upanje za tujce – Obsojeni na smrt (18.2.)
12. Pomor na podzemski železnici (25.2.)
13. Potres na Kitajskem (4.3.)
14. Tisoč mrtvih v gonji proti mamilom (4.3.)
15. Smrt zaradi zvezdic (4.3.)
16. Zdravniška napaka je bila usodna (4.3.)
17. Umor v cvetni ulici – Krvav pustni torek v Odrancih (11.3.)
18. Sina je stradala do smrti (1.4.)
19. Katarinin izgubljeni boj – Bolezen, ki je ni nihče poznal (1.4.)
20. Zvezdnikov skok v smrt (8.4.)
21. Zakaj je umrla Urška? – Najskrivnostnejši umor zadnjih let pri nas (8.4.)
22. Živeti z umiranjem – Dr. Nessa Coyle o dobri smrti (22.4.)
23. Poslednji objem na krvavem asfaltu – Zaradi zarjavele samokolnice v smrt (22.4.)
24. Na pomlad se zbudi morilski nagon – Kako samomorilska je naša dežela? (28.4.)
25. Spet pomor v šoli (6.5.)
26. Toronto pod nesrečno zvezdo (6.5.)
27. Drama na avtocesti (6.5.)
28. Afrika pod vodo (13.5.)
29. Groza, še hujša od žalosti – kako je umrla deklica, ki ji ni bilo usojeno živeti? (13.5.)
30. Je streljala mati? – Nesrečna Urška morda ni odnesla resnice v grob (20.5.)
31. Vitamin B 17 ni zdravilo proti raku temveč bližnjica do smrti (27.5.)

32. Moja ali mrtva! – Ločitev včasih ženska plača tudi z življenjem (27.5.)
33. Morila je zaradi otroškega joka (27.5.)
34. Smrt za šefe podzemlja (10.6.)
35. Vzeli so mi oba otroka – Nekaj tednov po Tinini smrti (17.6.)
36. Zločin in kazen v copatih št. 43 – Kristjana Kamenika je (za zdaj) osvobodil – dvom (17.6.)
37. Teden železniških nesreč (17.6.)
38. Nova smrtonosna epidemija (1.7.)
39. V šoli si je vzel življenje (8.7.)
40. Šoštanjska hiša groze – Klateža Majca so zverinsko umorili kolega in štirje mladoletniki (8.7.)
41. Avtobus je zgrmel v prepad (15.7.)
42. Zbogom, sestra Vendelina – Umrla je najbolj čislana kulinarična mojstrica (12.8.)
43. Smrtonosna past – Med čiščenjem vodnjaka so umrli trije gasilci iz Podsrede (19.8.)
44. Žalujoči ostali so vse prej kot zdravi – S preživelimi se ni nihče ukvarjal (11. september 2001) (9.9.)
45. Plesala je eno samo poletje – Dve trupli iz barskega separeja (9.9.)
46. Je umrl mučenik ali morilec (9.9.)
47. Prvi morilec žensk – Žensko srce je bolj ogrožene od moškega (7.10.)
48. Avtobus otrok v smrt (14.10.)
49. Lea je šla počivat k dedku – Tragedija družine Šket v Sv. Emi (4.11.)
50. Morilske stopnice (4.11.)
51. 50 umorov ni dovolj za smrtno kazen (11.11.)
52. Nesmrtnost pred vrati (18.11.)
53. Razmišljate, da bi se ubili? – Število samomorov je mogoče zmanjšati (25.11.)
54. Živeti do smrti (2.12.)
55. Obe sva bili rojeni pod nesrečno zvezdo – Pri mami zažgane Andrejke (2.12.)
56. So policisti spet stopili čez rob? (9.12.)
57. Smrt je del življenja (16.12.)
58. Princesin nesojeni tast še vedno obtožuje (23.12.)

Leto 2004

1. Dve beli žari – Na mariborskem pokopališču so se poslovili od kruto umorjenih sestric Alenke in Katje (6.1.)
2. Srečkove poslednje ure – Pretresljiva smrt 18-letnega fanta (20.1.)
3. Fantje niso bili angelčki – Zaboden zaradi ušivih 6 tisočakov (3.2.)
4. Celjani umirajo sami – Preveč alkohola in premalo samozavesti (24.2.)
5. Pojej me nežno – Sodobni kanibali in njihovi hladilniki (2.3.)
6. Nedoumljivo pobijanje je doseglo Evropo – Šok in žalovanje v Španiji (16.3.)
7. Zagorska hiša smrti – Temne sile, negativna energija in druge neslanosti (16.3.)
8. Ubijalska ljubezen – Tri marčevske drame z enakim zapletom (23.3.)
9. Novi bombni napadi (23.3.)
10. Nevarne ceste (13.4.)
11. Sin umira pred mojimi očmi – Leži na cesti in misli, da je Bog, pomoči pa od nikoder (20.4.)
12. Devet dni ob mrtvi materi (20.4.)
13. "Cvri se v pekl!" – Sojenje pedofilu (26.4.)
14. Nevarnost velika, smrti malo (18.5.)
15. Ostalo je pet sirot – Tragedija pod Kureščkom: ljubosumje je vzelo tri življenja (25.5.)
16. Smrtonosni tajfun (25.5.)
17. Pokopljite naju skupaj – Mati in hči sta doživeli enako usodo (8.6.)
18. Bombe in lažni alarm (22.6.)
19. Smrtonosna povodenj (6.7.)
20. Klepar, prostitutka in devica – Zločini človeških pošasti (1) (6.7.)
21. Krogla v glavo, nož v srce – Dokončen izhod iz pravih in namišljenih ljubezenskih trikotnikov (13.7.)
22. Začelo se je z oglasom – Zločini človeških pošasti (2) (13.7.)
23. Slovenke prepogosto umirajo – Previsoka maternalna umrljivost (20.7.)
24. Kdo je hudič. Ki ne pozna usmiljenja? – Zločini človeških pošasti (3) (20.7.)
25. Nevarno izzivanje na cestah – Motoristi drvijo v smrt (3.8.)
26. Leni in mrtvi (3.8.)
27. Sužnje doktorja seksologije – Zločini človeških pošasti (4) (3.8.)
28. Katastrofa v nakupovalnem centru (10.8.)

29. Za ljubimca ji je pripeljal psa – Zločini človeških pošasti (5) (10.8.)
30. Stare gospe ne bo več nazaj? (17.8.)
31. Vaški "rekreacijski center" - Zločini človeških pošasti (6) (17.8.)
32. Vremenska katastrofa z jasnega (24.8.)
33. Hudič iz Torina - Zločini človeških pošasti (7) (24.8.)
34. Otroke ubijajo, pomagaj nam, bog! (14.9.)
35. Vlasta Jeseničnik o krvavih dogodkih v Beslanu (14.9.)
36. Bali ne bo nikoli več enak – Druga obletnica bombnih napadov (19.10.)
37. Molče je trpel in umiral – Celjskih izvidov pa od nikoder (26.10.)
38. Christopher Reeve – Umrl je pre zgodaj (26.10.)
39. Slovo legendarnega razbojnika (26.10.)
40. Leto naravnih nesreč (2.11.)
41. Mati je bežala, sin pa umiral – Tragedija v Cerovcu (2.11.)
42. Regresija ali pot v minula življenja – Bila sem kmet in poglavar (9.11.)
43. Olena je hotela živeti – Nihče ne ve, kaj je povzročila nesrečna prostitutka (16.11.)
44. 11 dni pod ruševinami (14.12.)
45. Obsodba smrt – Proces leta (21.12.)
46. Morilec s plavutjo (21.12.)
47. Na tem svetu si lahko le z menoj! – Hčerki je rekel: "na kolenih me boš prosila za mamino življenje" (21.12.)
48. Mamomorilci – V zadnjem desetletju je kakih trideset Slovencev ubilo lastno mater (28.12.)